

TANULMÁNYOK
ERDÉLY XVIII. SZÁZADBELI
JOGTÖRTÉNETÉBŐL.

JAKAB ELEK

L. TAGTÓL.

Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1877. október 1-én tartott ülésében.

BUDAPEST, 1878.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Tanulmányok Erdély XVIII. századi jogtörténetéből.

(JAKAB ELEK, m. akad. level. tagtól.)

I.

A székely határőrség fölállításása s Erdély nagy-fejedelemséggé emeltetése egymással összefüggő két kiváló momentuma az egykori Erdély történelmének; amazt báró Buccow Adolf katonai kormányzása s az ő tanácsaira történt madéfalvi véresemény teszi sötéten-emlékezetessé; ennek br. Bruckenthal Sámuel szász eredetű erdélyi tartományi s udvari helyettes kancellár, alkotmányellenes és magyar-gyűlölő politikája ad nagy fontosságot. Az elsőről nem rég jelent meg a tudós gróf Teleki Domokostól egy érdekes mű; ¹⁾ ehhez a benső okok és a székely nemzeti jog szempontjából kiegészítésekkel járulni, a másikat, mint eddig kevésbé ismert, tüzetesen fölvilágosítani felolvasásom czélja.

Előbb az elsőről adom elé tanulmányaim eredményét.

A székely határőrség felállításának két stádiumát mutatják történeti forrásaink. Első volt az, midőn Mária Thereszia fejedelemnő e czélt szóbeli utasításokkal, katonai közegek által, csak néhány főbb polgári tisztviselő belevonása mellett, nem nézve a székely önkormányzati jogra, a nép geniuszára és mély jogérzetére, röviden, katonásan, ugyszólván parancszóra akarta elérni, törvénytelenséget mivelve s mégis hálával fogadtatásra számítva, ezt követelve. Ez ama kétértelmű politikai eljárásra volt alapítva: »hogy a kir. leiratokban s közigazgatási rendeletekben semmi kifogásolható ne legyen, a formák, szó és irás mutassanak kiméletet, de a végrehajtásnál tekin-

tessék csak a cél s elérésére az eszközökben minden válogatás kerültesék. Elméletben a jogtisztelet, a királyi méltóság és népszerűség föntartása, a tényeknél a birodalmi népek pénze-ereje s vér-adója kimélése, a cél-érés és föltétlen siker elve volt irányadó.

A császárné és királyné bizelegni kívánva a nemzeti büszkeségnek, 1762. ápr. 11-én kelt első kir. leiratában, valamint a november 8-ban is *nemzeti katonaságnak* nevezte a felállítandó határőrséget s a kir. főkormány is e kifejezést használta; ellenben az összeírás fejévé német katonatisztekettett, a századok rendezése közeledtekor egész csapatban küldettek be a kinevezett német, horvát és illyr születésű tisztek, magyar nevű ha volt is, szelleme idegen volt, oktatás, vezénylet, eskü, zászlófelirat, tiszti ruha és katonai jelvény mind német volt, a magyarságot a közlegények fekete zekéje, kerek kalapja és fehér harisnyája képviselte.

A lényeg után nemsokára megszűnt a név is. 1762. decz. 1. kelt kir. leiratban *székely határőr katonaság* néven neveztetik, sőt egy nov. 8-kiban is *határőr katonaságnak* iratott. Ugyanazon napról, ugyanazon irodából kétféle elnevezés! A székely *nemzeti katonaságból* mielőtt létesült, határőrségi katonaság lett. Az udvar példáját követték a kir. főkormány, a székek tisztségei és a gyűlések is.

E kétértelműség nyilatkozott a felállítás módozataiban is. A királyné 1762. imént idézett nov. 8-ki kir. leiratában világosan parancsolta: »hogy a székely nép előtt felséges nevében azonnal tegyék közzé, hogy senki rajta méltatlanságot elkövetni nem kíván; legkegyelmesebb akarata az, hogy a határőri katonaságban csak önként vállalkozók legyenek s kényszerítéstől ne tartsanak.« Ugyan a királyné Udvarhelyszék közönségének a határőrség ügyében tett fölterjesztésére azt írta vissza, hogy: »nem akar kényszerítést használni arra nézve, hogy akár a szék, akár az abban lakó szabad rend katonává legyen; távol van attól, hogy bárkinek joga és előnye bármiképen megháboríttassanak; csak önként ajánlkozókat óhajt katonáknak, de a szék minden lakosától határozott nyilatkozatot kíván az iránt, hogy — miután a régi katonáskodási mód nem használható — akar-e katonáskodni a célba

vett új módozat szerint vagy nem? azokkal, a kik a katonaságra ajánlkoznak, semmi rossz nem történik, sőt kir. kegyelmében részesülnek.«

Az erdélyi kir. főkormányzók e királyi biztosításokat a székely székekben közhírré tevén: a nép, mely a király iránt csodaszerű kegyelettel viseltetik, hitt a koronás felség nevében hirdetett szónak s azon meggyőződésben élt, hogy határőrségre kényszerítetni nem fog. De hogy a székelységgel gunyt űztek, jogérzelmét s hív hazaszeretetét játék tárgyává tették, a tények bizonyítják. A Benedikti-, Bede- és Csákány-nemzetségek férfiai Háromszékről, Nagy-Borosnyórol a kir. főkormányzókhoz folyamodtak, hogy nemesi szabadságuk tekintetéből a határőr katonaság alól tétessenek mentekké. A kormányzók azt válaszolta: »minthogy a katona rend, melynek vitésége őrzi a fejedelem javát s a haza békéjét, nemes, kérelmezőknek nem lesz kisebbségére, ha a haza megtartása végett állítandó nemzeti katonaságba fölvetetnek.« Midőn a királyné a háromszéki primipilus és pixidarius székelyektől a táblabírói jogot rendeleti úton elvette s azok panaszoltak érette a kir. főkormányzókknél, ez azt a választ adta: »A királyné akarátán változtatni nem lehet. A mi a határőrséget illeti — úgymond — az önkéntes intézmény, abba csak azok vétetnek föl, a kik hadi szolgálattal szerzett ősi nemességök és szabadságuk dicsőségét most is hadi szolgálattal kívánják föntartani s annak kötelékébe önként belépnek.« Az alsó-csernátoni Cseh, Szabó és Osiki nemes nemzetségek is határőrségre szorítatásuk ellen a kir. főkormányzókhoz folyamodván, ez így válaszolt kérésökre: »a határőr a nemzeti katonaság tagja, az önkéntes, nem kényszerű szolgálat, nem katonáskodás itt a cél, hanem az ország védelme; kérelmezőket a nemességtől a határőri állapot nem fosztja meg, sőt abban megtartja a hadi szolgálat által, melylyel szereve volt.«

Mint a madarat fütyöléssel teszik a kalitka rabjává s mézzel csalják lépre: úgy hálózták be a székelységet sima szóval s hízélgéssel a határőrség igájába. Mily nagy és keserű volt kiábrándulása, midőn látta, hogy tetteleg egészen egyéb történik rajta, körülte és ellene, mint a mit a jogosság megenged s a mit a kir. biztosítás után várhatott. Saját közgaz-

gatási tisztjei, idegen katonatisztek kíséretében mentek ki a falukra s nyilvános gyűlésekben 500 frt birság, fő- és vagyonszétosztás fenyegetése alatt parancsolták a népek, hogy összeírás és megmérés végett a székbe kiküldött bizottság előtt jelenjék meg; a ki nem teszi, rebellisnek tekintetik. A tábornok és ezredes előbb szeliden fogtak a dologhoz; de csak hamar szigorura változtatták eljárásukat. Egyikből sem maradt fenn levéltárainkban írott adat, de hátrább Háromszék és Udvarhelyszék fő királybírái jelentésében érintve lesz, minő indokokkal éltek a cél elérésére. Van azonban egy manifestuma az összes tiszt karnak és egy ezred-parancs, melyek elsejében egy bibliai idézetekből álló hosszú bevezetés után: »a hív székelyeknek parancsolja a méltóságos tábornok és ezredparancsnok — így hangzik az — hogy az álnok hiteltörők szavainak senki ne higgyen, de a felség ígéreteiben bizzanak, a ki mindent teljesítend, jelesen 1. az alezredes a ruházat megszerzésben a határőröket segített; 2. a főadóból elengedést eszközöl; 3. a parancsnokló tábornok mint a székelyek ispánja, atyja és védője, hívségüket s a haza védelmezésében való szolgálati készségüket, a felség előtt már megdicsérte; 4. a felség kegyelmét ígérte; 5. a határőrök minden hazai nyomoruságtól s a szék terheitől mentesítve lesznek; 6. az ezredes végére jár: miért jobbágy egy része a népek, holott egykor mind szabadok voltak; 7. a parancsnokló tábornok és tisztjei addig működnek, míg a vitéz székelyeknek szabadsága végképen megadatik, hogy mindenki — maga is igyekező s vitézségben kitűnő — mondhassa el, hogy senkitől nem függ, mert a katonai hivatás tisztesség és az istennek, királynak és hazának szolgálni dicsőség. A parancsnokló tábornok ajánlta, hogy az elhagyottaknak oltalma lesz, a szerencsétleneknek védője és pártfogója, a szegénynek atyja, a hív katonák előmozdítója s őszinte kedvelője¹⁾.

Az ezredparancs is ez aláírás alatt költ s hasonló szellemű. A bevezetésben a Leopold-hitlevél 14-ik pontjára van

¹⁾ A szöveg latin volt, aláírva: *Römer de Ravenstein, Capitaneus*; czíme ez: *Translatio Manifesti inter Siculos ab Officialibus militarium promulgati*.

hivatkozás s a székelyek vitézsége és hazaszeretete mint a királyné különös figyelme tárgya feltüntetve: »a királyné — ugymond az — csak a haza védelmezését kívánja hív székely népétől s minden egyéb adó- és dézmafizetéstől s szolgálmány teljesítéstől fölmenti, fentartva azonban a háboru nagy költségei tekintetéből, hogy fejről és marhájáról valamicskét fizessen, de azt az ő felsége által a gyalogoknak adandó havonkénti 2 r. frt. és a huszároknak kijáró 4 r. forint zsold bőven fedezi; kedvezmény az is — így szól tovább a parancs — hogy az év 12 hónapjából csak $1\frac{1}{2}$ -et szolgáljanak, a többit gazdaságukra fordítják. Ő felsége — ugymond — egyebet nem kíván, mint azt, hogy a székelyek régi kiváltságai visszaállitassanak, apáinak, ős- és dédapáinak félszázadig eltemetve volt érdemei új életre ébredjenek, a harcziás székely nemzet dicsősége megújuljon, a haza a tatárok veszélyes betörésétől s a szomszéd népek erőszakától védve legyen, a hazai törvényeknek elég tétessék s mindenki övéi körében maradván, egyzersmind a felségnek és közjónak is szolgálván, elmondhassa: *Dulcis amor Patriae, dulce videre suos*.

Nem hihető, hogy a felség e nagy kegyelmével szemben senki a székelyek közül, mint született katona és nemes, háládatlanul, a kir. parancsok teljesítésének halogatása által rebellisnek s az 1681. 46. t. cz. büntetésére méltónak mutassa magát; de igyekezni fog október végeig ruházata végett 15 r. frtot szerezni, hogy mikor szolgálatban van, katonailag öltözhessék, az 10 évig is eltartván, egy évre 1 frt 36 kr.-nál több nem esik, fegyvert és löszert a felség ad. Ő felsége szeliden hívja zászlója alá hív népét s nem hiszi, hogy valaki szavának meg nem hallása által magát szándékkal, szóval vagy tettben rebellisnek mutatni merje. Mindezeket mindenki véssé szívébe, az alsóbb tisztjek tegyenek jelentést a nép választásáról, bizzék mindenki a parancsnok tábornokban és az ezredparancsnokában¹⁾.

B. Buccow püspök Bajtayval is levelet íratott csik-szentléleki plébános Zöld Péterhez, melyben őt s általa a papságot

¹⁾ Czíme: *Mandatum Incliti Regiminis*, aláírva: *Vestrum sincerus servus: a Römer, Capitaneus m. p.*

arra kérte és intette: »birják rá a népet, hogy a fegyvert önként vegye fel, mert az által vitéz őseik nyomdokában fognak járni, nem idegenek, hanem maguk védik honukat, 24 hónapból csak hármat szolgálnak, idővel az adótól megmenekednek«. Ez volt a püspöki körlevél veleje.

A katonai és papi befolyás kettős hatalmával akarta és hitte Buccow és német tiszti kara a székelységet határőrségre birhatni. A nép nemcsak jogérzeténél fogva, de ösztönszerűleg észrevette az őt fenyegető veszélyt, látta, hogy az út, melyen indultak, nem alkotmányos, hogy az illetékes polgári hatóságokkal sem a királyi biztos, sem a kir. főkormányzók semmi királyi leiratot és útasítást nem közölt, hanem a kir. biztos a szék fő- és altisztviselőit magához hívatta s néhányan intézkedtek az egész közönség helyett a »*nihil de nobis sine nobis*« alkotmányelv megszegésével; az útasítási pontokat, melyeket a nép előtt felolvastatni kívánt a tábornok, Schröder alezredes katona biztosnak adta át, az ezred főtiszti állomásaira német tisztek neveztettek; látta, hogy a manifestum és ezredi napiparancs dícséretei, az üres ígéretek s hízoló kifejezések az ő józan esze behálózására céloztak, azért nem találták meg az utat szívéhez; a papság is a nélkül, hogy kötelessége ellen cselekednék, alkotmányos érületénél fogva a néppel rokonszenvezett és azt gyámolította; fenyegetés vegyülvén már az első felhívásokba: ez idegenkedést s az új intézmény és pártolói iránt bizalmatlanságot és megvetést ébresztett. Az illetők erről értesülvén, szigorubb eszközökhöz nyultak s a reményeiben csalódott katona-kormányelnök és tisztei megkezdették kegyetlenkedéseiket. A határőrizetre áldozatul kijelölt székely alsóbb rendek panaszai s a főkirálybírók elnöki tudósításai hosszú sorát tárják fel a népen elkövetett kínzásoknak és erőszakoskodásoknak.

A minden kiméletet, sőt az emberiségi tekinteteket is félretevő eljárás a népet megfélemlítette: megemlékezett őseiről, kikről szabadsága szent örökségként szállott rá, hosszú századok folytán a hazának, királyoknak és fejedelmeknek tett hű szolgálatairól, meg azoknak, sőt a most uralkodó királyné-asszonynak is törvényeik s székely szabadságaik megtartására letett esküjéről s elszörnyűködött, hogy rajta azok daczára

ily igazságtalanság követték el; kérte, hogy megnyugtassuk végett legalább a királyné aláírásával ellátott rendeletet mutassák meg; meg is ígérték, de nem teljesítették, miből azon nem indokolatlan gyanu támadt, hogy a katonásítás a báró-Bruckenthal tanácsának s Buccow hűségkedésének műve, azért a nép azokat, kik a fegyvert fölvettek, gúnyosan »*Buccow katonáinak*« is nevezte.

Bárha a határőrség iránti idegenkedés általános volt, mégis — mint ily dolognál lenni szokott — az ígéretek, félelem, jutalom reménye, szegénység s a jobbágyok fölszabadulási vágya, sokakat birt a fegyverfölvetelre. Báró Bornemisza Pál csikszéki főkirálybíró, hr. Schröder alezredes és Zambler kapitány voltak az összeíró biztosok; 1762. jul. 22. Gyergyóban megkezdett s 26 nap alatt ott és Csikban bevégezett összeírási munkálatukban a hibás testalkatúakon kívül 15 évig lefelé minden férfi össze volt írva; báró Schröder aug. 2. kelt s Buccow által az udvarhoz terjesztett jegyzőkönyvi kimutatásban a 9 gyergyó-füszéki faluban 1198 gyalog, 231 lovas, együtt 1429 határőrt mutatott ki. A bizottság aug. 4. ment át Csikba, vasárnap kezdődött az összeírás, munkáját végezve, a kiket bevett, föl is eskette az alezredes által előadott esküforma szerint. Egy erre vonatkozó fölterjesztésében a főkirálybíró még akkor megjegyezte, hogy a katonatisztek az összeirtakat azonnal a maguk hatósága alattiaknak nyilvánítván s mint ilyeket, védelmök alá vevén: a szék tisztei azért panaszkodtak, hogy így a polgári igazgatás fenakad, a nép nem fog két hatóság alatt állani akarni s minthogy az új határőri katonaság nov. 1. rendeztetni fog s hatósága életbe lép: ennek bekövetkezése esetére magatartása iránt útasítást kért, a mi azonban a Buccow jelenlétében október utolsó napjaiban Csik-Szeredában történt fegyverletevés által — a mint hátrább elé lesz adva — fölöslegessé vált. . . . Így a falukban kisebb-nagyobb határőrcsapat alakult, kiket létszámuk növelésére önérdék, a beírottak és vonakodók közötti feszültség, irigykedés, a tisztek izgatása és jutalom ígérétei egyiránt ösztönöztek. Gyergyó 9 faluja mind fölvette a fegyvert, Csikszék többsége is, Háromszék és Bardocz füszék szintén; a kik önként nem tették, félelem, erőszak, fogság, pénzbírság, exe-

cutió, határra küldés és ott sanyargatás által rá kényszerítették. Csikszékben azonban 16 falu állhatatosan megmaradt a vonakodásban, ezeknek siralmas sorsa szánó részvétre indít; előadását azonban a történetek sora szerint a fegyverfölvétetés második stadiumára kell hagynom. Szánandó volt az összeírásnál a polgári biztosok helyzete, kiket a nép és német katonatisztek egyiránt gyanúsítottak s nem határozható meg: fel- vagy lefelé voltak-e gyűlöltebbek?

Hogy a határőrség ügye elintézését úgy siettették és oly nagy szigort alkalmaztak, az imént idézett indokokon, a német tisztek természetűi durvaságán s köztük és a magyarok közt levő ismeretes ellenszenvén kívül egy véletlen eset is hozzájárult. Letartóztattak ugyan is Erdély egyik határszorosánál, a piricskei-nél egy lengyelországi, ulmiczi születésű Macedonius Sámuel nevű zsidót, a ki Lengyelországból Bécsbe a császárhoz oly szándékkal kívánt o tájon át eljutni, hogy bizonyos titkát, remélt jutalom fejében, fedezze föl. E zsidó a vesztogintézetben báró Schröder és Römer császári tisztek jelenlétében kikérdeztetvén: élete és feje vesztése alatt azon vallomást tette: »hogy ő több év óta atyjával, mint orvos Jassyban lakott, ez közelebbről elhalt, ő most egyenesen a tatár táborból jö — úgy mondá — mely Krim-Buczák tartománybeli 40,000 főből áll, hol ő egy tábornoki segédet, két ezredest, négy kapitányt és különböző nyelveken beszélő porosz tiszteket vett észre, a kik egy Petre nevű magyar tiszttel beszélgettek. E tatár had Lengyelországon keresztül Magyarország és Erdély felé igyekezik, hogy ott mindent fegyver élére hányjanak. Ő jul. 15. a Bug vize mellett hagyta el s mint biztos emberétől tudja, immár Bender, Jassy és Moldvaországban Piatra nevű városokon áthaladt; ha szavát nem hiszik, küldjék biztos emberüket Jassyba s az ott levő porosz és osztrák cs. hadseregből elszökött magyar tisztektől meg fogják tudni, hogy e tatár sereg legfőlebb 14 nap alatt Erdélyben lesz. A mint értesült — így szólt tovább — a krimi khán parancsára a törökök tudta nélkül indult el, útjában még 30,000 különböző nemzetbeli katonával növekedett s jelenleg mehet a száma 80,000-ig, útjuk célját ki is hirdették s a határszéli faluk rettegnek miattok. Azon kérdésre: miért jött el onnan? atyja halálát hozta fel s azon

körülményt, hogy ő a krimi khán Szultán nevű fia mellett folytatta orvosi gyakorlatát, de az nem fizetvén meg biztosított jutalmát: ez által is kényszerítve látta magát onnan eltávozásra; vagyona: egy zsidó imakönyv, Storch János német író orvoskönyve, egy írott német-török szótár, úti levelek s orvosi vevény.«

Ennek következtében Buccow Erdély védelmére gyors intézkedéseket tett, a bécsi udvart és konstantinápolyi osztrák követet értesítette, a császárnénál az erdélyi határőrség felállítására gyorsítását hangsúlyozta, tudatván a gyergyói összeírás eredményét is. Buccow jelentése aug. 6. kelt, a császárné mindent helyben hagyott, megnyugvással vette, hogy a székelyek is készséget mutatnak a katonasághoz s megrendelte, hogy a határőrségi ügyben kiadott királyi határozatai értelmében járjanak el.

Macedonius zsidó hírei valóban ingerlő hatásuk voltak Buccowra, a székelység közé rendelt katonaságra és összeíró tisztekre; tevékenységök és a népnek az ő akaratjukra bírása eszközeit többé nem válogatták: a mi célhoz vitt, az volt jó, avval éltek. Benne volt-e a katona-összeíró biztosok útasításában az ijesztgetés, kényszerítés és erőszak mindazon neme, mit a tisztek alkalmaztak? tudni nem lehet; de a tény a tisztségek és székgyűlések jelentései, katonai és polgári vegyes nyomozások s a főkirálybírók által az erdélyi udvari kancelláriához elnöki úton tett fölterjesztések igazolják.

Báró Bornemisza Pál, a csikszéki azt írta fel 1762. aug. 25. hogy az adózó szabad nép beiratta magát, de azt kérte: »hogy a hazában ben szolgáljon s tisztjei magyarok legyenek«. Gróf Mikes Antal, a háromszéki, szept. 7. jelentette: »hogy ő figyelmeztette Schröder ezredest a néppel szelidebb bánásra; a királyné akaratá nem az — írta — hogy erőszakkal, hanem szelíden és szép móddal bírják rá a népet a fegyver fölvételére; ők jobban ismerik a székelyt, hallgasson rájuk; de azt válaszolta, hogy ő rendelete szerint s mint Csikban úgy jár el itt is«. Ugy is tettek. Az ezredes összehívta a faluk képviselőit s eléadta az ígért engedményeket. »Minden vallásuaknak szabad lesz — ugymond — tanítatni gyermekeiket, papot s mestert választani, deszkával s egyéb hazai terményekkel kereskedni, a tisztektől veendő útlevel mellett, sorkatonaság közé

köztük toborzás nem lesz, a gyalogok puskát, kopját és töltenytartót, a huszárok karabélyt, pantolért és pisztolyt ingyen kapnak, pereik rövid úton s egyszerűen láttatnak el, tiszteiknek nem kell ajándékot adni, a gyalogság naponként 4, a lovasság 8 krt kap, szolgálatauk 24 hónapból csak 3 hónapig tart. A követek kijelentették: »hogy ők ő felségeért s a hazáért szívesen katonáskodnak, de adót nem fizetnek, egyenruha sem kell, hanem csak saját ruhájokban és fegyverökkel szolgálnak, mint hajdan, lóval vagy gyalog, kiváltságaik szerint, nem idegen, hanem maguk nemzetbeli tisztek alatt, kiknek 1000 fő után legyen egy kapitányuk és hadnagyuk; kívánják, hogy mutassák elé ő felsége parancsát pecsét alatt és aláírásával s adjanak belőle nekik másolatot«. Az ezredes ezeket hallva, nem elegyedett velök beszédbe, hanem elbocsátotta. Nemsokára a falvakba ment ki a bizottság s szép bánás és sok rábeszélés után, sokan beleegyeztek az összeírásba s magukat megmérteni engedték. De itt is történt erőszakosság. »Schröder ezredes és Zambler kapitány — írja a főkirálybíró — méréskor megtaszgálták és pálczával ütötték a népet, az első főbe lövéssel, kereken megtöréssel, felakasztással, örökös jobbagysággal fenyegette, ily módon kívánta engedelmességre téríteni«. A főkirálybíró figyelmeztette őket, hogy ilyeket ne tegyenek, mert rossz következtetésekre adhat okot. Ilyenkor aztán kissé szelidebben kezdtek bánni, de az öreg ezredes ismét elfeledte magát s káromkodni kezdett, rebellisnek nevezte azokat, kik jogaik mellett szót emeltek s úgy elkeserítette, hogy ha a főkirálybíróék nem csillapították volna, a mérő ruhat fején fogták volna szóttörni. Egyébiránt gróf Mikes is hangsúlyozta: »hogy jó lesz a székelyeknek magyar tiszteket tenni, mert ezeknek szívesebben engedelmeskednek, minthogy nyelvöket beszélük s egymást megérteni képesek, míg a németek ellen bizonyára morogni fognak«.

Báró Dániel István udvarhelyszéki főkirálybíró szept. 19. szintén azt jelentette, hogy a nép az összeírástól irtózik, azt gyűlöli s ha ő rá nem beszélt s meg nem nyugtatta volna, egy sem lépett volna az összeírók elé és mérték alá, sőt halál is történt volna. »Mi készek vagyunk — mondák — meghalni ő felségeért s magunkat hazánkért fölládozni, csak kívánják

ezt a mi jogaink és a székely törvény szerint; s ha ő felségének az ily módon való szolgálat nem tetszik, inkább fizetjük ezentúl is az adót«. Más részében a széknek azt mondta a nép: »Igenis, a Leopold-hitlevél értelmében szolgálunk azon módon, mint elődeink s vérünket és életünket is fölládozzuk; de másképen nem«. Schröder ezredes erre fenyegetni kezdte őket, hogy főbe löveti, kéréken megtöreti, felakasztatja, örökös jobbagygyá teszi s fogságra viteti; maga br. Buccow kihirdette: »hogy a fegyvert fölvevők a vonakodókkal ne érintkezzenek, kereskedésre nekik útlevél ne adassék, ő felsége kegyét maradékaik is elveszítik, katonai executió küldetik rájuk az oláh határőrök közül, a széktől kiváltságait, szabadsalmát, sőt a székely nemzeti pecsétet is elveszik. . . .« A nép erre az erdőbe menekült, hetekig kerülve házát s családját. Negyvenhárom falu székelyei kezökben kéré-levéllel mentek az összeíró bizottság elé: »hogy hozzájok ne fáradjanak, ők nem látták ő felségének sem diplomáját, sem rendeletét, ily fontos főbenjáró dolgot csak úgy rövid szóval nem lehet igazítani, ők másképen mint őseik katonáskodni nem fognak«. A bizottság br. Buccowval együtt visszatért Udvarhelyre s minden faluból hat-hat egyént rendeltetett be, de nem mentek el. A kormányelnök felkérte a főkirálybíró, hogy idézze elébe; maga ment utánuk, de a mint a faluk észrevették közeledését, előre elmenekültek. Később sok kérésére meghallgatták, a főkirálybíró br. Buccow elé hívta őket, hogy tőle hallják meg a királyné rendeletét. Követek jöttek helyettök, egy faluból kettő. A kormányelnök eléjük adta rossz latinsággal: »hogy katonai szolgálatajuk csak a hon védelmezésében áll, zsoldjuk az ő hasznuk lesz, adótól s a szék terheitől mentek lesznek, szállásadással, fuvarozással nem fognak tartozni, előljárók s a polgári tisztek bántalmazásai ellen védni fogják saját katonai tiszteik.« Ez előadás itt-ott igen édes szavakkal történt, de fenyegetés is vegyült bele. »Válaszszanak — e volt a végső szó — a felség kegyelme és haragja között, kényszerítetni nem fognak, sőt ő felsége azt akarja, hogy mindenki önként ajánlkozzék«. A követek a hallottaknak küldöikkel közlése végett időt kérvén: midőn visszatértek, válaszukat írásban adták be. Buccow haragra gyult s azt rendelte, írjon minden falu külön

kérvényt s a fogalmazó írja alá. A követek megdöbbsenek s midőn a tábornoktól távozva, a környezetét tevő tisztektől bucsuztak, egyik tiszt egy székelylyel szóváltásba jött s azt arczul ütötte, egy másikat hajánál fogva lökött le a grádicson egy más tiszt, a miből oly megbotránkozás lett, hogy a tábornoknak elégtételt kellett adni az okozott sérelemért. Halmágyi István azt írja, hogy a felháborodás akkora volt, hogy a nép valamennyi német tisztet szinte összeszaggatta. A főkirálybíró közbe lépett, azt is megtaszigálták s csak Borsai István, az alkirálybíró tudta lecsillapítani ¹⁾. A követek kijelentették, hogy falunkint kérvényt nem irnak, mert nincs mindenütt irástudó, hanem a tábornok fogadja el a mit beadtak mindeniknek nevében, a mi végre el is fogadtatott. Ezután a bizottság eltávozott. Schröder ezredes itt is az előbbi fenyegetéseket ismételte, sőt elé is sorolta, hogy az engedetleneket mi büntetés éri, a többek közt azt is mondotta, hogy a székely nemzeti pecsétet az udvarhelyszékiektől elveszi, a fegyver fölvevők ellenben mily jótéteményekben részesülnek. A nép közül némelyeket el akart fogatni s közöttük azt is, a kit arczul ütöttek, de a főkirálybíró kijelentette, hogy ilyesmit meg ne kíséreljen, arra székében senki vállalkozni nem fog. A nép úgy el volt már keseredve, hogy később volt mindenét elhagyni, mintsem magát összeírassa. »Hogy ment végbe a dolog más székben — így zárja be jelentését a főkirálybíró — nem tudja, de Udvarhelyszéken minden félelem, erőszak és kényszerítés által történt. Ő 17 falut rábírt, hogy mérték alá álljon, de egyidejűleg tiltakozást adtak be azok is, hogy régi szabadságaikban tartassanak meg, különben az ezredes rájuk ne számítsen.« Báró Dániel ezekben látja az idegenkedés okát: »hogy a felség kimondotta, hogy kényszerített katonaságot nem akar, a nép nem lát elég biztosítékot arra nézve, hogy a hazából ki nem viszik, a német kabáttól és fegyvertől irtózik, nem foghatja meg: hogyan kelljen adót is fizetni, katonáskodni is, hogy tisztai németek legyenek s 40—50 éves férfiak tanulják a katonai gyakorlatokat.« A midőn mindezeket ő felsége, a császárné és szeretett hona iránti

¹⁾ Halmágyi István Naplója, 22. l.

hűségérzetétől indítatva igazán és részrehajlatlanul tudomására kívánja adni — így végzi jelentését a főkirálybíró — kéri a kancellárt a Krisztus kinszenvedésére, szánja meg e szegény népet, melynek Isten után rajta kívül senkije sincs s mely immár feje fölött látja függeni a halálos fegyvert; ne engedje, hogy egy csekélységért annyi ártatlan vér ontassék ki s ő felsége, a császárné leghűbb és legengedelmesebb népe szeretetétől s a nép őseitől öröklött szabadságától fosztassék meg.« Halmágyi István azt írja, hogy Buccow pénzt is szórattott ki az udvarhelyszéki gyűlés alkalmával a nép közt, hogy azt inkább megnyerje; azt felvették, de a fegyvert nem. ¹⁾

Igy volt a székely határőrség felállítása első stadiumában alkalmazásba véve a királyné azon kegyelmes parancsa, hogy *annak önkéntesnek kell lenni, senkinek jogai nem sértethetők, erőszak semmi körülmények közt nem használható*, báró Buccow, a kir. főkormányzék, a német tisztok és maga a felséges uralkodóné által is. A törvényhatóságok nem szólaltak föl Buccow ellen, mert ő mint a királyné teljhatalmu biztosa működött; azt vélték, a mit rendel, a királyné akarata, azt teljesíteni kell. Több erkölcsi bátorság kellett a kir. főkormányzéknek és a törvényhatóságoknak, mint a mennyivel birtak, hogy a királynét a törvények és saját esküje megtartására figyelmeztessék s az ügyet országgyűlés elé vitetni kérjék. Így a székely jog és nemzeti önkormányzat védelemre nem talált, az igazság elnyomatott, az ország közkormányzati rendszere s egész jogélete alapjában lőn megrendítve a katonauralom által. S mégis az emberi furfang, a katonai önkény, a kormányi pressiógyakorlás, sőt a királyi tekintély eszközül fölhasználása után is a ezél ez úton nem éretett el. Mikor b. Buccow 1762. október 24., 27. és 28-án Szent-Miklóson, Csik-Szeredában és Kézdivásárhelyen a nép érzületét az eskületétel tekintetében személyesen tudakozta, egyhangulag azon feleletet nyerte mindenütt: »a régi módon ő felségeért s a hazáért vérünket is készséggel ontjuk, de adózni is, katonáskodni is nem fogunk s a haza határain túl nem megyünk.« Ekkor aranyaihoz nyúlt a tábornok, adott Ambrus Ferencznek követtársával 8-at,

¹⁾ Halmágyi István Naplója, 23. l.

másoknak is többet vagy kevesebbet, de fogamat nélkül. Haragjában a követeket letartóztatván, fenyegetőzött, a nép zugni kezdett s addig nem csöndesült le, míg nevében Zambler kapitány ki nem jelentette: »*hogy a kinek kedve van fegyverét megtartani, tartsa meg, a kinek nincs, vigye oda, a honnan kapta.*« Erre a csönd helyreállott. A székelység a fegyvert letette, a máshol levők tiszteik szállására vitték vagy küldötték, a legnagyobb rész Csik-Szeredába. Egy hivatalos adat érdekesen írja le azt. »Sztupán kapitány százada — ugymond — az őrmesterhez vitte, mivel a kapitány határőrizeten volt; Pley kapitány nem akarta elfogadni századától a fegyvert, a kert kerítésén behányták s elszaladtak; midőn Piscar hadnagy hozzájok ment, okát megtudni, mind az erdőkre menekültek; Römer kapitányt százada fogságra tette; a szentmiklósiak Schimatitz hadnagyhoz vitték s mivel nem akarta elfogadni, udvarán lehányták; s így tovább, a nagyobb rész egy vagy más módon fegyverétől megmenekedett.« A mit br. Buccow és tisztei s a rendelkezésére állott polgári hatóságok ápril 12. óta e napig ez ügyben csináltak, egy órapercz s Buccow egy szava mind semmivé tette, bebizonyítva azt, hogy a határőrséget katonai úton létesíteni nem lehet.

Ez volt az első kísérlet kimenetele. A bizottságnak s egyik-másik kapitánynak sikerült később sokakat a fegyver visszavételére bírni, különösen Gyergyó községeiből; de az intézmény létesülésében való hit meg volt ingatva, sőt ezúttal meghiusultnak volt mondható. S mégis még hat hónapig küzdött Buccow s szenvedett a székelység, míg a királyné 1763. máj. 7. kelt kir. leiratában kényszerült nyilván megvallani: »*hogy a határőrkatonaság felállítása Erdély-fejedelemségben, úgy a mint ma van, előre nem halad s szándékának tartósabb sikere végett valamely más alkalmas mód kigondolását a királyi fő kormányzókra és pedig gr. Lázár János és gróf Bethlen Miklós tanácsosokra s báró Siskovich József marsallhelyettesre bizon-dónak látja.*«

Itt a székely határőrség ügye a második stadiumba lépett.

1762. október vége döntő volt a katonai kísérlet sikertelenségének elismertetésére, 1763. május 7-én a mint a gróf

Lázár-féle bizottság kiküldetése kezdete, a katonásítás polgári úton végrehajtása rendszerének; a közben eső idő nem a béke és nyugalom, hanem a kormányi megfélemlítés, katonai titkos feladások s nyílt rettegtetések időszaka volt. Báró Buccow az öt Csik-Szeredában csaknem ostrom alá vevő székelységnek engedélyt adott ugyan a fegyver letevésére; de tiszteit ellenkezőre útasította, az udvart folyvást sikerrel hitegette s a legszigorubb redszabályok alkalmazására nyert felhatalmazást; a három érdekelt székely szék az 1763-ki telet csaknem ostromállapotban élte át: elkeseredett harc folyt az udvar, a kir. fő kormányzók és a székelység, a német határőri tisztek és a székek polgári hatóságai, a katonaságot fölvelt és fölvenni vonakodók, végre a jobbágyokból lett határőrök és földesuraik közt, a polgári igazgatás fenakadt, a tiszti és székgyűlések panaszoltak és panaszokat igazítottak, a lakosok egy része ősi hajlékát kerülve szerteszét bujdosódott, a másik otthon volt, de aggasztva a jelen bajok és jövő történetek bizonytalansága által. A papságot megnyerni, a tiszti kart és nemességet megfélemlíteni igyekezett a hatalom, de mivel azok belső érzelőket nyíltan ki nem mutathatták, még sem bizott bennök s így mindkét osztály alulról és feljülről gyanúsítás tárgya lett. Szomorú világot vetnek ez állapotra az októberi fegyverletétel után kelt királyi leiratok, Csik-, Gyergyó- és Kászonszék lakosinak b. Buccowhoz intézett kérvényei tartalma, Csik- és Háromszék hivatalos fölterjesztései, a katonaságot föl nem vevő 16 falu fölségi kérvénye, a Kovács Tamás, Bors Tamás és gróf Kálnoki Antal lovassági tábornok által végbe vitt nyomozások.

Az udvari kancellária a fenemlített főkirálybírói fölterjesztések alapján a felséghez előterjesztést tett, följefjtve: »*hogy b. Buccow a német tisztek részrehajló értesítéseit veszi intézkedései és jelentései alapjául, a kir. fő kormányzók az ügyeket nem közli, azok ülésben nem tárgyalatnak, a tanácsosok véleményei meg nem hallgattatnak, néha jelentéseinek fölküldése után tudatja azok tartalmát, a felség tehát nem értesül a dolgokról hiven, a tett intézkedések nem jól megfontolt köztanácskozások eredményei, hanem egyoldalúak, részrehajlók s gyakran elhírtelenkedettek; innen a nép között az*

elégedetlenség nagy, az ország békéje s a határőrségi ügy óvatosabb, eszélyesebb eljárást érdemel; útasítatni kérte tehát őt, hogy ezután ez ügyben mindent a kir. főkörmányszékek egyetértve tegyen, jelentéseit terjeszsze föl törvényes alakban, s akkor a dolog jobban megvizsgáltatván, a felség inkább meg lesz óva a netalán téves intézkedések káros következményeitől. Azonban a kancellária véleménye nem fogadtatott el, a felség b. Buccownak adott igazat s eljárását helyeselte. »A szék tiszteiben volt a hiba — mondá a felség — azokat kell megfeddeni, a kik közülök hanyagok, megdicsérni, a kik hívek s a felség akarata teljesítésében mindeniket nagyobb hűségre s buzgalomra serkenteni.«

Ily értelemben keltek az udvari kancellária leiratai, az egyik november 8-án. Ebben: »b. Bornemisza meg van dicsérve, mint a ki a dologban jó példát ad, székében engedelmes a nép (tudnunk kell, hogy ez a német tisztek külön jelentésein alapul); gróf Mikesnek tudtára adandó, hogy a felség az ő kancelláriához irt levelében tettétést fedezett fel rajta méltatlankodva, de még bizik benne, hogy magát megjobbítja s a népet a katonaság föl vételére bírja; báró Dánielre nézve a büntetés a b. Buccow jelentése fölrkezétségig elhalasztatott, az Udvarhelyszéken gyűlésezők a törvény szigorával sujtandók s nyomozó biztosul gróf Haller, a tábornok oda küldendő.« A kir. főkörmányszéknél a leirat tárgyalatván: »b. Buccow a gróf Mikest illető feddést még élesebbé tette, ezt igtatván utána: »hogy ő felsége előtt saját levele által le van takarva a gróf álarca, mely alatt az ő kétszínűsége s lelkének a határőrségtől idegenkedése rejlett; de még minden bizalmát nem vesztette el s hiszi, hogy eddigi hibáját jóvá téve, egyenesebb hűséggel fogja ez ügyben kötelességét teljesíteni s a felség szándékát előmozdítani;« egyszersmind a kir. főkörmányszéknek meg volt hagyva, hogy tekintve a tatárok fenyegető betörése által a hazát érhető veszélyt, a határőrség felállításában zorgalmatos lenni igyekezzék.«

A kir. főkörmányszék szintoly értelemben irt novemb. 8. a háromszéki és csikszéki fő- és alsóbb tiszteknek. »Gyönyör érzetével látta — ugymond — azon székek mindkét katonarendje megemlékezését ősei vitézi hírnevére, mily önként iratta

be nevét a nemzeti katonaság közé s mily készséggel állott mérték alá, két kézzel ragadva meg a fejedelem tetszésének s a haza biztonságának megszerzése ezen kínálkozó alkalmát; de épen oly visszatetszéssel és rajta méltatlankodva hallotta közelebbről azon kedvezőtlen hírt, hogy a midőn elnöke őket abban a tisztességben részesítette, hogy katonai zászlók alá összegyűjtésök s fölesketésök végett közjök ment, némely rossz indulatu izgatók sugalmazása folytán arra bíratták magukat, hogy haszontalan nehézségeket és a dologra nem tartozó föltételeket támasztva, a fejedelem és haza biztosítására czélzó, a székely nemzetnek vitézi nevet s utódaiknak dicsőséget szerző ezen üdvös intézménytől visszahuzódjanak s előbbi készségüket vonakodással cseréljék föl, a mi annál inkább megrovást érdemel, mert okozói némely székbeli tisztek voltak, a kiket mint a kir. rendeletek és hazai törvények megvefőit, a midőn a kir. főkörmányszék ezennel szigoruan megróv, egyszersmind kijelenti, hogy őket érdemlett büntetéssel illetni el nem mulasztja, komolyan meghagyván a székek minden fő- és alsóbb tiszteinek, hogy a népnek a határőrségtől elidegenült lelkét lecsöndesíteni, a tett föltételektől elállásra s ez által előbbi hibájuk jóvá tételére bírni el ne mulasszák, bizonyossá tőven őket arról, hogy ő felsége a nemzeti katonaságot ugy is föl fogja állítatni, készségöket tehát anyai gyöngédséggel és kegyesen fogadja, sőt őket azért külön kiváltságokkal, kedvezményekkel és kitüntetéssel fogja jutalmazni, a kik pedig a hitegetésekre nem hallgatva, nem tették le a fegyvert, azok iránt különös figyelemmel lesz.«

Egy másik kir. leirat decz. 1. kelt. »A királyné örömmel értesült — ugymond — a kir. főkörmányszék elnökének Ernst alezredes jelentésén alapuló azon tudósításáról, (tehát politikai kormányfőnök katonajelentésre alapította fölterjesztését, a fejedelmi tanács elnöke, a tanács tudta nélkül tudósította a fejedelmet) hogy a katonaság ügye kedvező folyamatban van, megdicséri a kir. főkörmányszék készségét s újabban parancsolja, hogy az eddigi úton haladva, mindent megtegyen, a mit a czél érdekében szükségesnek lát, nem kimélve fáradságot, a kik a felség ezen akaratának ellene szegülnek, vagy a kik immár magukat beiratott határőröket

eltántorítanak, gondosan nyomoztassa ki s felsőbb parancsot nem várva, teljes szigorral járjon el irányukban, a törvény és érdemek szerint büntesse meg őket, a székely székek hibás fő- és alsóbb tiszteit hivataluktól azonnal elboesátván.»

A kir. leirat ez általános részét a felség büntető parancsainak egész sora követte. »Háromszék főkirálybirájának és egyik alkirálybirájának — ugymond — fejezze ki a királyi főkormányzék a királyné tetszését buzgó igyekezetökért, az elsőnek meghagyva, hogy Orbai- és Miklósvárszék székelységét a katonai eskü letételére bírja, az utolsó évi fizetését 200 rénens forinttal növelvén; Török alkirálybirót szintén serkentse arra, hogy a német tiszteteknek legyen segítségére s a határőröket buzdítsa az eskületételre; Henter alkirálybiróval tudassa visszatetszését azért, hogy a miklósvárszéki székelységet, mely előbb készséget mutatott, abban meglankadni engedte s az udvarhelyszékiektől el nem vonta; Orbaiszék alkirálybiráját Thurit ideiglenesen függeszse fel s helyét töltsé be mással; Csikszék főkirálybirájának királyi akarata teljesítésében való nem kellő maga alkalmazásáért mondja meg komoly rosszalsát és azt, hogy ha az alatta levő összeírás székelységet korábbi engedelmisségére vissza nem téríti s őket a katonai eskü letételére rá nem bírja, hivatala elvesztésén kívül, királyi haragját is érezni fogja; Boros és Szabó alkirálybirákat hivatalukból azonnal mozdítsa el s helyökre tegyen más alkalmasokat; a gyergyói és kászoni alkirálybirákat szintén komolyan rójja meg s tudassa velök, hogy ha a határőrségi intézmény s annak életbeléptetése ellen akár szóval, akár tettel a legcsekélyebb hibában is találatnak, vakmerőségek szigorú büntetését kikerülni nem fogják; végre kihirdetni parancsolta országszerte, hogy mindazokra, kik a határőrség felállítására ügyében szolgálatuk által érdemesítik magukat, mind a polgári, mind a katonai és más előléptetések alkalmával kiváló figyelemmel lesz a felség.»

Alkotmányos szabad nemzet életében a despoticus kormányzás ezen hallatlan eljárását elég egyszerűen constatálva minden törvénytisztelő embernek s így a történetírónak is elítélni, mert a büntetés az illetőknek kihallgatása, önvédelmezése és ítélethozás nélkül méretett rájuk, nem az erre joga-

sult polgári hatóságok jelentései, de a magyarság iránt gyűlölségtől elfogult s az összeírásban működő katonatisztek egyoldalú tudósításai alapján. Ez valóban katonai ostromállapot volt, nem törvényes polgári kormányzás.

Az udvarnál és kir. főkormányzéknel uralkodó ezen szellem kihatott az országra is s nyoma meglátszott azokból, a mik a székelység kebelében ezután történtek. »A mint b. Bucow a székelység közül kiment, tisztei és az általuk felizgatott volt jobbágy-féle határőrkatonaóság tiszteinek tanácsit és bosszuvágyát követve, a nemesség és papság ellen fenyegetőleg lépett fel, erőszakoskodni kezdett, fölébredt benne a paraszt bosszúállás és mindent-merészelés fékezetlen bátorsága: a nemességet, mely a főbb birtokos osztály volt s a hivatalokat viselte, bajai okozójának kiáltván, házaikat, jószágaikat kirabolta, sokakat hajlékaikból elűldözött s az egész nemesi rendnek csaknem megsemmisítésére látszott törekedni. Bámulatos az a zabolátlanság, a mire ezek Gyergyó- és Csikszék tisztségével szemben vetemedtek. Ez ugyanis 1762. jan. 11-én Csik-Várdotfalván gyűlést tartván, midőn a kir. főkormányzék rendeléseket elolvassa, a további üggy tárgyaláshoz kezdettek: Horváth Lőrincz határőrhadnagy, Caratto alezredes nevében az ülésbe ment, kérdezve, mi annak tárgya? mit határoznak? stb. megtudván, eltávozott s jelentést tett megbízójának. Nemsokára más fegyveres új határőrök jelentek meg, a kapukat bezárták, elébe őrt állítottak s kettőt beküldöttek a gyűlés tárgya felől tudakozódní. A tisztség azt válaszolta, hogy a *katona urak* nem tisztek, a tisztség végzéseit velök tudatni nem szükség, a mi őket érdekelhetné, a maga idejében közöltetik velök. De evvel nem elégedtek meg: zajongni kezdettek, fenekedtek rájuk, kiáltva, hogy a tisztek hozták rájuk a szerencsétlenséget az összeírásakor, ők vitték mértékelés alá, mikor velök a tiszti házakat ezelőtt jó idővel építették, ők már tudták, a mi most bekövetkezett; súlyos büntetéssel fenyegetve bírták rá az összeírásra s a rendeléseket előttük eltitkolták, róluk nélkülök intézkedtek, őket elárulták stb. Ezen és több vádakkal illetve a tisztséget eltávoztak. Nemsokára ismét mások jöttek, kik a tisztség előtt évtizedek előtti panaszoikat újítottak fel, elégtételt kértek, kivánták, hogy 1754-től

fogva adóikat fizessék vissza s égbekiáltólag szidalmazták. A tiszti kar nem tudván elődei tetteiért felelni, kiket immár többször újak váltottak fel, visszaútasította a jogtalan kívánságot, a gyűlést feloszlottnak jelentette ki s átment a plébános házához; a határőrök ott is körülvették, rájuk kaput zártak, éktelen káromkodások közt életökre látszottak törni. A Ferencz-rend szerzetesei erről egy gyerek által értesítvén, a tisztség segítségére jöttek, kérve kérték a feldühödt népet, hogy csillapodjék le, a szent misét hozták föl előttük; Caratto alezredes és Sztupán kapitány mosoly közt nézték a zavargást, mignem sorkatonaság mentette ki a halál félelmei közt levő tisztséget, miután a mit kívántak, mindent írásban és három kezes jóállása mellett ígért meg. Innen eltávozva, több székbeli polgári tisztviselőt megtámadtak, fölkelhetőket elvették, volt földesuraik házára törtek, azokat kirabolták, őket elfogták, foglyokat szabadítottak ki, nőket vertek meg, jártak-keltek szerteszét, raboltak, tivornyáztak, nyelvök szitkaival az eget verték, a kegyes lelküeket borzadálylyal töltötték el, s minden jókban csaknem az utolsó ítélet közeledése félelmét költötték fel, szóval: saját ügyökben birákká, a társadalom félelmévé lettek.«

»A katonaság ezen eljárásával egyezett tiszteiké is. Ezek a székely nemzet kiváltságait és szabadságait nevelték s a katonák előtt neveltség tárgyává tették, mintegy ingerelve ellenök, a magyar nemességről gúnyolódva szóltak, őket kis zsarnokoknak s rebelliseknek nevezték, feladták, foglyul Szebenbe hurcoltatták s ez által a közkatonák szívében tüzre tüzet tettek, a vallásról úgy szóltak, mintha keresztények sem lettek volna...«¹⁾ Halmágyi, egykoru krónikairó azt hagyta emlékezetben hogy: »b. Buccow akárkinek, a ki árulkodott a nemes emberre, ajándékban 3 aranyat adott, akár volt igaz, a mit mondott, akár nem.«²⁾ Ugyan ő írja, hogy Ernst alezredes Henter István asztalánál beszélt: »hogy ha nem akarnak is a székelyek, katonává kell lenni, mert Bécsben elvégezte-

¹⁾ Egy 1763. febr. 20. a császárnéhoz tett előterjesztés: »*Species Factis*« című hivatalos iratból.

²⁾ *Halmágyi István Naplója* 51. l.

tett, adatott nekik *jus vitae et necis*, hogy ő addig nem szünik meg, míg néhány nemes embert fel nem akasztat, mert addig csöndesség nem lesz; azt is mondotta, hogy az erdélyi urak mind rebellióra hajolnak és perduellisek.«¹⁾ »Csiksók 1763. augusztusi közgyűléséből átiratot küldött Caratto alezredeshez — írja Halmágyi²⁾ — felkérve őt a katonák lecsillapításában való közreműködésre; felszakítván azt a szeredai várban, meg sem olvasta, hanem a sárba dobta. »Morgengras hadnagy levélben írta egy Sylveszter nevű székelynek, hogy: »ne higgyen a gaz, semmire való és ő felsége ellen rebellis kászoni alkirálybirónak és nótáriusnak, mert a határőröket soha senki az országból ki nem viszi...«

Csik- és Háromszék fölterjesztései az ottani viszonyokat és hangulatot szintén igen komoran és rossz jövőt sejtetve rajzolják.

Az elsőnek tisztsége és főkirálybirája egy 1762. novemb. 8. a kormányelnökhöz intézett fölterjesztésében így ír a helyzetről. »A tábornok nem volt képes a székelységet az önkéntes fegyverfölvételre és megesküvésre bírni, azért, hogy a mely föltételek alatt az arra hajlandó volt, ő nem ígérhette meg; megrendelte a főkirálybirónak, hogy b. Schröder alezredessel a falukat járják be s a népet szép szóval beszéljék rá; ők eljártak abban, de a nép most is állhatatos volt vonakodásában. Ekkor az ezredes a főkirálybíró előtt megrendelte Caratto alezredesnek, hogy úgy a fegyvert fölvev, zászló alá esküdt és már katoná székelyeket, mint az azt fölvenni vonakodókat nejeikkel, gyermekeikkel szolgálóikkal és szolgálónéikkal, az atyákat és anyákat mint a zselléreket — a polgári hatóság teljes kizárásával — minden személyes ügyeikre nézve vesse katonai törvényhatóság alá. A szék tisztsége nem mellőzheti ezt hallgatással, nem teheti — ugymond — hogy századok gyakorlatán s a felség és dicső elődei esküjével is annyiszor megerősített törvényeken nyugvó polgári hatóságának ezen minden törvényes alap nélküli veszélyeztetését a kir. főkormányshéknak orvoslás végett föl ne jelentse. Az ország

¹⁾ *Halmágyi István Naplója*, 122. l.

²⁾ » » » » » 152. l.

közállapotának változtatása — írják tovább — mindig veszélyes s oly nagy fontosságú ügy, hogy az az ország rendének köztanácskozását kívánja meg; a felforgó esetben pedig rólunk nélkülünk foly az intézkedés, s hazánk közkormányzatának eddigi rendszere úgy ő felségének, mint a kir. főkormányzónak a szék közönségével való bármely rendelete közlése nélkül, katonai parancsok által forgattattak föl, az oly hosszú idő óta meggyökerezett s törvények által megerősített polgári tisztathóság kiirtatva megsemmisítetik. Biznak a kir. főkormányzókban, hogy az ő felsége által rájuk ruházott hatóságot, míg arról köztörvény másképp nem határoz, tőlük ily közvetett törekvések által elvételni nem engedi. A tisztség a maga részéről saját hatóságáról önként le nem mond, mert azt a hazai törvényeket és törvényes szokásokat nem ismerőkre, sőt a magyar nyelvet sem értőkre bizni veszedelmesnek tartja, maga pedig a dolgok mostani nagy zavarában, midőn semmi sem biztos, a jelenvaló meghasonlás és annyi fegyver közepette a szóban levő hatóság felett a katonatiszt urakkal vitatkozni tanácsosnak nem véli. Ez okból folyamodik a kir. főkormányzóhoz, kérve, hogy a dolgokat úgy kormányozza, hogy e rosznak sikeres orvos-szere meglegyen találva, hogy a tisztség polgári hatósága épen maradjon s ők a felség örök hűségében nyugton megmaradhassanak.»

Alig néhány nappal később, nov. 12. pedig Delnén tartott évnegyedes közgyűléséből így ír fel a szék közönsége, »A közénk jött katonatiszt urak oly erőszakos tényeiről kell értesítnünk a kir. főkormányzót, melyeknek közlését a közbéke érdekei kívánják. A tiszt urak ugyanis a hadi bizottság híre-tudta nélkül tetszés szerint választják szállásukat, a fegyvert föl nem vettek közül magukhoz öröket rendelnek, azoknak tartási díjt csikarnak fel, a fuvarozásokat nem fizetik, sem nem nyugtázzák, a népet executióval terhelik, rajta büntetést vesznek fel, e tiltott erőszakosságok visszaütésítésére a nép sok helyt kénytelen volt fegyvert ragadni; a határookra önkényök szerint öröket rendelnek ki, oly módon, hogy tőlük kérik a fegyvert és zsoldot, a mitől sokan azon okból, mert ez az új határöröket s az egészségöröket illeti, vonakodván: házaikra executiót vittek, 10—16—20 katonát, kik a népen

napokig és hetekig élődtek s kegyetlenkedtek; sokan, hogy meneküljenek, kijelentették, hogy saját költségekben és fegyverekkel elmennek, de válaszul azt nyerték, hogy a míg a fegyvert fel nem veszik, az executio el nem megy. A székelynek székely ellen való ezen kegyetlenkedése által, kivált mióta a tábornok maga önkéntesnek mondá a határőrséget, annyira elkeseredtek, hogy csaknem kétségbeesetten járnak fel s alá s a legutolsó dolgokat forgatják elméjükben. De a tisztek evvel sem elégedtek meg, hanem a hazai törvényeket és katonai szabályzatokat nem tekintve, most egyik majd másik közkatona feladására, most egy nemest, majd egy közrendűt vesznek üldözőbe, elfogják, bezárják, a haza teljes békéje közepette senkinek személye nincs bátorságban, nyeresóvágyból, irigységből, mások ingerlésére a feladások és árulkodások egymást érik. A népet arval is fenyegetik, hogy a fegyvert föl nem vevők elvett birtokaiba oláhokat telepítenek. Ezekkel s hasonlókkal sebzik ő felsége hív alattvalóinak szívét. Az új katonaság között semmi fegyelem nincs, azt vélik, minden szabad, istent és felebarátaikat káromolják, utczákon lövöldöznek, régi sérelmeket megboszúlnak. A sértettek hiában fordúlnak a polgári hatósághoz, melynek őket védni kellene, a legutolsó katona is lenézi azt, a katonai hatóságok a nem-katonákat gyűlölik s mindent elkövetnek, hogy a községeket a fegyver fölvetelére szorítsák; épen ezek tekintetéből határozottan kijelentették, hogy későbbek utolsó veszedelemre jutni, mintsem hogy ő felsége parancsa nélkül katonák legyenek; annyira el vannak kedvetlenülve, hogy csak a tisztség maga közbevetése s csaknem könyörgése birta türelemre addig, míg a kir. főkormányzó elhatározása leérkezik. Kérik azért a kir. főkormányzót a haza és annak nyugalma iránti szeretetére, tartsa meg a felség élő kincstárát s indítva a legfelsőbb királyi szolgálat iránti buzgalomtól, a bajoknak szerezzze meg orvos szerét, a foglyoknak szabadságát, az üldözötteknek bátorságát s visszaállítván a közigazgatásban a rendet, állítsa egyszersmind helyre az áldott békét is az ország ezen határiban.»

A kir. főkormányzó határozata az volt, hogy az erőszakoskodások akaratán kívül történtek, az elnök intézkedik azok megszűnése iránt; a mások elvett java visszaadását szin-

tén megrendelte az elnök; minthogy a katonák önként iratták be magukat s tettek esküt: katonai hatóság alól elvonni nem lehet, egyébiránt erre nézve van már intézkedés téve; a tisztek a számukra épített szállásukat elfoglalni jogosultak; inti a kir. főkörmányszék a tisztséget türelemre s a katonai tisztekkel jó egyetértésre.

Háromszék közönsége 1763. jul. 11. Márkosfalván tartott közgyűléséből az oda beadott panaszok alapján a szék birtokosain és a nem-katonákon a tisztek által elkövetett jogsérelmeket egyenként elősorolták s orvosoltatásukat a kir. főkörmányszéktől kérték. — »Nagy sérelem rájok nézve — így szólnak — hogy a székelységet ősi szabadságai s a Leopold-hitlevél ellenére német tisztek alatt katonakodni kényszerítik, kik a nemzet törvényeit nem ismerik, szabadságait és szokásait megvetik, természetét és nyelvét nem értik; a tisztek sok jobbágnak és zsellérnek fegyvert adtak, földesuraikra fölingerelték, megtámadták, erőszakkal rájok mentek s jobbágságról szóló leveleiket kivették. Ernst József alezredes nyilván tolvajoknak, rebelliseknek nevezte a székelyeket, tisztos öreg urakat lehunczfutozott, cujon-nak nevezte, magát székelyek kapitányának hirdette, holott ily hivatalt csak benszülött és birtokos székely viselhet; említett alezredes a szállosolást is egészen önkényesen igazítja, nem a katonai szabályzat szerint, a határok őrizetére azokat s annyit rendel, a kiket és mennyi neki tetszik. A szék közönsége husz panaszos kérvényt zárt fölterjesztéséhez, melyekben a tisztek kegyetlenkedései és bántalmazásai vannak eléadva s tanukkal igazolva, azok fölött elősorolja, hogy Miháts kapitány egy előkelő székisztet régi kurucz-nak nevezett, több székelyt megveretett, egyet Brassóba küldött börtönbe; mikor néhányan a fegyvert letették, dühösen felkiáltott: millió ördög szaggassa el őt, ha ő nem adja nekik vissza a fegyvert s azt hirdette, hogy a székelyek akárhová elmehetnek, hozzájuk nem tart számot a császárné, Besztercze vidékéről 7000 jószágatlan oláhot hoznak be s helyökre telepítik; kapitány Chenna egy 50 éves vak jobbágyot vitetett be fogságba s fegyvert adatott neki, nemes embereket kivont karddal vert meg azért, hogy a fegyvert le akarták tenni, egy más nemest pedig azért, hogy nem akarta

bizonyítani azt, hogy a székelység Háromszéken önként vette fel a fegyvert. A népnek — mond egy panaszirat — nehezére esik, hogy ősi szabadsága s a Leopold-hitlevél ellenére törvény helyett bot, magyar helyett német tisztek alatt kényszerítik szolgálni, kik durvák, dolyfősek, a nemzet törvényeit nem ismerik, nyelvét nem értik. . . . »

Ennek érdemében a kir. főkörmányszék semmi határozatot nem hozott.

Legrészletesebb tartalma azonban azon »Emlékirat«, melyet a katonaságot föl nem vett fel- és aicsiki 16 falu egyházhelyes nemessége, egy lovas és gyalog székelysége egy felségi kérvény mellett 1762. november havától 1763. április 1-ig kiállott szenvedéseiről április 1-ői kelettel Lázár Imre követőtől az udvarhoz felküldött. Tényekkel van itt bizonyítva a hallatlan katonai zsarnokság és népnyomorgatás, melynek — úgy látszik — a székelységnek elpusztítása volt végeztélje. Kimerítően adom azt, mert tartalmának igazságát tanúsítja azon idők egész története s mert a méltó panasz meg nem hallgatatása, az igaz ügy védelemben nem részesítése volt oka a székelységet ért későbbi sok szerencsétlenségnek, sőt a madéfalvi vérfürdőnek is. Legyen megismerve a baj gyökeréig, elégtétel adva az akkor jogtalanul elnyomottaknak egy szerencsésebb kor igaz ítélete által.

Az »Emlékirat« sorban adja elé minden falu sérelmeit, megnevezve a személyeket és az elkövetett sérelmes ténnyt s épen azért a hitelesség kriterionával bír, annyival inkább, mert mikor a királyné a katonásító bizottsághoz leküldötte, hogy az abban előadottaknak valóságáról nyilatkozzék, azon kijelentést tette: »hogy a mikor irattak, úgy voltak, de azóta orvosolva lettek.«

»Szent-Léleken« — így kezdődik az — Gratiani kapitány 1762. novemb. 1-től kezdve hat hétre 25 embert rendelt két napi távolságra a háromszéki szélekre, 14 napi eleséget kellen magukkal vienni gyalog s e mellett fegyvereket is; a kik pontosan meg nem jelentek, öt petákat fizettek büntetésül. A tisztek biztatták a többi népet, hogy a mig fegyvert föl nem vett község lesz, addig a felvevők határőrizetre nem mennek. Egy kapitány 3 hétig ült a faluban s tartását maga paran-

csolta ki, a népet tíz héten át nagy távolságokra postálkodtatta. A fegyvert fölveenni vonakodók novemb. közepétől febr. végeig kerültek házukat, erdőben és rejtett helyeken sanyarogták át a telet; a tisztek avval fenyegették, hogy házaikat felgyújtják, telkeiket confiscálják; a kiállott szenvedések emlékezete most is keserű könyvet facsar ki szemeikből; félelmök indokolt-voltát bizonyítja 1763. jan. 14-ki szerencsétlenségök, midőn Binder őrnagy, Pley, Morgengras, Horváth és Gratiani kapitányokkal, több tiszttel és tíz falu fegyvert fölvevő néppel — mintegy 700-an — hajnal előtt két órával Mindszentet megtámadták, a nép nagyja Ambrus Józsefen kívül mind elszaladt; onnan három oldalról Csik-Szent-Lélekre indultak, az egész falu népét fogságra akarták vinni, ezek a templomba menekültek, ott is fölkeresték, rebelliseknek kiabálták, elpusztítással fenyegetve, ha a fegyvert föl nem veszik; egy részök ismét visszament Mindszentre, a falut feldúlták, 15 közülök újból Szent-Lélekre jött, átmentőkben puskájokat kilőtték, a falut fellármázták, hívták ki, a ki nem fél meghalni, a kik pedig életüket szeretik, fussanak — ezt kiabálták. Január 6. Horváth kapitány éjnek éjén két szentléleki embert a csik-szeredai várba vitetett, de reggel eleresztették.

Csik-Mindszent népe nem látván a felség írott egyenes parancsát, nem engedte magát megmérteni s azért nem csak a már említett 500 frt büntetéssel, de akasztófalával és kerékbe töréssel fenyegettetett. Gratiani kapitány innen is 25 embert rendelt határőrségre, úgy mint Szent-Lélekről, postákokat magához Szent-Györgyre, Caratto alezredeshez Csik-Szeredába; egy alkalommal néhány nem jelent meg pontosan s 5 végrehajtó ment rájuk, kiknek 5 petákokat fizettek. Midőn az imént említett Ambrus József menekülni akart, Binder őrnagy a nadrágszíjjával megkötözve küldötte Csik-Szeredába s ott békóba verve addig tartotta, míg a katonaságra fölesküdt. Gergely Tamás az ablakon félmeztelen menekült. Málnási János nem lévén otthon, Binder őrnagy nejét megrugdosta, János Istvánt elfogatta, Bodó István menekült. A nép az egész telet az erdőben töltötte. *Zsögöd* községében csak 8 ember nem vette föl a fegyvert, azok közül Szalló András 14 napig volt őrségen a háromszéki havasokon, a kászoni

hegyek közt levő öröknek szekérrel élelmet vitt, Sztupán kapitánynál 2 napig ingyen szolgált, más tiszteknél szintén. Január 14. éjjel egy lakost megtámadtak, menekülés közben rá lőttek, nejét megsarcolták, egy ökrét elhajtották, tíz hétig volt hajlékától távol, avval fenyegették, hogy ha a fegyvert föl nem veszi, a tisztek örökös szolgájává teszik. Így bántak Szalló Tamással és Jánossal, Dóczi Istvánnal, Jánossal és Imrével, Kun Andrással. Szalló György 4 hétig volt határőrségen, 17 hétig távol házától; midőn elszaladt, nejétől pálinkát, két libát, egy hizott sertés minden húsát, — juhot és italt zsaroltak.

Ménaság községét avval fenyegette Binder őrnagy, hogy az övéknél nagyobb erőt is el tud tiporni, megesküdt, hogy 1800 határőrrel jó ellenök, a falut sánczczal körülveszi, mint a juhokat szokták, a falut két végén és közepén meggyújtatja, a ki el akar menekülni: férfit, nőt, gyereket lelöveti és levágatja. A beteg Horváth Ferencz fogva Szent-Imrére vitetvén, félelem és fáradság miatt meghalt. A falu általános rémületben volt: gazdaságaikat elhanyagolták, hajlékaikat 12 hétig kerülték, az erdőkben és barlangokban lappangva éltek.

Szent-Mihályon Kovácsovics kapitány avval fenyegette a népet, hogy ha a fegyvert föl nem veszik, felakasztatja, karóba huzatja őket, házaikat fölgyújtatja, behívott pandurokkal elfoglaltatja. Most megy — mondá — Gyimesbe*), ott keres és készít nekik lakhelyet, oda telepíti ki, vagy menjenek a pokolba, ha nem akarnak katonáskodni; tudjátok meg — mondá káromkodva — hogy ő felsége akarata, hogy katonák legyetek. Hatszor gyűjtötte össze a népet, előmutatva a császártól valami rendeletformát, beszédet tartatott a pappal, hogy vegyék föl a fegyvert. Félelemből fizettek neki egyenként 3 forintot, mit visszaadni ígért, ha katonákká lesznek. Postálkodásra jártak éjjel-nappal a Gyimesbe, Szeredába, Szent-Domokosra. Péchy kapitány azt mondotta Ferenczi Józsefuének, hogy ha bujdoklásában férjét megtalálja, azonnal átlövi — hijába kerül, katonává kell lennie! Kósa Józsefet elfogatta, a csik-szeredai várba vitette s erőszakkal föleskette. Ferenczi Józsefuét

*) Egy vadon rengeteg, a csiki határszélen, hol akkor csak vadak láttak, ember még meghonosulva nem volt.

és kis leányát egy határőr kád alá állította s pipáztatva, annak füstével akarta megfojtatni, a gyereket ijedtében a nyalya törni kezdette.

Csik-Vatsártson Römer kapitány nyilván mondotta a nép előtt: vagy katonákká lesztek, vagy jószágotokat confiscálják; rendeletére executorai Lázár Andrásné asszonyságot fegyveresen a faluban körülhordozták, Biró Albertné tisztasasszonyt a csik-szeredai várba fogságra vitték s 4 napig ott tartották, azért, hogy férjeik menekülését elősegítették, a faluval a végrehajtóknak 20 frt patkópénzt fizettettek, házi eszközeiket magukkal zálogul vivén. Ápril 10. éjjel a helybeli kapitány vezetése alatt nagy számú határőr a falut meglepte, a nagyobb rész elfutott, Biró Mártont elfogták s csak harmadnapra eresztették el; a végrehajtóknak egyenként 1 frtot fizettek, az elfutottak 4 napig rejtőztek az erdőkben; május 1-én ismét dragonyosok lepték meg a falut, elvettek mindent a mi kellett, a nép hat napig bujdosott az erdőkben. Römer kapitány az adót is beszédte, bár nem ő volt a pénztárnok, kitől 3, kitől 4 forintot, a végrehajtóknak patkópénzül 4 krt.

Madarasra Römer kapitány roppant rovatalt tett: fuvart, fát, szállást, postálkodást stb. Nem viselhették el. Ott hagyták házaikat több hónapon át. Ugyan ő a határszélre hol hat, hol kilencz őrt küldött; egy vonakodót elfogatott s erőszakkal föleskette; teremtettéve mondta, hogy addig ki nem megy házából, míg fel nem veszi a fegyvert; barmaikat elhajtatta, megsarczolta s fenyegette, hogy ha föl nem veszik a fegyvert, birtokaikból kiteszi, házaik ajtóját lepecséli s másokat telepít belé; ápril 8-án kettőt elfogatott, a többiek az erdőkre szaladtak, a kapitány által ellenök kihozott határőrök kilőtt puskáinak iszonytató ropogása között. *Madéfalva* lakóit Kovácsovics és Römer kapitány avval fenyegették, hogy öket több burkust öltek meg, mint a mekkora az egész falu s elég oktanul azt állították a nép előtt, hogy a császárné öket mind el akarja veszteni. *Dánfalván* Szabó Bertalant Frankenfuss kapitány elfogatta, vasra tétette, öt hétig volt ott s kiszabadulva sem mert haza menni, 6 hétig bujdosott az erdőn. *Rákosról* Gál Antal nemes, hat hónapig volt elbujdosva, elfogójának Römer kapitány 1 aranyat adott, neje 24 végre-

hajtót tartott s büntetésül 34 garast fizetett. Antal János a kapitánynál 8, a havason 9 napig volt őrségen, 12 hétig volt házától távol. Ez volt sorsa Biró Mátyásnak, Sárosi Mihálynak és Istvánnak, Antal Mihálynak: több hétig kerültek házaikat, nőik fegyver közt hurczoltattak Römer kapitányhoz s megintettek, hogy ha férjeiket a fegyver fölvetelére nem bírják rá, javaikat panduroknak adják.

Szépvízre Kovácsovics kapitány végrehajtást vivén: a nép elszaladt, közüle Bilibog Mihály nejével, Simon Péter nejével és két nősült fiával, Ötvös Gábor fiával, Hábori István nejével és gyermekeivel Moldvába futottak. *Szent-Miklósán* Pécsi és Kovácsovics kapitány nyíltan mondották a népnek, hogy akar, nem akar, katonává kell lennie. *Delne, Borsova, Pálfalva* lakói szintén különböző nyomorgatásokat szenvedtek s a szomszéd faluk kóborló katonái elől elhúzódva az erdőkben és havasokban lappangottak. *Csobotfalván* Sztupán kapitány egy székely asszonyt fején megsebezett, adó címén mindentől 3 frtot vett, az erdőben 14 hétig rejtőzködtek. *Csik-Göröcsfalván* Balázs Mihály 23 napig volt a havasokon őrségre, nov. 2-től februárig volt az erdőben, Csiszár Ádám és Ferencz 10 hétig, Jakab Antal nejét kényszerítették, hogy férjét állítsa elé mérték alá, később elfogták, kényszergették, de ő nem engedelmeskedett. Römer kapitány a falura 18 frt 60 pénz rovatalt tett, így okozta, hogy önként katonákká legyenek s gyakran mondogatta a nép előtt, hogy 8 nap nem telik bele, ha a fegyvert föl nem veszik, javaik confiscáltatni s panduroknak fognak adatni, a kik készek szolgálni a felsőget, házaikból pedig semmit kivinniök nem engedtetik meg.

Csik-Szent-Domokos lakói tudván, hogy a katonaságnak önkéntesnek kell lenni, kijelentették, hogy ök fegyverre s katonaöltönyre költeni és adózni is nem képesek. Reismüller kapitány 9-et küldött közülök a legiávolibb határőrségi pontra; executióba 18 határőrt rendelt ki rájuk s számukat később 104-re emelte; ezek a népet ijesztgették, puskáikat kilöve irtóztató zajt támasztottak, az emberek szólni sem mertek egymással; a falut éjjente égő fáklyákkal járták be, mintha utolsó veszedelem következne, sokan meg is örültek a félelem miatt. A sok sanyaruság miatt a falu nagyobb része fel-

vette a fegyvert, de a kapitány a többieket is kényszeríteni akarta, 90 emberből álló végrehajtást küldött ki, barmaikat elhajtották, megmondván nekik, hogy addig ki nem adják, míg a fegyvert föl nem veszik: szenvedtek a barmok és emberek egyiránt, éhezve, szomoruan, mintha gyászolták volna szerencsétlen sorsukat. Sokan hat hónapig bujdosódtak a havasokon. Reismüller kapitány azt mondta a népnek, hogy ha a fegyvert föl nem veszik, javaikat idegeneknek adják. A pap is a fegyverfelvétel mellett beszélt a templomban, esengett a nép előtt, hogy engedelmeskedjék a felség akarátának, különben pandurok foglalják el birtokaikat. Ernst alezredes azt mondta, hogy ő most jő a császárnétól, élet és halál fölött bíraskodási joga van, s ha az Isten nem akarná is, mégis neki tüzzel-vassal el kell érni azt, hogy a székelyek katonákká legyenek.

Mindezekből világos — mondja az »Emlékirat« — hogy a faluk némely lakói súlyos büntetéssel fenyegettetve, félelemből ugyan magukat összeiratni engedték, de hogy az mivégre történik? nekik eléadva nem volt, következményeiről semmit nem tudtak; megmérettek, de sokan távol voltak s csak a jelenlevőkhöz hasonlítottak; kétséget nem szenved, hogy az nem önkéntesség, sem hallgatóság beleegyezés, hanem kényszer műve; a nép soha bele nem egyezett sem szóval, sem tettel, sem esküvel, sőt ellene mindig állhatatosan tiltakozott; épen ez okból összeiratásának most is ellene mondtak, az ellen tiltakoztak, kijelentvén, hogy határőröknek nevezetni, sem tartatni nem akarnak; erősen biznak a felség kegyelmében, melynek védelme alatt annyi év óta nyugalomban és hívségben éltek, azon kegyelmes kir. leiratokban, melyek mint törvényen alapuló törvény erővel bírnak, a császári királyi felség esküjében, melynek megtartását megkoronáztatásakor szentül fogadta, igérve, hogy jogaikat és kiváltságaikat bántatlanul meg fogja tartani maga és megtartatja másokkal is, a mint eddig megtartatta. Nyomoraikat az elősorolt falvak elviselni nem bírván, a kétségbeesés örvényszélén a kormányelnökhöz folyamodtak, könyörögve előtte, hogy előszámlált sérelmeiket a fejedelem igazsága szerint vegye fontolóra, emlékezzék meg Erdély népeinek s különösen a székelységnek

Leopold császárral 1691. kötött szerződésére, melyben a székely nemzet kiváltságai és mentességei királyi esküvel biztosítva voltak, melyekre a most uralkodó felség is megesküdött, azokat helybenhagyta és megerősítette s azok értelmében a felség és kir. főkormányzók a felállítandó határőrséget több ízben önkéntesnek és nem kényszerítettnek nyilvánították; vegye szívére és fontolóra ő felsége — kéri — az eddigelé ez ügyben kibocsátott kir. leiratokat és rendeleteket s azon kizárástól és megterheltektől, melyeket eddig ártatlanul tűrni s alattok nyögni kénytelenek voltak, kegyelmesen mentse fel, régi szabadságaikba helyezze vissza s hatalmánál fogva rendelje el, hogy ők a felség többször kifejezett akarata ellenére katonaságra ne kényszerítessenek, hanem mint hív alattvalók ő felsége anyai szárnya alatt, mint eddig, úgy ezután is békében maradhassanak és élhessenek; nehogy túlon-túl elkeserítve és kizsájtva s a mihez eddig szokva nem voltak, katonáskodásra és adófizetésre is kényszerítve, megunván a nyomor és inség sanyargatását, mint eddig is sokan tették, dicső őseik vérével szerzett hazájokat elhagyni kényszerüljenek s avval együtt lelkök üdvét is kockáztassák, a mit pedig — így végződik az »Emlékirat« — megtesznek s hazájukból örökre kiköltöznek, ha a folytonos nyomorgatás és kizsájtás meg nem szűnik s javaik, a miket tőlük keresztények közt ritka, sőt alig hallható féktelen szabadossággal, erőszakosan és törvénytelenül vettek el, a gonosz eltulajdonítók által vissza nem adatnak s az ő itt ben biztonságban létök s megmaradhatóságuk iránt fogatos intézkedés nem tétetik.

Ez »Emlékirat« vagy — a mint a szöveg végén mondatik — panaszos felterjesztés elébb a kormányelnökhöz volt intézve, de utóbb kíséreléssel irattal a felséghez adatott be. Ebben is hangsúlyozva van: »hogy a panaszlók azért merültek a rájuk kiözönlött veszélyek és nyomoruságok örvényébe, mivel ősi szabadságaikat, a felséges uralkodó-ház hitleveleit és a most uralkodó felség királyi határozatait jogbiztosító védbástyáknak tekintvén s azokban bizván: a határőrség terhet önként másképen nem akarták fölvenni, mint kiváltságaik föltételeinek együttes érvényben tartása mellett; Emlékiratukba foglalt panaszaiak hosszú sorát tehát elhatározás végett a felség-

nek igazságos kegyelme elé terjesztik, térdre borultan könyörögve, hogy önhibájukon kívül, a határőri katonatisztek erőszakoskodásai által földult bizton létüket, nyugalmukat és házi békéjüket visszaállítani, egyszersmind azt eszközölni legyen kegyelmes, hogy a kik a télen is jobbadán távol kerültek házaikat, önmaguk önkéntes száműzése végett biztos menhelyet keresés szükségétől már egyszer megóva legyenek, hogy a felséges uralkodó-ház oltalma alatt, mint őseik, sőt ők is eddig erőszaktól megvédve voltak: úgy ezután is törvényeikre és jogaikra nézve legyenek biztosítva, hogy ekképen mind az Istennek, mind a császárnak megadhassák azt, a mivel kötelesek s mindkét szent felséget alázatban imádhassák¹⁾.

Megrázólag tárja fel e panaszos felterjesztés a sötét leplet, mely a népen elkövetett katonai zsarnokságot és nyomorgatást fődte, melynek végczélja, a székelységnek — úgy látszik — lázadásra ingerlése s elpusztítása volt. »Közönséges opinio volt akkor Erdélyben — írja Halmágyi — és én is azt tartom, hogy a czél e zaklatásokkal az volt, hogy vagy opprimálják a székelységet és horvátországi lábra, vagy pure militarisan csinálják, a nemességet is onnan aboleálják a sok violentiák által, vagy rebelliora kényszerítsék és az egész népet kiirtván, más néppel rakják meg a földjüket, a minck mind tiszték s mind mások nyilvánosságos jeleit adták.«²⁾ S hogy ez hihető, mutatja a b. Buccow kir. főkormányszéki ülésben tett nyilatkozata: »Ha legkisebb lárma lesz a székelyek közt — ugymond — megrakja katonával s mind föbe lövődözteti; maga is elmegy ellenök commandirozni, jobb, hogy egy jobbágya se legyen ő felségének, mint oly erős nyaku.«³⁾ Báró Bruckenthal, a kinek tanácsára a császárné és királyné leginkább hallgatott, szintén így érzett a székelység iránt. Egy alkalommal szó volt — írja Halmágyi — a székelyek kiköltözéséről, ő így nyilatkozott: »ha elmennek, semmi kár benök, sőt az a czél, mert a háborunak vége, sok katona jó

¹⁾ Az erd. udvari kancellária levéltárában levő hivatalos másolatból.

²⁾ *Halmágyi István Naplója*, 107—108. l.

³⁾ „ „ „ „ 23. l.

vissza az ármádiában, kinek hely kívántatik, azokat collocálhatják helyökbe nagyobb haszonnal.«¹⁾ Siskovich katonai biztos és marsal-helyettes is azt mondotta neki, szemében: »A székelyeknek a felülést halálbüntetés alatt parancsolja a törvény; ha tehát nem engedelmeskednek, illik, hogy halállal büntetessenek, ha egész falu teszi, megdecimáltassék. A ki a czél akarja, akarnia kell az eszközöket is. A monarchia, a publica salus kívánja, hogy állandó militiát tartson az udvar — 8000 katonáért lehet 2000-et feláldozni« . . . . Elirtóztam tőle — jegyzi meg a krónikairó, ki a bizottságnak épen jegyzője volt — s félben hagyam a beszédet.²⁾

A sok panaszos felírás és felségi kérvény eredménye az lett, hogy újabb meg újabb nyomozó bizottságok küldettek ki; miknek czélja a sérelmek megismerése és orvoslása, de még inkább e panaszok és kérvények iróinak s a nép tanácsadóinak kitudása volt. Négy ily nyomozás közül első a gr. *Haller-féle*, mely Udvarhelyszék sérelmeit s követeléseit állapította meg, melyeket ők a biztos előtt ezekben fejeztek ki: 1. »ők a közterheket mostani mérvében sem bírják; 2. hogy azok viselése mellett katonáskodjanak is, törvényeik ellenére nem tehetik; 3. hivatkoznak arra, hogy a császárné ő felsége megkoronáztatásakor királyoktól s fejedelmektől nyert kiváltságai megtartására megesküdt; 4. ha szükség lesz, ő felsége és a haza védelmére saját székely kapitányai és tisztük alatt, mint eddig, felülni s utolsó csepp véreket is kiontani képesek, de mivel látják, hogy őket mind a hivatalviselő, mind a nemviselő uraktól elválasztják, a kik adót sem fizetnek s csak őket, szegény adófizetőket kényszerítik a fegyver föl vételére: kijelentik, hogy el vannak határozva, magukat kiváltságaihoz és ő felsége elődei ígéretéhez tartani, azok szerint képesek mindent megtenni, azon túl semmit sem.«³⁾ A második polgári és katonai nyomozás czélja a német tiszték kihágásainak megállapítása volt, biztosok: *Fröhlich*, *Laudon-ezredű őrnagy* és *Bors Tamás*, kiknek 1762. decz. 14-ki jelentésében igazolva

¹⁾ *Halmágyi István Naplója*, 93 l.)

²⁾ „ „ „ „ 152. l.

³⁾ Az eredetiből.

van: »hogy Szépviz, Sz.-Miklós, Borsova, Delne, Vatsártsi, Madéfalva, Pálfalva községek lakói előttök megjelenni nem mertek, azért — úgy mondák — mert ha valaki közülök mentségükre csak szól is, coryphaeusnak, lázasztónak nevezik; biztosítatván bántatlanságuk felől, kijelentették, hogy őket a fennebb már megirt súlyos büntetések alatt kényszerítették összeírás és mérték alá, hogy az összeírók ő felsége aláírása és pecsége alatti diplomája kiadását ígérték, de maig sem adták ki, ők adózni is, katonáskodni is nem fognak; báró Buccow nevében Zambler kapitány biztosította a népet, hogy a kik a fegyvert önként viselni nem akarják, letehetik; igazolva volt, hogy a fegyver alatt levők az azt föl nem vevőken sok kegyetlenséget követtek el: éjjelenként a falukon tivornyúztak, élelmöket elrabolták, úton-útfélen megtámadták, harmaikat elzárással kinozták, őket elfogták s a várba vitték Csik-Szeredába, addig tartva ott, míg a fegyvert fölvettek; a más 6 meghívott falu: Menaság, Szt.-György, Bánfalva, Szt.-Lélek, Mindszent, Csomortán szintén az elősorolt okokból vonakodott a fegyverfölvételtől és eskütől, készebbek — úgy mondák — mind kiköltözni Moldvába. Több faluk is jelentek meg a bizottság előtt s mind hasonló érülettel voltak a fegyver föl nem vétel iránt. A bizottság kötelességének tartotta a kir. főkormányzéknek tudomására adni, hogy ha ezen nemzet közt, mely 3 részre van oszolva, t. i. egy részt teszik a legbékésebb szelleműek, kik önként, másrészt a kik megfélemlítve vették föl a fegyvert, harmadikat, mely semmiképen nem akarta fölvenni — a legmagasb fokra lépett gyűlölséget, viszálykodást és napról-napra növekedő elkeseredést a királyi főkormányzék ki nem irtja, az itteni dolgoknak szomorú kimenetelét s vérnek folyását vagy a népnek hazájából eltávozását lehet várni.«¹⁾ A harmadikat gr. Kálnoki Antal lovassági tábornok felsőbb rendeletre polgári úton csikszéki jegyző Kovács Tamás által előre kijelölt kérdő-pontok alapján vitette végbe; 1763. jun. 4. kelt jelentéséből a I. kérdést illetőleg: ha a nép az erdőben él-e még vagy haza került? kiderült: »hogy a csiki nép nagyobb része az erdőből ugyan haza tért,

¹⁾ Az eredetiből.

de még sok van távol, mert a katona a nem-katonát sanyargatja, üldözi, megsebzí, fogdossa, követeléseket formál ellene, önkényes elégtételt vesz rajta; Dánfálván gyűlést tartottak a katonák s elhatározták, egymásnak hitet tettek, hogy a pénztárnokon régi követeléseikért maguk elégtételt vegyenek. Arra a kérdésre: kik tartották meg s kik tették le a fegyvert? hivatalos felelet ez lett: Kászsorszék megtartotta, de nem a mostani módon, hanem kiváltságai értelmében kíván szolgálni; provincialis és katona tiszteket választottak maguk közül; Fel- és Al-Csik $\frac{1}{4}$ -de szintén tartja a fegyvert, de nem mindnyájan megnyugvással, sokan most is teszik le; Gyergyószékben Sz.-Miklós, Tekerőpatak és Ditró tartja, a többi letette, kijelentve, hogy kényszerítve vették volt fel s határőrség alatt nem maradnak. A Moldvába kivándorlás úgy áll — mondja a jelentés — hogy Fel- és Al-Csikből 270 családos gazda már is eltávozott: egy-házhelyes nemesek, libertinusok, jobbágyok és zsellérek naponként mennek, e hónap 2-án viradólág is Szépvizről 14 gazda ember ment el eseldestől; a nép zugolódik s a szék gyűlésében is kijelentették, hogy ha dolgaik más karba nem hozatnak, kénytelenek lesznek a többi után menni; a polgári tiszteknek nincs ki engedelmeskedjék, jurisdictióját nem ismerik el, Sz.-Miklós külön Magistratust és hatóságot állított, a határőrzésre sem mennek, készebbek elbujdosni.«¹⁾ Caratto ezredes jun. 3. jelentése szerint az I. székely határőrezred községeiből: Kavácsovics, gróf Salins, Mahlern, Pley, Albrecht, Römer, Fahnenberg, Wächter, Krumbein, Pfleger kapitányok századaiból 54 faluból letette fegyverét 548, vonakodik fölvenni 617, tartja fegyverét 2171, számafeletti szolgálatképes van: 420, szolgálatképtelen 116, tényleg ezredi törvényhatóság alatt állók összes létszáma: 2707 lélek.²⁾ A negyedik vagy gróf Kálnoki-féle vegyes bizottság tagjai voltak: gr. Nemes János és br. Franck. Ez több jelentést tett a kir. főkormányzékhez, de az erdélyi udv. kancellária is jutott oly hivatalos adatokhoz, mikből kiderült, hogy a székelység a határőrségtől azért vonakodott,

¹⁾ Az eredetiből.

²⁾ Az eredetiből.

mert a dolog nem a rendes úton, ő felsége aláírása vagy legalább a kir. főkörmányszék neve alatt indult, hanem kirendelt katonatisztek és polgári biztosok által, csak élő szóval s katonai útasítás szerint, miből a nép azt következtette, hogy az nem a királyné nevében történik, hogy a kik fölvették a fegyvert, nem önként tették, hanem a kényszerítés kigondolható minden eszközei alkalmazása után; kapitány Stupinski megvallotta, hogy két székelyt a füstkéménybe zártak s addig el nem eresztették, míg a fegyvert föl nem vette; Morgengras kapitánynak levelét mutatták fel, melyben az volt írva, hogy az executió czélja az, hogy az embereket a fegyver fölvételére bírják. A kir. főkörmányszékhez jutott egy 1763. ápr. 25-ki jelentésből kitűnt, hogy a szent-mihályiak irásban, a többi falvak élő szóval, de egyhangulag kijelentették, hogy fegyvert soha sem fognak, határőrizetre nem mennek, inkább elhagyják hazájukat; midőn Pálfalvára executiót küldöttek, azt felelte a nép: elfogadjuk őket s szívesen tartjuk, a míg lesz rá módunk s mikor nem lesz, mintsem csak egy plájást küldjünk, inkább egytől-egyig kibujdosunk az országból. E jelentés is hangsúlyozza a papság befolyását, de kiméletesen ítélve eljárásáról. Egy később jun. 8. kelt jelentésben a bizottság a szék tisztei ellen mond súlyos ítéletet, a két királybirót tehetetlennek, tudatlannak és megbízhatatlannak bélyegzi s másokkal fölcserélésöket hozza javaslatba; kitűnt az is, hogy a midőn a fegyver-letevőket kapitányuk az erdőről visszahívta, intették, hogy ha életét szereti, távozzék tőlük; eddig sem voltak katonák, ezután sem lesznek, e volt szavuk; sokan ezek közül a fegyvert megtartókat életök kioltásával s házaik fölgyújtásával fenyegették; némelyek azt hozták föl, hogy Siskovichtól hallották, hogy a felség megengedte, hogy a fegyvert fölvenni akarók, a fölvenni nem akaróktól elválasztassanak s utóbbiak a fegyvert letehessék, hogy az egy-ház helyes nemesek Bécsbe küldött követétől is van tudósításuk arról, hogy ő felsége nem akarja kényszeríteni a népet a fegyverfölvételre; előmutatták a királynénak 1763. márczius 31-én kelt királyi leiratát, melyben ez fordul elő: »Mindazok a romlások, melyeket a kir. főkörmányszék jelentéseiből láttunk és a melyek Csik-, Gyergyó-, Kászonszékben a határőrök felállításakor

elkövetettek, szándékunk ellen történtek erősen megbántódott hűveinkkel; parancsoljuk azért ezennel, királyi hatalmunknál fogva, hogy ezen fölterjesztésekben kitett terhes bajokat és szorongatásokat legottan megorvosoljátok;« mutattak ily értelmű kir. főkörmányszéki rendeletet a szék tiszteitől, Emlékiratokat és más fölbátorító iratokat; a bizottság elé hivatta a községek lelkészeit s ezek ugy nyilatkoztak, hogy az erdőkben bujdosó híveik beküldöttek hozzájuk, tanácsot kérdeni; ők hazajövetelre serkentették, de félnek a német tisztektől, biznak a királyi esküben s elvannak határozva elköltözni honukból inkább, mintsem fölvegyék a fegyvert; a nyomozásból kitűnt, hogy vannak arra mutató jelek, hogy a népet polgári tisztviselők tanácsolják; a gúnyirat is, mit a bizottság felküldött, hihetően ezektől származott,¹⁾ de bebizonyítani nem lehet,

1) Hajh nemes székely magyar, hajh mire jutottál!
Szinte a cseh s a német plundrába bűtattál.
Oltalmazó uraid már elhallgattattak,
Ernst és Buccow szavára, Bruckenthal tanácsára
Mind jubiláltattak.

Nyakadba vetik a cseh és a horvát jármot,
Elveszik, ha engeded, régi szabadságod.
A portió s a fegyver te nem száll nyakadról,
A regiment parancsol, a német rendelkezik
Ósi birtokodról.

Ha fiad nem lesznek, nem marad jószágod,
Fiskusé lesz, h'jába lesz akárhány leányod.
Megéred, hogy az adó a földhöz lesz kötve,
Ha terem, ha nem terem — szittyá vérü nemzetem!
Fizetned kell érte.

Jaj lesz a nemességnek, jajabb a községnek.
Imádkozunk Istenünkhöz, el ne hagyjon minket.
Magyarok királya, tündöklő fátylójá, Szent István! oltalmaz meg!
Mibe bizzunk, ha törvény s a szent eskü nem véd meg?

Ne vitézkedjél hát, főbb székekkel egyetérts.
Mézes szónak ne higgy, mert szabadságod elvesz.
Tedd le a fegyvert!

valamint a dolgot erőltetni sem, mert oly ingerültek a kedélyek, a papság oly bátran beszél, oly keményen ítéli meg a bizottságot, hogy csak egy lépés van a tettelegességig; ha a papság, tisztség és lázangók ellen szigorú eszközöket használnának, a legrosszabbtól kellene tartani; Koska őrnagytól arról értesült a nyomozó bizottság, hogy a lázangók csoportonként húzódnak fel az erdőbe cséppel, fejszével fölfegyverkezve s az oka után kérdezősködőknek azt felelték: a katonaságtól akarnak menekülni; az izgatók közt vannak székely altisztek is, a kiket feleletre is vontak és vannak új határőrök; egy Csáki nevű huszár lóháton járta be a falukat s úgy izgatta a népet, hogy a fegyvert rakja le; a külsők közül néhányat zaj nélkül elfogtak, köztük két nőt is, a falukon a sorkatonaságot megszaportították; a bizottság vigyáz s a nyugtalanok falukba új katonaságot rendelt, hogy a közcsend meg ne háborítassék; a közhatárőrök és tisztek által eltulajdonított vagyonok visszaadása iránt intézkedett; Caratto alezredes állítja is, hogy visszaadattak, de itt még sok az orvosolni való, a mit nem is mulaszt el a bizottság; Kovácsovics és Sztupán kapitány még nem igazolták magukat az őket illető vádak ellenében, mert a határszélen őrségen vannak, de kiadattak a vádpontok s mihelyt felelnek, a bizottság fölterjeszti. A vegyes bizottság avval zárja be jelentését, hogy a míg a nemesség és a papság az ügynek megnyerve nem lesz, addig a nép kedélye lecsillapodni nem fog.¹⁾

Láthatod, ha nem vagy vak, hogy szavok csalárdság;
Álnok ígéretjök, a mit tesznek, csak esűtség.
Tedd le a fegyvert!

Nincs jobb orvosságod, ne vedd süketségre
Dolgodat és ne juttasd maradékid inségre.
Tedd le a fegyvert!

De koronás királynéd, mint kegyes asszonyod
Íránt hív szivedet mindörökké megtartsad....
Ne tántorogjatok, erősek legyetek!
Legyen résen, míg idő van, karotok, szemetek.

Ki ez írást hozójától a kezébe veszi,
Tovább adja, ha nemzetét igazán szereti.

¹⁾ Az eredetiből.

Az erdélyi udvari kancelláriához és a kir. főkormány-székhez érkezett adatoknak némi egymástól eltérése abban lel magyarázatot, hogy az elsőhöz bizalommal viseltetett, az utolsónak elnökétől rettegett az ország, amannak híven beszélték el a dolgokat, ennek a félelem vagy hízelkedés nyelvén, b. Buccow előtt a jogról szólni sem volt szabad, ő a törvényt és igazságot nem ismerte, törvény volt a királyné akarata, igazság a mit tisztei irtak, polgári állásunak előtte s tisztei előtt becsülete s hitele nem volt.

Ily zaklatott életet élt Erdélyben 1762. nov. 1-től 1763. május 7-ig a székelység, midőn a királyné — mint már érintve volt — célja elérésére szelidebb eszközökhöz nyulni magát elhatározta. Itt lépik voltaképen a katonasítás ügye második stádiumába; a mi már most gyorsabban ment vége felé, mert a mag el volt hintve: a tisztviselői kar a főkirálybírókkal együtt meg volt félemlítve, a papság és nemesség tartózkodó lett és hallgatott, a törvényhatósági rendszer alá állva, tiszti- és székgyűlések tartása csaknem lehetetlen volt, a nép panaszkodott a kinos sorsát mindenütt, fel a királyi székig, de sehol orvoslást nem találván: el volt határozva üldöztetésre, számkivetésre, mindenre inkább, mint arra, hogy a fegyvert ismét fölvegye. De a császárné és királyné meg tudta magát tagadni, haragját okossággal mérsékelte, gróf Lázárt és Bethlent az udvar kegyének keresése az alkotmány útjáról eltávolította, a kormány-szék rettegte b. Buccowot, a teljhatalmu királyi biztost, katonasági tisztei pedig kitartólag, megfélemlítetlenül törtek előre céljaik felé, nekik urok és parancsolójuk akaratát teljesíteni kellett s teljesítették is.

A viszonyoknak s az eddigi tapasztalatoknak megfelelőbb terv kidolgozásával az imént nevezett két világi fő ur biztatott meg, melynek aztán udvarhoz küldése elhatároztatott. A királynénak — ugymond 1763. május 7-iki leiratában — most is az az akarata, hogy a határőrség felállításában minden erőszak kerültesse és a katonaság létszáma, a mennyire lehet a nélkül egészítessék ki. . . E közben a Csik-Gyergyó-Kászonszékbe kirendelve volt bizottság munkálata az udvarhoz jutván: a felség látta abból, hogy ott a közbéke és nyugalom veszélyeztetve van és ez ügyet a már kinevezett határ-

őrségi bizottságra rendelte bizatni azon meghagyással, hogy fölvéve maga mellé egy alkalmas tollvivőt, azonnal a hely színére menjen ki s igyekezzék a népet mindenekelőtt egészen lecsendesíteni, a főhadvezérség által kirendelve volt előbbi bizottság hívassék össze s a határok őrizetéről az egészségi bizottsággal egyetértve gondoskodjék a most kiküldött bizottság, intézkedéseit időnként felsőbb helyre jelentvén. A kir. főkormányzók ily értelemben fölkérte a főhadvezérséget, hogy a székelység közt levő tiszteknek rendelje meg, hogy törvényhatóságukat azokra, a kik a fegyvert letették, ezentul ne terjeszszék ki s a nép közt viszályra okot ne adjanak, sőt a békét és esendét minden módon helyreállítani igyekezzenek. Egy május 31-én kelt leirat mellett leküldi a felség a csik-gyergyókászoni egy-házhelyes nemesek, primipilusok és pixidariusok említett felségi kérvényét és Emlékiratát is, hogy május 25-iki leiratával kapcsolatban ezen panaszokra is terjeszsze ki figyelmét.

E bizottságnak szép feladata volt, ha a helyzet színvonalán állott volna; kezében volt az ország békéje, a székelység sorsa; megmondhatta volna a királynénak, hogy ez ügy országgyűlést illet, nem közigazgatást, alkotmányosan elintézendő, nem autocratailag, hogy a székelység mind egyenlő jogu és szabadságu, igazságtalanság követtetik el azokon, kikre a fegyvert rácrőszakolják. De nem azt tette; megtanította a hatalmat vérei járom alá vetése biztos módjára és eszközére. Nem törvényesen és hazafiatlanul járt el. Az erdélyi köz- és székely külön jogot ismerők előtt a gúny nyilat érdemlő ügyvédi tekervényességgel s végig hamisan okoskodva igyekezett kimutatni azon törvényes fogantykát, melyekbe fogantózzék a királyné (s b. Buccow. Gróf Lázár és a bizottság ámitott, önző volt a maga és Primorok érdekében, magának kereste a királyné kegyét, a Primorokat kiváltságosította egyenjogu vérei fölött, tanácsuk nem jó hiszem-ü, de az udvar politikájának kedvező volt s kedvesen fogadtatott.

Azt vitték végbe, a mit báró Bruckenthal első alkalommal tanácsolt volt Buccownak: »Maga s a Bellicum Consilium ne tegyen semmit, hanem a püspök (Bajtay) státuselnök, Haller és gróf Teleki Lászlóval egyetértve; addig is menjen

be a székelyek közé ő maga, de jó securitással, vigye be gróf Lázárt, Telekit s Halmágyit: akasztassa, büntesse, dicsérje, praemiálja őket, ha így sem ér czélt, akkor nem tudja mihez kellene nyulni.«¹⁾

Gróf Teleki Domokos elől idézett művében e rész terjedelmesen van kidolgozva. Én itt is kerülöm az ismétlést, általa nem ismerteket óhajtok írni. A bizottság — akár Simon ügyvéd, akár a tudós gróf Lázár legyen fogalmazója — vagy téved, vagy téveszt. — A hon védelmezése végett katonáskodni közös kötelessége minden székelynek és minden magyar nemesnek — ez alapelvöl indul ki a bizottság és királyné s ebben igazuk van, de abban nincs, hogy mivel e kötelesség az egész nemességre illik, tehát tétessék terühként annak egy részére és pedig a gyöngöbbrre, t. i. az egy-házhelyes, lovas és gyalog rendre, hanem bele kell vala foglaltatni minden székely rendnek és az ott élő megyei nemeseknek is. Abban is igazuk van, hogy a fejedelem parancsára a székely nép lustrára köteles volt előállani; de a fejedelemnek erre a jogot a törvény adta, országgyűlés határozta meg mindig a felülést, melyben a székelység részt vett; annak czélját és hogy melyik rend és nemes milyen számban és miként fegyverkezve álljon ki. Tehát a bizottságnak abban nincs igaza s alkotmány ellen cselekedett az által, hogy a fejedelemnének azt tanácsolta, hogy ily fontos országos ügyet önhatalmilag, rendeleti úton intézzen el. Jól tudta ezt a bizottság s még is tette; tervét 1763. jan. 29. adta be a kir. főkormányzókhoz, ez véleménynyel udvarhoz terjesztette, egy katonai és polgári vegyes bizottság átvizsgálta, melyben részt vett gr. Bethlen Gábor, a kancellár és b. Bruckenthal, ki hivatalos ügyben volt ott, a császárné helyben hagyta s végrehajtását okt. 8. kelt kir. leiratában b. Buccow erdélyi főhadvezér és a kir. főkormányzók felügyelete s gróf Lázár János elnöklete alatt a hely színén működendő bizottságra bizta.

A legfelsőbb kir. leiratban ismét *nemzeti katonaságnak* van mondva a határőrség, ez van hangsúlyozva a felhívásban is, de az önkéntesség eszméje másfél évi öntettetés és a nép

¹⁾ Halmágyi István Naptója, 72. l.

kétszinü hitegetése után már most végkép elojtve van; a királyné azt a közboldogság, a közbiztonság és egymással kölcsönös védelmi kötelezettségben állás tekintetével indokolta, czélul tűzve ki a tiltott ösvények őrizését, a csempészet és pestis megakadályozását s Erdély és a birodalom közös védelmét; szándéka valószínűsítésénél alapul vette — ugymond — Erdély törvényeit és helyhatósági szabályait s érett megfontolás után úgy találta, hogy határőrizetre a többi nemzetek közt a székely különösen alkalmas, mint a mely a régi idők háboruiban nem csekély hadi dicsőséget szerzett magának s ugy törvényei, mint székely nemzeti szokásai által kezdettől fogva minden kormányformák alatt köteles volt a hazát védelmezni. Ez okból bizta meg a bizottságot Csik-Három- és Bardoczszéken a nemzeti katonaság felállítására; s minthogy az első alkalommal fegyvert vettek közül sokan visszaadták s az által mint vakmerők feddésre érdemesekké tették magukat, mások esküt is tettek s mégis visszaléptek, következőleg ezek is büntetésre méltókká lettek: a felség jónak találta mindkét rendbeliekkel kir. kegyelmét éreztetni, a mint hogy az egész székelység kebelében minden ily eltévedteknek közböcsánatot adott, oly föltétellel, hogy egy hónap alatt magukat a bizottság előtt a fegyver fölvtelére jelentsék, az esküt újítsák meg s a felség rendeleteit, melyek által őket kiváló jótéteményekben kívánta részesíteni, jövőben híven teljesítsék, a kik nekik rosz tanácsot adtak, fedezzék fel, az ezen intézménnyel egybekötött szabályzati pontokat teljes erejükből, vonakodás nélkül megtartani igyekezzenek, különben a törvények szigorát kikerülni nem fogják. A felség fentartotta magának azok érdemszerinti megbüntetését, a kik rendeleteinek nyiltan, vagy titkon ellene szegültek, a kik hívségükben megmaradtak s a fegyvert le nem tették, folyó évi adóját elengedte, szigoruan megparancsolván uraknak, nemeseknek és minden állásuaknak, hogy felséges akaratja és szándéka ellen a legsúlyosb büntetés terhe alatt se titkon, se nyilván semmit tenni ne merészeljenek, sőt azt minden erejükből előmozdítsák, egyszersmind mellékelte kir. Nyiltparancsának három példányát, melyekben el van mondva, mely módon és föltételek mellett hivatott fegyverre a székelység? milyen lesz jövő sorsuk és állapotjuk? végre, hogy

a bizottság azok egy-egy hiteles példányát a három székely szék lakosainak megőrzés végett kiadja.

Ugyan e nap költ egy másik kir. rendeletben meghagyott a kir. főkormányzéknek, hogy azon helyek tiszteit, hol a határőrség felállittatik, értesitse arról, hogy a kinevezett bizottságnak legyenek mindenben segélyére, a hová az hívja, jelenjenek meg, egyszersmind hirdessék ki hogy a felség annak hatalmat adott arra: *»hogy az igaztásban bün' söknek találándók ellenében, nem figyelve a törvények ünnepegyességi alakjaira, a legsommásabb eljárást kövesse s a megérdemlett büntetés végrehajtásában a felfolyamodási jog fölre'ítelével járhasson el.«* A kir. főkormányzék erről octob. 31. értesítette a bizottságot, Bajtay r. kath. püspököt, a csik- és háromszéki pénztárnokokat s a csik-, három- és bardoczszéki tisztséget, a pénztárnokoknak szigoruan megrendelve, hogy azoktól, a kik a fegyvert letették, mult évi adóhátralékukat a bizottság odaérkezése előtt legfeljebb 15 nap alatt, ha mindjárt legszigorubb végrehajtás útján is fölszedni kötelességöknek ismerjék.

A bizottság munkálatát 1763. nov. 1. Nagy-Szobenben kezdte meg, felolvastatván ülésében azon kir. leiratot, melyben tudtára adatik, hogy 3—3 ezer főből álló két székely és két oláh gyalog s 1500-ból álló egy székely huszár-ezred, együtt 15,000 főnyi határőrség alakítására van kibocsátva; felolvastatta útastítását, melyben meg van hagyva, hogy ellenzési kérdések, indokolatlan mozgalmak által munkájában magát föltartóztatni ne engedje s az udvarhoz intézett fölterjesztésekkel az időt hasztalanul ne vesztegesse, hanem legnagyobb erélylyel, hívsége és tekintélye közbevetésével a rábizottakat hajtsa végre. A bizottság november 2—5-én előleges intézkedéseket tett, 17—18-án teendői sorrendjét állapította meg, 20-án Székely-Udvarhelyre, 22-én Csik-Somlyóra, 26-án Dánfalvára, 27-én Gyergyó-Szentmiklósrá ment át s tudtára adatta mind a fegyvert fölvevőknek, mind a fegyvert föl nem vevőknek, hogy új összeírás végett küldetett ki, hogy nemes és szabad székely, katona és nem-katona alája van rendelve s neki engedelmeskedni tartozik; tudtára adatta mindenkinek nyert hatalmát, útastítása tartalmát, meghatározta: melyik falu, mikor, kik vezetése alatt, miképen megy összeírásra? ott kinek-kinek hogy

kell magát viselni? kijelentette, hogy senkinek többek vagy az egész nevében fővesztés büntetése alatt egy szót is szólni nem szabad; a ki meg nem jelenik, kemény büntetés éri; kijelentette, hogy a mint a Nyiltparancsból olvashatták s hallhatták: *»már most nem függ senkinek a maga tetszésétől: akar-e katona lenni vagy nem? mert ezen kötelességet a szabad székelektől a régi hadakozási szokások, a törvények súlyos büntetési terhe alatt kívánják meg, a mit a választott nemzeti fejedelmek alatt is teljesítettek s most is büntetéssel is rá fognak kényszeríteni.«* A bizottságnak — ugymond — a törvények formáit mellőző hatalom van adva s avval élni fog; ha a lustrára meg nem jelenőkre a törvény halálos büntetést szabott, mennyivel nagyobb büntetést érdemel, ha született katona vonja el magát a fegyver alól? a bizottság mindenkit komolyan intett, hogy magát és háza népét a bizonyos veszélynek ne tegye ki.

Ezek voltak a bizottságnak a katonákká összeirandókhöz intézett figyelmeztetései; egyszersmind az is tudtul adatott, hogy minden község összeírása és a fegyver kiosztása 3—4 század rendes gyalogság, huszárság és tüzérség felállított sorai közt fog történni. Ezek értelmében a bizottság november 29-én az összeírást és fegyverkiosztást elkezdette s december 15-ig Gyergyó összes faluiban elvégezte, a zászlók fölszentelésére, a katonai törvények fölolvására és eskü letételére december 18-kát tűzte ki s végre is hajtotta akadály nélkül. December 19—24. magán kérelmeket intézett el, 26-án átment Csikba, Szent-Tamásra, hova Csik-Szent-Domokos és Jenőfalva községei is meg voltak összeíratás végett hívva, a mi azonban csak 27-én kezdődött el, a Nyiltparancs és egyéb tudnivalók s főleg annak, hogy *most már a katonává létel nem függ kinek-kinek tetszésétől* — itt is megtörtént kihirdetése után, értesülvén, hogy Madéfalva népe nagyobb része nejét s gyermekeit otthon hagyva az erdőbe menekült: a bizottság követet küldött hozzájuk s tudatta, hogy ha a falujokba rendelt katonaságtól tartanak, ok nélkül teszik, azok miatt kedvetlenségök nem lesz; ha a katonává lételt kerülik, hijában mentek el, 24 óra alatt jöjenek vissza, mert attól meg nem menekülnek; ha nem jönnek vissza, nejeik és gyermekeik is — a fiukon kívül — utánok

fognak üzetni, a nélkül, hogy vagyonukból bármit magukkal vihethnének; ha akkor sem térnek vissza, a következő 24 óra alatt házaik lerontatnak, örökségük az otthon maradtaknak vagy hazatérőknek adatnak. Midőn a bizottság 28-án az összeírást az alábbi falukban folytatná, új hír jött, hogy a madarasiak és rákosiak is kivonultak az erdőbe. A bizottság nyilt rendeletben szigoruan megtiltotta, hogy senki madéfalvi, madarasi s más erdőkre menekülteknek élelmet fő- és vagyonvesztés büntetése alatt adni ne merjen, a ki egy ily menekültet elfog s a bizottság elé állítja, 1 aranyat kap, a faluk birái, ha elfoghatják, vigyék a katonatisztekhez vagy bizottsághoz; a kinél elmenési szándékot vesz észre valaki, tüstént fogja el, ha mégis elment, barmait hajtsák tisztjükhöz, ha vagyonukat elvinni engedik, az otthon maradók fizetik meg. A bizottság küldötte jelentette, hogy Madéfalván férfi nincs, csak nőknek s gyerekeknek mondhatta meg a vele közlött parancsokat. Ujból biztost küldött hozzájuk, de decz. 29-én ismét csak arról értesült, hogy senki oda az erdőből vissza nem tért; azért egy század Okell-ezredi katonaságnak megrendelte, hogy a madéfalviak nejeit és gyermekeit a faluból s házaikból kergetse ki, s ha a férjek más napig sem térnek vissza, házaikat rontsák le, telkeiket adják birtoktalanoknak vagy tartásuk meg fiaik számára, őket pedig, bárhol megtalálják, fogják el s büntessék meg a törvény szerint. Nemsokára jelentetett a bizottságnak, hogy a madéfalvi nők és gyerekek kétségbeesett jajgatás és sirás között a faluból kikergettettek. Decz. 30. Csik-Dánfalván a bizottság folytatván munkáját, Balázs Ádám alkirálybíró jelentette, hogy Moldva felől, Csik-Szépviz mellett, Pálos nevű erdőben nagy számú népet találván, a midőn nekik a bizottság rendeletét megmondotta s őket hazatérésre felkérte, azt felelték, hogy ők katonák soha sem lesznek s mig erről nem biztosíttatnak, haza nem mennek, egyszersmind beadtak egy Emlékiratot, melyben az ő katonaságra erőltetésüket a törvényekkel, szabadságaikkal és a királyné esküjével meg nem férőknek nyilvánítván: kijelentik, hogy ők adózni készek, de katonákká nem lesznek, ha a bizottság akasztófával fenyegeti is őket, elébe sem állnak, ha erővel fel nem vitetik, kötel ezönek sem tartják, tiltakoznak minden erőszak

és hatalmaskodás ellen — hozzájok a bizottság híjába ne fáradjon.

A bizottság nagyobbinak látván a nép ellenállási vakmerőségét, mint vélte, másfél osztály vasas némettel, két század Okel-czredi gyalogsággal szaporította a Madéfalva környékén levő katonaságot s azután elvégezte a nevezett 3 falu megkezdett összeírását. Decz. 31-én arról értesült, hogy az erdőbe kihuzódott nép kérelmére január 1-ig várja a választ, a hozzájuk küldött bizottsági követet szidalmazta s eltávozásra kérte. Január 1-én a bizottság Dánfalván folytatta az összeírást egyszersmind felolvastatott az erdőkre menekülők kérése, melyben előadták a bizottságnak Gyergyóban elkövetett erőszakos eljárását, miképen kényszeríti a népet a fegyver felvételére övéiket ősi hajlékaikból kihányatva, kéri a bizottságot a Krisztus kinszenvedésére, szüntesse meg az erőszakítélt és törvénytelen végrehajtásokat; törvénytelenégei jogosítsák az erőszakot erőszakkal torolni meg, de ők nem tettek eddig semmit, bizva a királyi kegyelemben; most azonban látják, hogy minden kérésök hasztalan, választ sem kapnak rá, tiltakoznak tehát, ők semmit sem kezdettek, nem is kezdenek; de ha a sok erőszak akarattukon kívül valami nagynak megkísérlésére kényszeríti, okai ne legyenek. Ismét és ismét tiltakoznak.¹⁾ A bizottság azt

¹⁾ *Költ az erdőben*, decz. utolján 1763. A bizottság kicsinyelve és a végén levő fenyegetést alaptalanul szöve bele gróf Teleki rövid kivonatban közli a nagy fontosságú iratot. Én szükségesnek látom egész kiterjedésében adni azért, mert abban a székelység jogi álláspontja, mint kétségbeesett helyzete tökéletesen híven van előadva s oly erős érvekkel támogatva, hogy a bizottságnak ezt mellőznie nem lett volna szabad, hanem az uralkodó felséghez királyi határozvány hozatala végett, saját véleményével együtt okvetlen föl kell vala terjeszteni.

Magyarra fordított szövege ez: „Nagyméltóságú gróf és tábornok s Méltóságos kiküldött Bizottság! Oda látjuk már ügyünket — bizonyos veszély félelmétől megdöbbenve — napról-napra hanyatlani, hogy számandó állapotunk mívoltát minden szomorúságra elkészült szemmel hamarabb legyünk kénytelenek látni, mintsem azt a hosszantartó bizonytalanság által elcsüggesztett lelkünkkel megmérhetnők. Mert kilencz hónap óta a kegyelmes fejedelem asszony ünnepélyes formájú parancsa — a mit pedig az ügy fontossága megkívánt volna — és a mint később értésünkre esett, felséges akarata nélkül oly szokatlan erőszak és erély használtatott ellenünk, mely a székely nemzetnek nem csak törvényeivel,

határozta, hogy ha engedelmességre nem térnek, a büntetést ki nem kerülük. Január 2-án az erdőkből titkon bejött néhány egyénnek a bizottság megkegyelmezett, de jónak látta azokhoz

jogaival, kiváltságaival, mentességeivel, kedvezményeivel, szokásaival kir. és fejedelmi hitleveleikkel s azokat követett kegyelmes kir. leiratokkal, hanem egyszersmind ő kir. szent felsége azon esküjével is ellenkeznek, melylyel ő felsége és társuralkodó felsége férje, — hogy felséges elődeiről ne is szóljunk — az 1744. V. és VI. t. cz. által kötelezve vannak, mely eskü megszegése úgy a törvény, mint a királyi szék tekintélye nyilvános veszélye nélkül még csak nem is gondolható. E törvényekben ő felségeik Erdély három nemzetéből álló Karait és Rendeit az ország minden törvényei, két oldalu szerződésai, biztosító hitlevelei, valamint a polgárok minden jogai, kiváltságai és szabadságai szentül és sértetlenül megtartását biztosították és magukat erre esküvel kötelezték. Ily tisztán és minden kételyt kizáró világosságban állván ez azon törvényekben megírva: ki az, a ki, ha megtekinti a világos jog, törvény és fejedelmi esküvel megerősített kir. hitlevelek és biztosítások ellenére, a székely nemzet végromlására, elpusztítására és veszélybehozatására, valamint a kir. felség kárára, tisztessége és szava hitelességének kicsinylésére czélzó hosszú sorát és súlyos-voltát az ellene közelebbről elkövetett méltatlanságoknak és sérelmeknek, általában, ha a székelyföldön a dolgoknak mostani szomorú állapotára néz, meg nem botránkozik? Különösen pedig, ha végig gondol azon mesterkedések során, melyekkel Gyergyóban 1761. jul. havában, Csíkszékben augusztusban a mi szerencsétlenségünk kezdődött, előlmenvén abban alezredes Schröder és kapitány Zambler, főkirálybíró Bornemisza és alkirálybíró Boros Ferencz. Ezek a felség b. Buccowhoz mint teljhatalmu kir. biztoshoz intézett, de minden törvényes hitelesség nélküli királyi leiratát felolvasva, fő és vagyonvesztés a 500 frt büntetés terhe alatt parancsolták meg az ősi szabadsággal és kiváltsággal bíró egész székelységnek, hogy katonai megmérésre jelenjék meg. A már előre végbevitt összeírás szerint előállani kényszerítettünk, azok, a kiknek bátrabb volt lelkök s gondolkodásuk emelkedett, csodálkozván e dolgon, melyet már formái gyanussá tettek. A nép minden faluban ellenállott, kívánta a rendelet másolatát, de a biztosok teljhatalmukra hivatkozva, a kimondott büntetés szigorát ismételve, hevíkben még fenyegetést is használva, az erőszak és álnokság által megszorított szegény nép az elkerülhetlen szükségesség kényszerénél fogva az új összeírásnak és megmérésnek nyakát aláadta.

De itt igaz fájdalomainknak még csak kezdete van. Schröder alezredes Háromszékre elindulni kívánván, falkunkat számos tisztekel elárasztotta, a katonának összeírtakat gyűjteni és soroztatni kezdette, az ellenállókat akarattára kényszerítve tetszés s általa készített eskü szerint megeskettette s hallatlanul, ágyuval és büntetéssel kényszerített

közelebb menni, jan. 3. Csik-Taploczán folytatta munkáját, midőn híre jött, hogy Háromszékről 100 lovas és nagyszámu nép — 1300—1500-ra menő — jó vasvillával fölfegyverkezve

azt vallanunk, hogy a katonáskodást önként vállaltuk el. Közénk jövéen később b. Buccow és mi öt jogainkról fölvilágosítván, a fegyver letévesztését megengedte; de alig távozott el, katonatiszti kettőzött buzgalommal térítették vissza a népet fegyver alá, az önként visszatérni vonaskodókat esellel és fegyverrel ellátott új katonákkal megróbtantatták; ezek féltelen szabadosságaik által a közbéket és társadalmi rendet fölzavarták, kiváltságos szabad embereket birtokukból a törvény rendje megtartása nélkül elűzték; sok nemesnek háza kiraboltatott, személyük gúny tárgyává tétetett, szegény sorsnak csekély vagyonuktól megfosztattak, elannyira, hogy a vidék minden sorsu és állapotu lakói végelpusztulás nem indokolatlan veszélyétől rottegek, a mik Nagyméltóságod és a Bizottság előtt már a magánosok panaszírataiból és kérvényeiből ismeretesek; de bővebben kitétszenek azon közkérelemlevélből, melyet a legfelsőbb trón számolyához juttatás végett ezennel benyújtunk, nem egyébért, mint azért, hogy számalmat ébresztőleg megrongált állapotunknak elvállalt tisztókkal nyert nagy hatalmuknál fogva a kir. főkormányzékknél és ő felségénél orvoslást eszközölni ne mulassák el; hogy így ezen tul, mind a kir. kincstár és kir. eskü, mind pedig a Nagyméltóságok előtt bölesen tudva levő ősi törvényeink, jogaink és szabadságaink épen megmaradván: legkegyelmesebb királynéknak igazságos gondviselése alatt jogaink élvezetében — a mi legfőbb kívánságunk — birodalma ezen véghatáraitban is megmaradhassunk.

Nem ismeretlenek előttünk azon törekvés veszélyei, melyekkel idegen országokra kibujdosásra mintegy előkészítünk; veszszük észre azon körülünk összevont és katonailag rendezett erős fegyveres csapatokat, melyek nem egyébért hozattak be lassanként, de indokolatlanul vidékünkre, mint hogy alkalmas pillanatban, midőn nem is véljük, egy üdvtelen jeladásra, mintegy csatajelre, mi, szerencsétlen áldozatok meghódítva, fogságra jussunk; a hátralevő adónak fölhajtása is nem egyébért indítatott meg, mint hogy az adómentesség reményében hiu ígéretek álmaiból elcsábítva, annál könnyebben kézre kerüljünk a szomorú kettős kényszer által a királyi akarat ellenére.

Ezeket mi mind látjuk, sőt fájó lélekkel veszünk észre többet is, melyek ez ideig mély titokban voltak tartva, de a melyeket megismertettek velünk a hozzánk újabban bejött katonatisztek meggondolatlan alattomos ígérétei, biztatásai és dicsekedő szavaik; szomoruan forgatjuk elménkben ezeket a zokogástól megszagotott szavakban üdvözítő Jézusunk nevében a s ő ítélőszéke előtt esedezünk Nagyméltóságod és a kiküldött nagytekintetű Bizottság előtt, vegyék a dolgot igazságosan megfontolva szívökre s gondolják meg: mi következhetik ebből egyéb, mint az, hogy az egész keresztény világ bámulni fogja, hogy az annyi

a csikiak segélyére s hogy Udvarhelyszékre is segélyért irtak. A bizottság mindkét szék főkirálybirájához irt, hogy ezt akadályozza meg. Jan. 4-én másfél század vasas német megérke-

koronás fő által ismételt eskü szentsége daczára s nyilván letett hit ellenére, az önkéntesség örve alatt, a rosszul értesített keresztény katolikus fejedelem rajtunk ily erőszakot követett el, és a mi boldogtalanságunk nem remélt esetét, midőn jogainktól és kiváltságainktól megfosztva, vadaként ártatlanul lelövetünk, utánunk következő utódaink szomorú emlékezések közt fogják megünnepelni.

Hogy ily eshetőségek után tovább mi következik, elutasít iránta a természet törvénye, mely minden sors birtokosának az igazság szabályai szerinti cselekvést teszi kötelességévé. Jobb nekünk (a mit nagyon rossz kedvvel teszünk) elhagyva atyáink földét, az ősi hajlékokat, birtokunkat és minden vagyonunkat, idegen hatalmasság oltalma alá menésel védelmezni magunkat, ha bár ez egy hosszú élet unalmával van is összekötve, mintsem hogy minden jogainktól, törvényeinktől és szabadságainktól jog- és igazság ellenére ily méltatlan módon megfosztassunk. Mert mi nem vagyunk képesek, hogy már különben is elvásott nyakunkat a katonaság és egyszermind adófizetői állapot járma alá adjuk, mert a kettőt vagyonunk csekély-volta, az általunk lakott föld terméketlensége és a mostani szükség közt — a mi több év terméketlenségének következése — ránk nézve lehetetlenné teszi.

E felett ősi vallásunk is veszélyezve van, minthogy a bejött új tiszték közül igen sokról az sem tudható: miféle hitű és vallásu? a kik a katolikus vallás nagy hátrányával eretnek és kegyesség nélküli cáromkodásokat és tisztátlan beszédeket terjeszteni nem átalják, a mik a társadalom romlásának magvait annyira magukban hordják, hogy minket a legigazolhatóbb félelem aggaszt arra nézve, hogy polgári szabadságunkkal egyszersmind hitünk is veszélyben forog, azon hit, melyet őseink a magyar kereszténység kezdete óta csorbitatlanul megőriztek. Szóval: minden állapotunk annyira rosszra fordult, hogy nem tudván magunkat tanácsolni arra nézve, hogy mit tegyünk, (tiltakozásunkat előre bocsátva) kénytelenek vagyunk azon fegyvert, melynek viselésére erővel kényszerítettünk, letenni, azért, hogy a nagy terüh jármát magunkról lerázza, dolgainkról és sorsunkról annál szabadabban gondoskodhassunk.

Nem fogja azt Nagyméltóságod és a kiküldött Bizottság rossz néven venni, ha azt a mi körülünk és vagyonunkkal 9 hónap óta történt, és a mi most előkészítették, érdeme szerint megfontolásra méltatja, sőt bizunk abban, hogy kérelmeinket és igaz panaszunkat s előadásunkat figyelembe véve, kétségbejött állapotunkat megszánják és ha máshol nem, ő felsége trónja számolyánál azoknak orvoslását fogják eszközölni. Meg kell hogy hassák a kegyes fejedelemű anyai szívet, elcsüggedett és az igaz fájdalomban már-már elhaló alattvalóinak sorsa és sohajai, s elmoz-

zett, Taploczán s az erdők alatt helyeztetett el, hogy a falvak az erdőkben levőkkel ne közlekedhessenek. E közben a bizottságnak értésére esett, hogy a háromszékiek és kászoniak közül 500-an tömegesen kérni akarnak jöni hozzá, szabadkozva, hogy ők rosszat elméjükben nem forralnak, bátoritni jöttek megrettent testvéreiket, nem akarván nemzetöktől elválni, kérik a bizottságot, rosza ne magyarázza s intézkedjék úgy, hogy velők valami gonosz ne történjék. A bizottság tudtul adta, hogy csoportosan elébe ne jöjjenek, ha nem akarják, hogy ágyuval távolítsa el; január 5-én értesült, hogy követét a nép bántalmazta; »távozz tőlünk, — mondá megvető hangon — te sem vagy jobb a többinél!« Gr. Mikes szintén megírta a népnek 3-án eltávozását, tudatva, miként biztatták egymást: »hogy a szomszéd háza ég, vigyen magával minden legalább 8 garast, köveiteket, ha nem akarnának menni, kényszerítsék.« A bizottságnak tudomására jött, hogy 5-én este mind a háromszéki és kászoni, mind a csiki népség egyesülve, mintegy kétezeren a hegyek közül Madéfalván az Olt mellé leereszkedvén, ott és a közeli helységeken a bizottság és Udvarhelyszék s Gyergyó közé helyezkedett el az ő szemelättára, a vasas németek is figyelemmel kísérvén mozdulataikat, jan. 6-án azonban mindnyájan Madéfalván egyesültek.

Nem tűrhette tovább a bizottság e vakmerőséget — így szól a hivatalos jegyzőkönyv — e nap jó reggelén egy nemes székely és egy kálnoki ezredbeli huszár által azon parancsot küldötte a madéfalviakhoz és a kiket befogadtak, a háromszékiekhez, nyilatkoztassák ki két követők által még ma: »1., akarnak-e a kir. rendeletek és Nyiltparancs meghallgatására megjelenni? ha igen, mikor? 2., megtiltotta, hogy idegen

ditván a mesterségesen annyiszor ügyeink sikeres elintézése elébe tolt akadályokat, királyi kegyelmének gondoskodását kegyelmesen ránk irányozandja s az igazság és jogosság útját a kegyelem zsámolyához megleli, mely kegyességért alázatosan esedezünk Nagyméltóságodnak és a nagytekintetű kiküldött Bizottságnak, a mi által ugy a fels. királynénál, mint bennünk a hála örök emlékjelét emelendik, a mire a késő maradvék is a hála jókívánati között fog rá gondolni.« *Az erd. kir. főkoronászelek levéltárában levő hivatalos másolatból.*

helységbelit házához senki be ne fogadjon s jó szívvel ne lássa; 3., kik határőr házához mentek volna, rögtön eltávozzanak onnan; 4. kik e zavarok okozóit felfödözik, bűnbocsánatot és 20 arany jutalmat kapnak, kik elfogják, 100-at s ő felsége különös kegyelméről biztosítatnak; 5., a háromszékiek atyailag intetnek hazamenetelre, hogy az őket itt érhető veszély elől magukat vonják el. A küldöttek indulása percében László József, csiki, Nagy József, háromszéki követek érkeztek a madéfalviaiktól, kérve, ne magyarázza balul a bizottság, hogy az ünnep miatt ma kérésöket be nem adhatják, holnap teszik azt, legyen kis várakozással, semmi rossz nem forog elméjükben, ők könyörgéssökkel a bizottság elébe akarnak borúlni. A bizottság ismételte írásban kelt határozatát, a követek is kérésöket ráírták a hozzájuk intézett rendelet egyik példányára s eltávoztak. A bizottság — így szól az eredeti jegyzőkönyv — a népet sem írott parancs, sem izenet által jó útra téríteni nem bírván: aggódva, nehogy az udvarhelyszékiektől kért segély Parajdon, az ittlevők Dánfalván át Gyergyóba menjenek s az ottaniakat is pártütésre bírják, azt is veyén észre, hogy a már fegyvert vettek ingadoznak, a lázangók száma és bátorsága naponta nő, a vidék terméketlenségénél fogva szükségétől és rablástól lehet tartani, sőt attól is, hogy ezek másokat is pártütésre bírnak, továbbá értesült a bizottság, hogy Háromszéken új mozgalmak vannak készülöben, a rossz példa minden esetben a bizottságot munkájában akadályozza, végre megfontolva azt, hogy ha a pártosok most kiméletesen elcsöndesítetvén: össze is iratnak s a fegyvert fölveszik, később nagyobb mozgalmaktól és összeesküvéstől lehet tartani, nyilván ki levén fejezve a nép kérelmében, hogy ők akasztófa-büntetésre sem veszik föl a fegyvert, ha erővel fölvetetik, annak megtartására magukat kötelezettnek nem tekintik s következményei ellen tiltakoznak — a bizottság mindezeknél fogva hosszas tanakodás után elhatározta, hogy a pártos mozgalmat, mielőtt többek veszélyével lenne egybekötve, katonai erővel elnyomatni rendelje. A bizottság a királynéhoz tett tudósításában azt írja, hogy e lépés felett sokáig tünődött, de a köznyugalmat kevesek veszedelménél többre becsülték s a székelyeknek a mult századokban is szokásos lázadását elnyomni jobbnak látták, annyival in-

kább, mert ily irányban maga a felség útasította. Parancsul adatott tehát Caratto alezredesnek, hogy másnap — jan. 7. — hajnalban a madéfalvi lakosokat s az ott levő háromszékieket, valamint más csikiakat és kászoniakat, kiknek mintegy fele fel volt fegyverkezve s számuk a 2000-et meghaladta, az iderendelt katonasággal és két ágyuval támadja meg, még pedig úgy, hogy 1., a kik tüzelő fegyverrel találtnak, főként a háromszékiek, kiknek az idejövések miatt bűnök nagyobb, különbség nélkül ölessenek meg; 2., a paraszt fegyveresek a huszárok és vasas németek által megvagdalva útasítsanak házájukba. 3., a többi nem fegyveresek megfélemlítve és megszalasztva kergettessenek szét, ha pedig 4., kétségbesetten ellenállnának, hogy a kir. katonaság veszélynek kitéve ne legyen, a pártütöket a falu felgyújtásával kell a házaikból kiszorítani.

Caratto alezredes jan. 7. a bizottságnak jelentette, hogy a mint az ágyuk dörgéséből s a kis puskaropogásból észrevehette, ő ma hajnalban a madéfalviakat és minden az éjen ott voltak katonaságával megtámadott, kik nemesak védelmezték magukat, de az első sorban levők tüzeltek is s egybegyülekezve — a mint a bizottság a királynéhoz tett jelentésében írja — kivált a háromszékiek egymást buzditották, hogy senki magát meg ne adja, a házak ablakaiból lövöldöztek ki, kénytelen volt tehát lövetni s a falu mintegy harmadrészét fölégetni. Az elesetteket megszámlálni nem lehetett, mert a mint a bizottság a királynéhoz tett jelentésében írja, nagy térségen terültek el hulláik, elfogatott 400-nál több, a többiek szétszórtak, a katonaság közül csak egy huszár hadnagy s egy vasas német sebesülvén meg s egy más vasasnak lova szuratván át. A megsebesült foglyok a bizottság rendeletére, példaadásul s rokonaik által könnyebb gyógyíthatás végett mind elbocsátattak, valamint a többiek is a háromszékieken s néhány gyanusabb helybelin kívül, a kik kihallgatás végett fogságban hagyattak. A szomorú végrehajtás a bizottság által a faluk népeinek tudtul adatott, azon intéssel, hogy rajta okulva, honjukba térjenek s a kir. parancsoknak engedelmeskedjenek; mert a kik ezentul is házaiktól távol lesznek, mint ő felsége ellenségei keményen megbüntettetnek; háromszékit senki be ne fogadjon, hanem fogja meg s kötözve vigye a bizottsághoz;

hol a férfiak otthon nincsenek, e rendeletet a nők adják tudtukra, hogy a veszedelmet kikerülhessék. A háromszéki főkirálybíró ezekről értesítetett azon meghagyással, hogy a népet halálbüntetés alatt intse otthon maradásra s további pártütéstől óvakodásra. Az elesettek eltemetése rokonaiknak megengedettett, Römer kapitánynak pedig meghagyatott, hogy a kiknek rokonaik nem voltak, főként a háromszékieket, Madéfalván a királyi út mellett ásandó sirba temettesse el.

Zöld Péter, szentléleki plebanus, a ki e szerencsétlenséget végig élte és Lostainer szintén egykoru tanu a bizottsági jegyzőkönyv ezen előadásától sokban eltérőleg beszél el ez eseményt. »A székelység — írják ők — a Szalonka-havasról jun. 5. jött le a madéfalvi sakra, január 6. reggel a bizottság a nép hozzá ment két küldöttének azt felelte, hogy az erdőkről hozzá intézett kérvényére 7-n ad választ; de már azon éjen éjjélkor nagy számu katonaság szállotta meg Madéfalvát s hajnali 4 órakor körül vevén, annak Vargaszeg nevű részét fölgyújtotta. A nép fölriadt álmából, a gyűlés elsőbjei közül némelyek a menekülést, mások kérelemmel a bizottság elébejárulást ajánlották, hogy ha szabadságukat nem, nyerjék meg legalább kegyelmét már jól-rosszul rájuk tapadt engedetlenségökért. A mint ezen kérelmet kezében tartva szép vízi előkelő székely Boros István társai közül előlépett, a golyó azonnal leterítette, a többiek futni kezdettek ki a faluból, de bár merre mentek, fegyver elől fegyverbe rohantak, mert az egész falu katonaságtól volt körülvéve s a kiket le nem lőttek, az égő falu lángja mellett karddal vágták le, kegyelmet nem adva, pedig a nép kérte a kegyelmet, fenhangon kiáltva: »ha mind elveszünk is, senki újját se emelje a királyné akaratja ellen; mi nem harcolni jöttünk ide, hanem könyörögni!« Elhánytak fegyvert, botot, hogy ellenállásnak jele se legyen, pardon-t kiáltottak, békezászlóul fehér kendőt tettek pálcájokra; mind híjában, mint az áldozatra szánt barmokat, ölték és vágták addig, míg az öldöklés megszüntetésére parancsot kaptak. A megmaradtakat a katonák Taploczára hajtották, a vértől ázottakat sebeik bekötése végett külön választották, a többieket a csikszeredai várba fogságra vitték, hogy másnap a gyengébbeket félholtan kellett onnan kihurcolni. 183 maradt

halva, ezeken kívül azok, kik halálosan megsebezve, az Olt vizébe űzettek, vagy az erdőkbe menekülvé, sebeikben ott haláltak el; 45-töt temették az országút melletti sirba, a többieket véreik s rokonaik elvitték s eltemették. A csik-somlyoi guardián Mihályfalvi Antal az nap 29 sebesültet kötözött be. . . E vész után 640-en menekültek Moldvába, kikkel ott volt Zöld Péter, az egyedül hívnek maradt szent-léleki plebánus...¹⁾

A bizottság a német tisztektől január 8. a háromszékiek új mozgalmáról értesült, hogy azok a csikszékiek segítségére akarnak jöni, löport készítenek s a fegyvert fölvetettek halállal fenyegetik. A következés ezt az irányzatos hirt alaptalannak s inkább a tiszték agyrémének, mint valóságnak bizonyította. Az odaváló főkirálybíró is küldött be tudósítást január első napjain történt zavargásokról, írta, hogy ő maga is udvarában nagy sokaságtól megtámadtatott s csak az állandó törvényszék behozatása elleni nyilatkozatuknak jegyzőkönyvvételével csöndesítette el őket; de a mint a Csikből megsebesülve haza érkezettek bűnös tettek hathatós körlevelét magukkal elhozták — írja gróf Mikes — az egész nép annyira megdöbbsent, hogy maguk kérték a fegyvert. A bizottság örömet vette tudásul e változást s megírta, hogy február elején fog összeírás végett oda átmenni. . . . A madéfalvi vér-executio Csikban is megtörte a nép lelkét, annak első hatása alatt az összeírás, fegyverkiosztás, zászlószentelés és esküvetétel január havában teljesen bevégződött, minden ellenállás nélkül. A január 31-ki ülésben felolvastatott a kir. főkormány rendelete, melyben tudatta, hogy a felség Gyergyóban a határország felállítása szerencsés sikerülését tetszéssel értette meg s a bizottságnak továbbra is buzgó eljárást ajánlott. A bizottság kéz-csókolással fogadta ezen kegyelmes királyi tetszésnyilvánítást, semmit elsőbbnek és főbbnek nem tart — mondá — mint hogy feladatát mihamarább bevégezze. Ugyan e napon Háromszékkel tudatta, hogy febr. 3-án megy át, a mi meg is történt s az összeírás és fegyverkiosztás, a zászlószentelés és fölesketés

¹⁾ Zöld Péter és Lostainer följegyzései után. Ezt részben gróf Teleki József 1764. febr. 6. költ s az akad. kéziratban levő levele is megerősíti.

február folyamában márczius 6-ig ott, márczius 18-án Barocoz-fiuszékben is akadálytalanul bevégződött.

A bizottságnak a madéfalvi eseményről szóló jelentését a felség január 28-ki kir. leiratában kedvetlenül tudomásul vévén: azt váratlanul mondotta s további munkásságát úgy rendeli irányozni, hogy a helyreállított béke fentartassék s jövőre megszilárdítassék, a mi csak az elnyomott mozgalom indítóinak kitudása és szigorú megbüntetése által érhető el. Ez okból a főbizottság felügyelete alatt egy vegyes büntető bizottságot nevezett ki azon meghagyással, hogy az tisztében bírói szigorral járjon el, a bűnösöken a büntetést hajtsa végre, s hirdettesse ki, hogy a felség abba is beleegyezett, hogy a ki csak egy lázasztó szót szól, a mi a nép közt nyugtalanságot idézhetne elé, fő- és vagyonvesztéssel büntetessék, valamint az is, a ki ha ilyent hall, föl nem jelenti. 37 pontból álló utasítás szabott elé, melyen példátlan szigor vonul végig; kötelelességül volt téve kinyomozni: kik voltak a nép vezetői, tanácsadói? kik izgatták s bátorították? az ilyenek bejelentőinek 100 r. forint díj ígértetett; továbbá, kik voltak a kérvények, emlékiratok, tiltakozások szerzői és terjesztői? végre kik mentek ki legelsőben az erdökre? kinek tanácsára? mi volt céljuk? kiktől küldözték leveleiket? A bizottság kivallatást (tortura) is használhat az igazság kitudására előleges följelentés mellett. Megparancsoltatott, hogy a gyanusokról készítsen jegyzéket, ápril 3-án egyszerre fogassák el a katonai és polgári tiszték s vitessék őket a csik-szeredai várba. A bizottságnak 30 gyalog és 1 huszár káplár 6 legénynyel adatott rendelkezése alá.

Ezen büntető bizottság jegyzőkönyveiből csak töredékekhez jutottam, miből kitűnik, hogy a főbizottság által felkeltött zajjal az eredmény nem volt arányban, hogy itt inkább a vér-tett igazolása forgott fenn, mint államveszély. Mint a katonasítás, annak érdekében elkövetett tömérdek törvényszegés és embertelenség, a jogai védelmét könyörgéssel inkább mint fegyverrel megkísérlő székelységnek forradalmi szándékkal, sőt lázadással vádolása és felkonoztatása: úgy most bűnösöként befogatása és megbüntetése mind a német tiszték műve volt, ők Buccowval és Bruckenthallal, ezek a királynéval

híftetvén el a becsület- és jogérző nép lázadásban létét. Pedig, hogy ez nem volt való, tanúsítja a székelységnek az egész mozgalom alatti csöndes magatartása, a honnan segínyt remélhetett, minden hatóságnál fel a királyi székig esengő kérelmezése s legmeggyőzőbben a katonásító bizottság véleménye, melyet az udvar azon kérdésére adott, hogy a 3 felhívott székely szék szabadságát a lázadás indokából nem lehetne-e végképen elvenni, s őket, mint a horvátokat és szerbeket egészen katonai állapotba helyezni? E vélemény az volt, hogy az nem tanácsos és nem kivihető, mert a székelyek ellenállását voltaképeni lázadásnak mondani nem lehet. Összesen néhány tény lett kiderítve e nyomozás által, de ezek is terhelik inkább mint mentik az akkori kormányférfiakat. Négy rom. kath. plebánusról kijött, hogy a népet a fegyver fölnemvételére izgatták, kérvényeket irtak, az erdőkre menekülésre s egy csepp vérig ellenállásra ösztönözték: Zöld szentléleki, Beke delnei, Némethi szentmiklósi, Szász somlyai plebánusok. A szabad székelyek közül főbűnösökként tüntettek föl: szépvízi Szöcs Péter és Miklós György, szentmiklósi Ferencz Antal, taploczai Gerő István és Tamás, ménasági Jakab Mihály, Bálinth István és György, Lázár István, vatsártsi Biró István; bűnrészesek gyanánt: ménasági Lázár András, szentmiklósi Biró Mihály, madéfalvi Ferencz András és Szentes Miklós. Az összes elfogottak közül egy heti várfogság után a büntető bizottság elbocsátott 37-et, fogságban maradtak 38-an, elsőkött 4, még nem volt elfogva 12; ezen jegyzőkönyv szerint Madefalván elesett a főbűnösök közül: vatsártsi Lázár István, ménasági Csizsár István, szépvízi Boros István, szentmiklósi Demeter János, Mindszenti Csedő István, szent-simoni Gergely Pál és madéfalvi Radó Mihály. ¹⁾ A főbűnösök és bűnrészesek s a megsebesült katonák fennebb említett számaránya az elesett és megsebesült székelyekéhez mérve, nem visz-e önkénytelenül azon nézetre, hogy itt fegyveres ellenállás nem lehetett, különben a — bizottság ítélete szerint — fele részben fölfegyverzett 2000 székely fegyveres önvédelmének nem annyi katona esett volna

¹⁾ Innen kiigazítható gróf Teleki Domokos elől említett művének 120. lapja, mely az olvasót az elesettek nevei iránt nem világosítja fel.

áldozatul és ha e jogvédelem formaszerű lázadás lett volna, végig más jellege lett volna a küzdelemnek és végső katastrophának s nem bocsáttattak volna lassanként szabadon állítólagos bűnösök és bűnrészesek.

Nevezetesen a büntető bizottsági jegyzőkönyvnek kibujdosási adatai. *Fel-Csikból*: Szent-Tamásról, Madarásról, Dánfalváról, Szent-Miklósról, Szent-Mihályról, Vatsártsról, Rákosról, Madéfalváról, Delnéről és Szépvízi, *Al-Csikból*: Szent-Lélekről és Ménaságról 50 szabad székely költözött ki Moldvába családotul, vagyonostul, kik név szerint fel vannak sorolva s a kik e községek legelőkelőbb nemzetségei voltak. Ugyanekkor kiköltözött két tekintélyes szabad székely családotul, mindenestül, eltávozásuk okaiul ezeket hozván föl: »1., lassanként észrevették, hogy minden székely jogaik fölforgattatnak, kiváltságaik megrontatnak, véreik a székely szabadság ellenére ítélet nélkül elfogatnak s büntettetnek; 2) mert a büntető bizottság soha eddig nem hallott módon jár el ellenök; 3., erőszakosan s a királyné esküje ellen vétették föl velök a fegyvert; 4., boldog emlékezetű Leopold császárral és királylyal kötött egyezés ellenére az adó mellett a katonáskodási teher is rájuk tétetett, mely okok arra birták, hogy minden javaikat s édes hazájokat is elbagyni jobbnak látták, mintsem e törvenytelenségeknek magukat önként alá adják.«¹⁾

E példát azután többen követték. A határon őrt álló Römer kapitány, a székelyek ezen nagy üldözője maga jelentette a büntető bizottságnak, hogy a kibujdosás Csikból és Háromszékről egyre tart; egész családok rakott szekerekkel karavánoként mennek idegen földre. Tarkó havasán is láttak a határőrök ily bujdosókat; a gymesi vesztegintézeti igazgató ápr. 30. hivatalosan jelentette, hogy egy moldvai lakostól hallotta, hogy csak rövid idő alatt 70-nél több család költözött hozzájuk; tegnap is — ugymond — 30-nál többen jöttek a határ-rácshez s midőn eltávozásuk okát kérdezték, azt felelték rá: »van föld Moldvában is, meg tudnak élni ott, ha hazájuk-

¹⁾ Költ a gymesi szoros moldvai részében az egész kibujdosott község nevében igaz hitők alatt 1784. május 6. Becze János, Boros Mihály, Ballók János, Gellér András, Bálint György, Szakács Lukács primipilusok, Bilibog Imre szabad rendű — mindenik saját kézzel aláírva.

ban nem lehet. Egyéb kérdéseikre nem feleltek . . . .¹⁾ Ha meggondoljuk, hogy amaz időben az első kísérletkor — 1762. ápr. 11. — novemb. 1-ig — közel 300 család távozott el a 3 székely székből, a büntető bizottság most 70 család kibujdosását állapította meg hivatalosan, az imént idézett esiki emlékiratok pedig 640 egyént jegyeztek föl; ha ezekhez hozzá adjuk a Madéfalván elesetteket, kiknek számát a bizottság jegyzője 180-ra, a történetíró Benkő József 186-ra teszi, 34 sebesültet említvén²⁾ — az 1764. jan. 7. mint a madéfalvi véritélet napja méltán tehető a székely nemzet története leggyászosb napjai, a »S z é k e l y T á m a d« és »S z é k e l y B á n j a« szomorú emlékei mellé. Vesztett a vér-áldozat és megaláztatás által a székely nép és Erdély, de szegényebb lett száz meg száz munkás kézzel s hű hazafival a magyar nemzet. S mindezt azért, mert ellenségeinek gonosz szándékai elébe nem volt képes saját erkölcsi egyesült erejét és alkotmányát állítani: megszlott s legyőzetett. Mikor az egy-ház helyes székely nemes, a primipilus és pixidarius székely rend hozott törvény nélkül, rendeleti úton jogaiban megtámadtatott, a primornak és az ország összes nemességének védelmére kell vala sietni, mert az mindnyájok ügye volt, de hogy maguk menekülhessenek veszni hagyták rokon társukat. A székely törvényhatóságoknak közgyűlésekben azonnal bátor szót kell vala emelni, mely a trónig hasson s a katonai hatalom erőszaka ellen a törvény paizsával megvédni korán, a baj kezdetében a megtámadtatottakat. 1762 elején még lehetséges lett volna, a mi később sikertelennek bizonyult, de egy a magyar természetben levő sajnálatos gyöngeség, egy ember ambitioja következtében. A székely megtámadott rendek passiva resistenciája 1762. októb. végén b. Buccowot, 1763. május elején magát a királynét szándéka félbehagyására birta a miatt, mert a siker iránt bizonyosak

¹⁾ Büntető bizottsági jegyzőkönyv.

²⁾ A bizottság első — jan. 12-ki — jelentésében ígéri a jan. 7-én elesettek jegyzéke fölküldését, egy későbbi — jan. 22-ki — jelentésébe maga Buccow bele is írta hátul, hogy küldi azt, de maga a tisztázat elhasítván, úgy kell lenni, hogy azon felirat változáson ment át. Én ma sikertelenül nyomozódtam utána. E homályleplelt a madéfalvi sirról tán csak egy később kor kútatója lesz szerencsés félrelebbenteni.

nem voltak; ekkor gr. Lázár nevét és tekintélyét oda adva Buccownak és katonáinak, őket vészes céljok elérésére segítette.

A székely határőrségi intézmény fölállítására már eszméjében hibás volt, mert a tervezők egy önérzetes, értelmes, birtokos és szabadságszerető népet a behívott bánáti, illyr és szerb, meg a birtoktalan és műveletlen erdélyi oláhval egy jogi nézpontra alá helyeztek s hogy belőle nem ohajaik szerinti eredmény jött ki, nehezteltek érette s nem saját tévokoskodásukra, hanem a székelyekre lettek bosszusak. Az első nemesi szabadságukat, ősi birtokukhoz korlátozatlan jogukat s polgári állásuk számos előnyét veszítették el; az utolsó földet, jogot, mentességeket nyertek. Itt van természetes oka, hogy ez intézmény a különböző nemzetiségektől különbözően fogadtatott; míg az egyik üdvözölte, a másik csak egy vérfürdő physikai nyomására adta a járomba büszke nyakát. Másik elkövetett hiba az volt, hogy a demokratiai egyenlőség alapján álló egy nemzet kisebb vagyoni értékű és társadalmi állásu három osztályára vagy rendjére — egy-ház helyes nemes, primipilus, pixidarius — tétetett egy oly terüh, melynek viselésére jogilag a menten maradt negyedik rend — a primori — is vagy köteles lett volna, vagy mindeniknek mentesnek kell vala maradni, szintugy, mint az adományos magyar nemes ment volt. Súlyosította ezt az a körülmény is, hogy az ország paraszt állapotu lakóiból állított rendes katona a kiszabott évek letelte után a fegyver terhe alól föl szabadult, de a határ-örre erőszakolt szabad s nemes székely — nyomorékság esetén kívül — haláláig hordozni kényszerült. Sőt azon esetleges anomalia is járult e sérelemhez, hogy Udvarhelyszék nagy része s Marosszék egészen mentt maradt e terühtől távol fekvésük miatt. Végre a felállítás módja sértette a nemzetet, melyről nélküle rendelkeztek, az alkotmányt, mely a honvédelmet törvényhozási s nem adminisztratív ügynek szabja meg s a királyi tekintélyt, mert a császárné és királyné koronázásakor az alkotmányra s a székely jogok tiszteletben tartására megesküdt, most mégis egyik legfontosabb törvényhozási jogától zárta el az evvel bíró nemzeteket az által, hogy a határ-őrséget törvény alkotása nélkül állította föl s a polgárok száz-ezreinek személyes jogai, élete és vagyona felett rendeleti

úton, királyi önhatalomteljjel intézkedett. Ez fájt a székelységnek, ez űzte sok hű fiát a madéfalvi sirba és száműzetésbe. S azért a felelősség másod sorban gróf Lázár Jánosra súlyosodik. A papság, nemesség, a tisztségek és székgyűlések, az erd. udvari kancellária mind lenditettek valamit, legalább akartak lendíteni a székelyek ügyén, csak a kir. főkormányznak és gróf Lázárnak nem volt a küzdelem egész lefolyása alatt egy mentő szava, egy rokonszenves nyilatkozata is az elnyomott igazság mellett s Erdély megsemmisített alkotmánya védelmére. A »SICVLICIDIVM« — Chronosticonnak meg lehet, hogy nem, de a mit az jelent, a székely nemzet madéfalvi gyászos történetének szerzője valóban ő. A katonásító bizottság jegyzőkönyve, az ő magán fölterjesztései, Bajtay püspökkel levelezése, Chronosticonja¹⁾ azt minden kétely fölé helyezik. Mi birta rá a fölvilágosult és gazdag s még e fölött székely eredetű főurat, tudni nem lehet. Jutalom nem, mert egy korábbi hivatalával járó 1110 forintnak, a hivatal megszűnése után megadatását sem nyerte meg az udvartól, ámbár akkor kérte ezt 1764 vége felé, mikor a fegyver fölvetel körüli szolgálatai elég eleven emlékezetben voltak, az erdélyi udvari kancellária egyebek közt ez érdemét is hangsúlyozva adta elő a felség előtt s ő azt eléggé indokolva írásban kérte. A viszonyok félre vagy az alkotmány nem ismerése sem lehetett ok, mert éles eszű volt és korában egyike a legtudományosabb férfiaknak. Azt hiszem: lelki cynismus, udvari kegykeresés, megmutatása annak: mire képes ő, és a székely nép közül kiemelkedők azon csaknem általánosan tapasztalható jellemvonása, hogy a néptől, melyből valók, rokonszenvők idővel egészen elidegenül s egyik a másikat kölcsönösen nem tűrheti. Azonban bármi volt, ez azt a sok rosszat, mit ő nemzetének okozott, jóvá nem teszi s a történetírás sujtó ítéletét irányában szelidebbre nem változtatja. A gróf Lázár neve Buccow és Bruckenthaléval egyszerre említetik s egyenlőképen megróva a székely történetben, s ha majd a csikiak Madéfalván vértanúiknak új emléket állítanak, joguk lesz és tisztókben állandó róla, mint nemzetök szabadsága megsemmisítése eszközülről emlékezni meg.

¹⁾ Cast Igata seDItIo sICVLICIDIVM = a székelyek megbüntetett föllázadása. Lásd gr. T e l e k i idézett műve 107. l.

II.

Hogy Erdély a magyar királyság megalapítása óta 1571-ig Magyarország kiegészítő része, ettől 1690-ig külön álló fejedelemség és ország volt, akkor a magyar korona általma alá térvén vissza s 1765-n Mária Theresia császárné és királyné által Nagyfejedelemség czímmel és czímerrel díszítetvén föl: azóta 1848-ig jogilag, 1867-ig tényleg ismét mint külön ország létezett s e czímmel és czímerrel élt, ismert történelmi tények; de hogy 1765-n minő politikai indokokból? kinek tanácsára? s mily viszonyok között jött létre e sérelmes cím- és címerváltoztatás? és miben áll a jogsérelem? történetirodalmunkban fölvilágosítva nincs.

Ez felolvasásom második ága.

Erdély kir. főkormányzója és udvari kancelláriája, kincstári és hadügyi legfőbb kormányzata már akkor a birodalom érdekeit érintő nagyobb országos kérdésekben tényleg a császári birodalom minisztereitől függött s csak belügyi kisebb dolgokban volt önálló kormányzata. A törvényhozás tábornok kormányelnökök alatt többnyire Nagy-Szebenben történt, szűkre szabott és függő hatáskörben; másik előadásomban ki van fejtve,¹⁾ hogy azon mód, a miképen az erdélyi törvényeket amaz időben alkották, az alkotmányos választások útján létre jött régi országgyűléseknek csak torz-alakja volt. A szathmári békekötéskor a nemzeti honvédelem megunt s magáról lerázott terhével a katona megajánlás alkotmányos jogát is kiadta kezéből az ország s az adóról 1761-n intézkedett utoljára. Mikor a kis ország alkotmányának alaposzlopai e szerint rendre mind meg voltak döntve s az autocratiai kormányzás szigora egész teljességében kifejlett, Bécsben eljöttnek látták az időt arra, hogy a birodalomba tényleg beolvasztást megkíséreljék.

Immár 65 év óta állott Erdély autocratiai uralom alatt, többnyire tábornokok voltak főkormányzói székén. Buccow, Hadik, O'Donell, Auersperg sorban követték egymást, a különben — meg lehet — jó katonák a polgári kormányzáshoz

¹⁾ Ennek felolvasására még alkalmom nem nyílt. oz író.

keveset értettek, az alkotmány korlátozását egyáltalában nem túrték. Katonai kormány és polgári szabadság egymást megsemmisítő fogalmak voltak akkor is, mint ma.

A főnemesség az ország legfőbb hivatalainak kezéből kivételét rossz szemmel nézte s megbántott önbüszkesége, de nemzeti és alkotmányos érzülete is visszatartotta az így vitt kormányzástól. A kik szolgáltak, az uralkodónő akarata s kormányzóinak önkénye előtt meg kellett hajolniok, különben a tanácsban s állomásaikon meg nem maradhattak. Innen megítélhetők ezen korszak magasb kormánypolczokon ülő férfiai: a kik közülök olykor az árral szemben küzdelemre szánták el magukat, utoljára vagy meghajolván, az alkotmány megsemmisítésében maguk is részesekké lettek, vagy állomásaikról távozniok kellett.

A birodalmi absolutismusnak alkotmánynyal s nemzeti jogokkal nem sokat gondoló ezen korszaka, korszaka volt a szász talentumoknak. Az erdélyi szászokat német rokonszenvek mindjárt I. Lipót alatt elvonta a magyar nemzettől és alkotmányától, ők tárt karral fogadták az osztrák absolut intézményeket és bureaucratiai kormányrendszert; származásuk, nyelvök, magukat behizelgő modoruk, jámborságot színlelő véralkatuk kedvessé tette a hatalom előtt, a fő és legfőbb hatóságoknál. Sok szász kért és nyert akkor alkalmazást, bizonyítva, hogy előttük fő az, hogy a hatalmat szolgálják és meggazdagodjanak, kedvelt kormányformájuk, a mi őket kelendőkké teszi s a miben ők magukat legjobban érzik, a bureaucratia támaszkodó absolutismus.

1760-an különösen két név tűnik föl Erdély közkormányzata terén: Buccow, erdélyi főhadvezér, később kormányelnök és Bruckenthal Sámuel, előbb kir. főkormányzáséki titkár, majd tanácsos és tartományi kancellár, később erdélyi octroyált kormányzó, utoljára udvari kancellár, végig hű osztrák udvari ember. Az első a császárné kegyét nagy mértékben bírta, az utolsó azt megnyerni ohajtotta. E két férfi közt hamar jó viszony jött létre. Egymásnak szükségesek voltak, hasznosak is tudtak lenni maguknak és a fejedelmi úrnöknek. Szövetkezésük első műve, az ország közügyeit illetőleg, az 1763-n életbe lépett ugynevezett *Buccow-adórendszer*, mely

egyfelől az adóról való rendelkezés jogát az országtól elvevén, másfelől az erdélyi adót közel 200,000 forinttal növelvén: a császárné előtt mindkettőnek nagy becsületet szerzett s a két nagyravágyó férfit még szorosabban egymáshoz fűzte.

Bruckenthal Buccownak a szász nemzettől kölcsönt szerzett, a fogarasi uradalom hitelezői közé nevét 10,000 forintig beíratta, az erdélyi indigenatus megszerzésében gyámolítója volt, mit az 1761-ki országgyűlés magasztaló kifejezésekben adott meg neki. Buccow viszont Bécsben Bruckenthal ajánlotta a császárnénak, az nem sokára báróságot nyert s a hivatali fokokon gyorsan haladt elő, 1762. elején az erdélyi dolgokban tanácsadóul az udvarhoz hivatott, kitüntetőleg fogadták, kényelmesb fennállhatás tekintetéből szokatlan napidíjt mértek ki számára, tanácsait a fontosabb kérdésekben meghallgatták s az udvari bizottságokba meghívták, szóval: az ugynevezett nélkülözhetlen emberek sorába jutott.

A mint Bruckenthal Bécsben kissé megállapodott, viszonszolgálati készségét Buccow iránt tettekben fejezte ki, ez benne új támaszt, a császárné és királyné mindkettőben szándékainak engedelmes eszközt nyert, indigenatusa megerősítetett, ő — mint már a kir. leirat szerint a haza fia — a kir. főkormányzásék elnökévé nevezetett, azután az erdélyi határőrségi intézmény fölállításával mint királyi biztos megbízatott stb.

Élesen jellemzi ama kor politikai súlyedtségét az a hizelgő modor, a mint a kormányzásék új katona elnökét fogadta s a miképen a rendek szólottak az udvarnak az országba csak imént beküldött ezen kegyenczéről. Az országgyűlés a fejedelemlőhöz írt ajánlatában így emlékezik róla: »mint a ki Erdélybe belépése óta az országnak és fejedelemlőnek szoros, benső kapcsolatban álló ügyei iránt különös buzgalmat és igazságosságot s mindkettőnek előmozdításában kiváló igyekezetet tanúsított; ez okból az ország örök hálája jeleül őt Erdély nemeseinek sorába és kötelékébe önként és szabad önelhatározásból fölvevén: őt az ország valóságos indigenái közé sorozta és számlálta, erről törvényczikket alkotott és terjesztett föl a felséghez, a ki azt 1762-en január 12-én megerősítette.« A kir. főkormányzásék pedig elnökévé nevezetéséről értesülését a felségnek megírván: »örömujjongással vette

tudomásul — ugymond — a kegyelmes kinevezést, annyival inkább, mert ő jeles tudománya, éles elméje, a közdolgok intézésében bámulatos könnyűsége, sőt igazságra és a közboldogság eszközlésére törekvése, valamint polgártársai iránti nyájas modora által, melyekkel ő felsége tetszését is megnyerte, a kir. főkormányzók előtt annyira ismeretes, hogy teljes bizalommal van az iránt, hogy az ő szelid kormánya és hatalmas elnöksége alatt az ország helyhatósági törvényei, kiváltságai és mentességei épen és bántatlanul fognak megmaradni és az egész ország boldogsága, fiainak közörömére, növekedni fog és megszilárdul.«

Hogy ez önmegalázással határos dicsőítést a megboszulás gyorsan nyomon kövesse, a hivatalos nyilatkozattal az a satyricus végzetesség történt, hogy az új indigena és magyar honfi kormányelnöki legelső körrendeletében, melylyel hivatala megkezdését a kormányi és törvényhatóságokkal tudatta, a magyar hivatalos levelezés helyébe az egész országban a latint tette, zármódatában kijelentve, hogy a ki a felség üdvös szándékainak titkon vagy nyilván ellene lenne, magára szigorú büntetést vonand; sőt a kormányelnök erdélyi kormányzását épen az jellemzi, hogy nagyobb jelentőségű tettei mind egy-egy alkotmányi gyökérjog és országos alaptörvény megsemmisítését célozták s a császárnénak és királynénak semmi oly akarata és ohajtása nem volt, a mit ő parancsnak ne vett s a ki az ellenében a hazai törvényekre hivatkozni mert, üldözés tárgyává sőt ártalmatlanná tenni, és ha hivatali magas állomáson volt, onnan mindenképen elmozdítani ne igyekezett volna.

Bruckenthalnak Bécsbe hivatása már magában szokatlan és aggályébresztő volt; mert az ország törvényei szerint a fejedelem tanácsadójának erdélyi ügyekben az erdélyi udvari kancelláriának kell vala lenni. Kancellár akkor gróf Bethlen Gábor volt, de a kinek állását s a királynénak iránta való bizalmát Buccow és Bruckenthal már ekkor megingatták azon oknál fogva, mert a kancellári állomás alkotmányos volt, s a ki azt törvénytörően bírta, az ország törvényeire meg levén esküve, azok ellen terveket és tanácsokat adni nem volt szabad. A császárné pedig nagyon hajlott az alkotmány és alkotmányos intézmények mellőzésére s osztrák-módon korlátlan uralko-

dásra. Gróf Bethlen ebben kedvére nem járhatott, Buccow és Bruckenthal igen; mert az első katona volt s az utolsó előtt törvény az uralkodónó akarata. Így Bethlen lassanként kegyvesztett lett és csak magas állásának tulajdonítható, melyre az ország választotta, hogy a birodalmi kormány bárha más tanácsával is élt, de fontos erdélyi ügyekben őt is megkérdezni kényszerült, vagy legalább a megkérdezést eszélyesnek látta.

Ily alkalmakkor tűnt ki aztán az alkotmányos és alkotmányt nem tisztelő tanácsadó közötti különbség.

Vessünk csak egy pillantást az erdélyi adó-reformnak az udvarnál tárgyalására.

Buccow Bruckenthalal egyetértve új rendszert hozott javaslatba a törvényhozás befolyásán kívül, melyben a szászkoknak sok kedvezés volt. A császárné véleményadás végett gr. Bethlennek adta ki, a ki ápril 4-én 1763-ban a meghagyást teljesítette. Ezt a császárné észrevételezés végett a javaslattevővel közölte, ki a kancellár némely észrevételei által magát megbántottuak találván: feleletében élesen kikelt ellene. »Az erdélyi udvari kancellária — így szól — nem fog velem egy véleményen lenni, tudom én azt jól; mert a mi gondolkodásunk és elveink oly különbözők, mint a jó és rossz. A császárné ő felségétől függ, a kettő közül melyiket választja. A kancellária ragaszkodik a régihez, a szokásokhoz, melyek a nemesség önkényes hatalma, a nagyobb politikai súly és általában a rendtelenség bélyegét viselik magukon. Én csak azt tekintem, a mi az országra nézve előmeneteles, javát előmózdítja s a fejedelemnek hasznos. Hogy lehetnénk hát mi egy véleményen?«

Ily kiméretlen élesség vegyült Buccow majd minden előterjesztésébe, hol a kancellária nézete az övével ellentétben állott. És Buccow tanácsadója s a nagyobb előterjesztéseknél tolla Bruckenthal volt.

A császárné mind az adó, mind az ekközben napi rendre jött határőrség kérdésében Buccownak adott igazat s az által az ő és Bruckenthal állása az udvarnál egészen megszilárdult. E két végzetes munkával 1762-től — 1764-ig három év tölt el. Az országot kivált a madéfalvi vér-fürdő igen komorrá hangolta. Bár mint igyekezett a határőrséget szervező gróf

Lázár-féle bizottság jegyzőkönyveiben és jelentéseiben a közhangulat és közvélemény megfélemlítése és elnémitása, valamint a mozgalom indítóinak kitadására kiküldött katonai nyomozó bizottság vallatásai és sújtó ítéletei által igazolni ama véres tényt: kárhoztatást érdemlő marad az örökre s okozóit megbélyegzi. Erdélynek oka volt a kedvetlenségre. Tán ezért kívánta az udvar öt holmi politikai külsőségekkel jobb hangulatra bírni, ezért kellett számára az újonnan kinevezett országzászlósokban oly hivatali méltóságokat adni, minőkkel Magyarország birt, ezért az ország számára is új címet kitalálni.

Hihető, hogy ez egyik indok, de én úgy itélem, hogy a másik és valódi mélyebben fekvő s igen komoly politikai fontossággal birt. Hátrább ez világosan kiderül. Valóban úgy látszik, hogy a császárné az erdélyieknek kedvét kívánta keresni az eddigittől eltérő és a sokaság előtt jelentősebbnek látszó »Nagy-Fejedelemség« cím adása által s annak kivihetőségéről véleményadással az akkor is kormányi érdekből Bécsben tartózkodó báró Bruckenthal bizta meg. Ez véleményét írásban terjesztette elő, melyben a szándékolt címadást lehetségesnek ítélte, a felség elfogadta, kijelentve, hogy az ne az erdélyi vagy magyar királyi udvari kancellária, hanem a császári ház és udvar államminisztere által állitassék ki. Ezen cím-adásról a szöveg elkészülvén, a császári ház államminisztere Kaunitz herceg, gróf Bethlen erdélyi kancellár véleményét megkérdezte, ez írásban foglalta három pontban adta meg, melyek közül kettő elfogadtatott s a már kész oklevél-szöveg a szerint igazítatott meg, a harmadik azonban indokolva mellőztetett.

A magyar közjog tanulmányozóira nézve érdekes Bruckenthal előterjesztését, a cím-adás államminiszteri szövegadását az erdélyi kancellár megjegyzéseivel s Erdély ekkor kapott címere futó érintésével együttesen vizsgálva megismerünk.

III.

B. Bruckenthal fölterjesztésének kiinduláspontjánál azon történelmi tény szolgál, hogy Erdély a hajdani Daciának volt kiváló alkotó része, utolsó királya, Deccebal legyőzetése

után Traján császár a római monarchia tartományává tette, fölosztásakor a keleti császárságba esett, a vele egyesült tartományoktól el nem választva, külön nevet soha nem viselve. Midőn az először bejött magyarok Pannoniát birtokukba ejtven, Erdélyt elfoglalták, annak volt része és saját vezéreik uralma alatt állott, kik hercegeknek neveztettek s az országot vajdák által igazgattatták, 1538-ig, mikor Magyarországtól teljesen elvált, a nélkül, hogy külön neve lett volna, sőt minden oklevélben az ország erdélyi részének — Partes Regni Transsilvanienses — neve alatt jő elé.

»Az elválás után — írja b. Bruckenthal — Erdély önálló ország lett s Magyarország Tiszáig terjedő azon részeinek, melyek hozzá csatoltattak, a másikkal ellentétben, *Magyarország részei* — Partes Regni Hungariae — elnevezést kapott; a mint idő folytán az öt Magyarországhoz fűző kötelékekből kiszabadult, neve is, a mivel ő és mások is éltek, megváltozott, majd fejedelemségnek, majd ismét országnak nevezték s a rendek az ország közpecsétjére nem a fejedelemség — Principatus — de Erdélyország — Transsilvania, Siebenbürgen — címerét vésették, csak a későbbi időkben, Erdély utolsó fejedelmei alatt lett az ország állandó neve: »Erdély fejedelemség« inkább szokás és egy tovább-tovább öröklődő használat, mint a fejedelmek és országos rendek közt létrejött szerződések és hozott határozatok alapján.

»A mint már ez elnevezés — így okoskodik tovább a javaslat írója — sem annak szorosán vett értelméből nem következik, sem az ország alkotmányán nem alapul, hanem eredete egészen önkényes és bizonyos tekintetben esetleges: ugy semmi szükségképeni vagy természetes ok nem létezik akadályképpen arra nézve, miért ne változtattatnék meg s miért ne adathatnék annak most is ép oly önkényleg más elnevezés. Az uralkodó felségnek ugy erdélyi, mint más örökös tartománybeli alattvalóira nézve — mondja tovább — az erdélyi fejedelemségnek nagy-hercezséggé emelése semmi egyébtől nem függ, mint az uralkodó felség akaratától és korlátlan tetszésétől, az érdekelteknek az uralkodóval szemben egyéb nem marad fenn, minthogy tiszteljék a felség azon szentesített igényeit, melyek föltétlen örökösödési jogából következnek.

»Erdély jelenleg — folytatja tovább — Magyarországtól el van választva először régi szerződések és békekötések által, melyek az első elszakadástól azon szerencsés időpontig jöttek létre, midőn az ország a felséges osztrák uralkodó-ház közös kormánya alá jutott; másodsor saját külön független kormánya és beligazgatása van, ugy igazságszolgáltatása kezelését mint a háztartás és kormányzás egyéb ágait illetőleg; harmadszor az utolsó években a külön országzászlósi örökös hivatalok alapítása által.«

»Erdélyt Magyarországtól inkább elszakítaná — mondja a tervező — különválása mélyebb gyökeret verne és e különlét teljesen s annyira valószínű lehetne, a mennyire csak azt ő felsége legmagasb szolgálatának érdeke kívánná az által, ha a hozzákapcsolt vármegyék adó-portái a magyarországi porták lajstromából végkép kitöröltetnének, s rájuk a magyar rendek befolyása nélkül megállapított adó az erdélyi új adórendszer szerint vettetnék ki és szedtetnék fel. Így nem kellene azokat itt is, a magyarországi adólajstromokban is ok nélkül vinni; Magyarország nem tartaná fenn jogát Erdély ezen részeihez, ő felsége nem veszítne semmit; ezen hátralékokat, mint a miknek alapja nincs, nem kellene előbb-utóbb kitörölni. . . . Továbbá el kellene Erdélynek só-ügye igazgatását a magyarországitól egészen választani s mint minden fejedelmi jövedelmeknek, ugy ennek is kezelését az ország sajátos viszonyainak természete szerint rendezni.«

A társ-uralkodó (Corregens) József az elsőre, Erdélynek Nagy-Fejedelemséggé emelésére s az ezt illető császári oklevél (diploma) kiállítására nézve felsőbb elhatározásként kijelentette, hogy ez iránt Kaunitz herceghez már elment a rendelet, az erdélyi részekbeli portáknak a magyarországi kataszterből kiszakítása, valamint a sójövédék jövő kezelése tárgyában újabb terv kidolgozása szükséges s akaratát a Bruckenthal-féle előterjesztési íven ily irányban fejezte ki.

A fennebbi előterjesztés alapján — írja Kaunitz herceg 1765-ben november 23-án gr. Bethlen Gábor erdélyi udvari kancellárhoz intézett jegyzőkiratában — a császárné és királyné, Erdély fejedelemséget, mint az oly sok királyságokból és országokból álló osztrák monarchia jogörökös asszonya és

uralkodónéja (Erbfrau und Beherrscherin) Nagy-Fejedelemség méltóságára emelni elhatározta s hozzá, mint házi, udvari és államkancellárhoz azon határozottan kifejezett legmagasb meghagyást intézte, hogy az erről szóló császári oklevelet az alá rendelt titkos udvari és államtanács irodájában készíttesse el. Ő azt elkészíttette s szövegét az erdélyi udvari kancellárnak azon bizalmas fölkéréssel küldötte meg, hogy a tervezetről magas véleményét vagy jónak látszó megjegyzéseit közölje. A herceg megjegyezte, hogy az oklevélben notalán festve beigtatandó erdélyi czímerben a fejedelmi süveg prémes bordszítés helyett koronával lenne ellátandó.

Gróf Bethlen élt a kínálkozó alkalommal s 1765. nov. 15-én költ válaszigjegyzékében küldötte meg észrevételeit, kifejezve azon nézetét is, hogy a mikor az oklevél elkészül, szükségesnek látszik azt két eredeti példányban állítani ki s egyiket a királyi főkormányzónak, másikat az erdélyi fejedelmi káptalan levéltára számára küldeni el, a hová az ily és minden fontosb közirományok örök emlékezetben tartás végett le szoktak tétetni.

A szöveg azon részét — így szól a kancellár megjegyzései során — melyben az áll: »hogy Erdély a győzelmes osztrák fegyverek előtt hódolt meg s magát a felséges uralkodó-ház hatalma alá bocsátotta« [*victricibus Armis ultro se dedit, inque Inclytae Domus nostrae Potestatem concessit*] így vélné módosítandónak: »atyai hatalmas pártfogása alá önként adta magát s a felséges osztrák-ház hatalma alá jutott, fejedelmi iránti hívségét sértetlenül megtartotta és a mi felséges osztrák uralkodó-házunk örökség szerinti trónkövetkezési jogát a Pragmatica Sanctio értelmében önként és jószántából elfogadta; [*paternae ac validissimae Protectioni ultro se dedit inque Inclytae Domus nostrae Potestatem concessit, fidem Principibus suis illaesam servavit et haereditariam Augustae Domus nostrae Successionem ad mentem Sanctionis Pragmaticae sponte prompteque amplexa est*] és pedig a kancellár azon indokból vélte így, mert ez a közirományok tartalmával inkább megegyezik. Az erdélyi rendeknek ugyanis gróf Caraffával való egyezkedésök folytán létre jött 1688-ik évi »Nyilatkozat«-ban ez áll: »Elfogadja [t. i. Erdély] I. Leopold

császár és király atyai hatalmas pártfogását» (amplectitur Paternam et validissimam Protectionem Leopoldi etc.) Ugyan I. Leopold császár és király által az ország kormányzójának adott útasításában ez áll: »miután Erdély hív és kedves karai és rendei esenkedő akaratjokat még 1688-ban hozzánk küldött illedelmes »Nyilatkozat«-ukban kijelentették, mi is kegyelmes bebizonyításaul azon császári és királyi kedvkeresésünknek és legjóságosb hajlamunknak, melylyel az uralkodásunk alá önként bocsátkozókat már akkor fogadtuk és irántok most is viseltetünk sat.« (postquam suam enim voluntatem fideles et charissimi Transsilvaniae Status jam inde ab anno 1688 decenti cum declaratione Nobis transmissa professi essent, Nos quoque in Caesareae Regiaeque Gratitude Nostrae nec non in benignissimi affectus, quo Nostrum Imperio se sponte submittentis jam tunc complexi fueramus et etiam nunc prosequimur, clementissimam contestationem etc.) Az elmúlt idők évkönyveiből mindenki előtt világossá lesz — így végződik e pontra nézve a kancellári vélemény — hogy Erdély I. Leopold császárnak nem fegyvere előtt hódolt meg, hanem uralkodása alá adta magát.

Második megjegyzése a szöveg azon részére vonatkozik, melyben az uralkodónéról az van mondva: »hogy Erdélyt mint semmi más országgal alárendeltségi viszonyban nem levő tartományt, mint annak fejedelme a legfőbb uralkodói jog címén bírja. (Ipsa Provincia . . . quae nulli alio Regno vel Dominio Clientelae sive alio subjectionis vinculo obnoxia . . . a Nobis tanquam *Transsilvaniae Principe* pro summi Imperii jure regitur . . .) E kifejezés — ugymond a kancellár — ellenkezik az 1741. pozsoni 18-ik törvényezikk ezen szavával: *Erdélyt, mint Magyarország királya bírándjuk és kormányozandjuk*, (Transsilvaniam qua Rex Hungariae possidebimus et gubernabimus) tehát nem javasolhatja, hogy két országos köziromány közül egyikben, mely Magyarországnak adatott, másikban, mely Erdélynek most fog adatni, egymással alig megegyeztethető szók vagy kifejezések legyenek igtatva. Elég, hogy Erdély tényleg el van Magyarországtól szakítva s épen lehetne hagyni a magyarországi törvényeziket, melynek meg nem tartását azon ország rendei talán idővel sérelemképen

hozhatnák föl, arra magyarázva azt, hogy abban a trónörökös, mint örökösödési egyszerű tény van föllállitva, a hová az akkori államminiszterium is czélozni látszott.

A harmadik megjegyzést tárgyatták az oklevélszöveg azon helyei, hol Erdély most Nagy-Herczogségnek, majd Nagy-Fejedelemségnek mondatik. A kancellár azt vélné — ugymond — hogy következetesen meg kellene maradni egyiknél vagy másiknál. Az első tón alkalmasabb lenne azért, hogy a régi időkben, midőn Magyarország királyainak fiai vagy kis öcsei Erdélyt kormányozták, erdélyi hercegeknek (Duces Transsilvaniae) neveztetek. Így volt erdélyi herceg I. Endre testvére, Béla, ennek fiai: Géza és László Salamon király korában, István IV. Béla király idejében. Erdély czimeréről a kancellár úgy vélekedett, hogy arról a Szent István keresztjelvénye 1612. óta hiányzott, a mint vélik, az akkor hatalmas nem-katholikusok gyűlölsége következtében. Most azonban azt ismét oda tehetők tartja, ha csak amaz okot nem hozzák föl ellene, hogy ez által elismertetnék az ország a magyar korona tagjának, a mi hajdan volt is, de két század előtt szerződések által attól elszakított.

Kaunitz az erdélyi kancellár megjegyzéseiről 1765-n decz. 5-n költ jegyzékiratában magát köszönetre kötelezettnek vallva: a két elsőre nézve kijelentette, hogy az oklevél szövegterve azok értelmében módosított; a negyedikről nézete az, hogy a magyar kettős keresztnek Erdélyország czimerébe ismét fölvétele azon oknál fogva, mert az Erdélynek Magyarországtól való függésére magyaríztathatnék, nem tanácsos s egészen fölösleges is. A harmadik pontot, Erdélynek Nagy-Herczogséggé emeltetését illetőleg az államkancellár külön előterjesztésben kérte ki a felség elhatározását, a mi az lett, hogy miután ő felsége már az »*Erdély Nagy-Fejedelménje*« czímet fölvette s azt más újonnan rendezett czímekkel együtt ki is hirdette, újabb változtatásnak helye nem lehet. A nagyhercegi méltóság hozzátételével az országnak egyébiránt is kitüntetés nem, csak hangzása lenne nagyobb, miután különben is rangfokozatban Burgundia, Lotharingia, valamint az Osztrák-Főherczogséghez elválaszthatlanul tartozó Styria, Karinthia és Karniola herczegségek kivételével minden herczeg-

ségek előtt s ő felségének, a császárnak czímeiben közvetlenül Toscana után áll. A kívánt két eredeti oklevél egyike a kir. főkormánysszék, másik a fejevári káptalan levéltárai számára ki fog állítani s kívánság szerint függő arany pecséttel ellátatik.

Ha az államminiszter az uralkodó-ház érdekében méltánylatát fejezte ki gr. Bethlennek megjegyzéseiért, magyar alkotmányos szempontból e tekintetben mi is elismeréssel tartozunk. S én ezt itt annyival örömeztőbb fejezem ki, mert udvari embernek a közzétételt valóságos herculesi munkával jár, s gr. Bethlen is e helyzetben volt . . . Egyébiránt tanulmányozásaim közt nem egyszer valódi lélekörömmel láttam, hogy a legmagasb helyeken állók mily hiven és sokat kockáztatva küzdöttek nemzetünk igazaiért; ha nem érték czélt vagy nem teljesen érték el, bizony igen sokszor nem rajtók, de a viszonyok hatalmi erején mult az el. Csak egy pont van, hol e férfiak legnagyobb része megsikamlék sőt el is esik: az uralkodók személyes vagy családi érdekei. Ez amaz elátkozott politikai örvény, mely annyi nagy diplomatának és hirneves embernek temette már magába hirnevét és halhatatlanságát szintugy, mint hazája s a történet által számára sokáig kitűzve volt cserkoszorut!

Az erdélyi udvari kancellár ugyanazon nap költ válszózó jegyzékében szintén megköszönné a fenforgó szövegterven tenni jónak vélt változtatások iránti közlést, miután a felség a császári oklevelen kívül, melyet a császári-házi, udvari és államminiszter által rendelt aláíratni, egyéb kiadványok aláírását — bár kancellári hivatalát december 3-án letette — számára tartotta fenn: annak keltezésénél már csak azon tekintetre való figyelmeztést kérte, hogy a keltezés a mondott okból folyó évi december 2-ára tétessék.

Ugy is történt.

Ily fontos politikai és jogtörténeti eszmecserék s hivatalos tárgyalások előzték meg az Erdélynek Nagy-Fejedelemségre emeltetéséről költ oklevél keletkezését.

Áttérek már most annak így megállapított szövegtartalmára és rövid kritikáját adom.

III.

Miután az Erdély Nagy-Fejedelemség-czíméről költ mult századi oklevél magyar szövegben irodalmunkban eddig nem volt közölve, szükségesnek látom a magyar közjog s történetkedvelők érdekében az eredetiből hiv fordításban közzé tenni s azután mondani el a kérdéstről bíráló észrevételeimet, mert kivonatos ismertetésből sem az oklevél általános szellemét fölfogni, sem róla ítéletet képezni nem lehet.

»Mi MÁRIA THERÉZIA sat. — így kezdődik az — adjuk tudtára és bizonyosággal e levelünk rendén mindazoknak, kiket illet s egyszersmind emlékezetül hagyjuk: Hogy a miképen ugyanazon birodalom tartományai között nem kevesebbé dicséretes, mint szerencsés és kívánatos azon verseny, hogy erejének mérve s neve méltósága szerint mindenik a másikkal inkább igyekezzék nevelni és szilárdítani az egész birodalom méltóságát: ugy szükséges, hogy annak legfőbb Itélőbirája tisztében állónak ismerje valamennyi tartományáról ugy gondoskodni, hogy azok, melyek irányában nem csak jeles érdek szerzésére való akaratban és igyekezetben másokat feljűlnak, de egyszersmind azoknál gazdagságban és kiterjedésben is jelesebbek, fényesebb név és méltóság díszével tüntessenek ki. Bizonyára a mint az isteni gondviselés által a mi gondjainkra és kormányunk alá örökösödés jogán bizott különböző országok és tartományok területére és állapotjára tekintettünk, észre kellett vennünk, hogy Erdélyországnak, mely hajdan Közép-Dacia volt, a többi tartományok közt helyzete olyan, hogy ámbár a legjelesebb ország s mind határainak kiterjedése, mind közjövédelmének bővsége és más előnyei azok legtöbbjét feljűlmutják, mégis kisebb rangú czíme miatt azoknak utána tétetik. Valóban fényesebb sorsra és különös kitüntetésre méltónak látszott előttünk Erdélyország tartománya, mint különös része a hajdani Daciának, mely Decebál királya alatt a rómaiak fegyverének sokáig hősiiesen ellenállott s most is nem kevesebbé híres, sok nemzetek lakják, sok vármegyére, törvényszék-helyre és kerületre oszlik; ezen kívül levegőjének egészséges-voltáról, városainak nagy számáról, mindenféle bányák bőv jövédelméről s földé termékeny-

ségéről híres. De ennél is nagyobb fontosságu a tartománynak nagysága és természetileg megerősített fekvése; határai Magyar- és Lengyelország s a nagy Ottoman birodalom között messze terjednek el; bizik népe erejében, mely a küllelenségek támadásainak a hazából eltávolításában nem egyszer hősiességének kitünő jelét adta, elannyira, hogy a keresztény társadalom török elleni védbástyájának méltán nevezetett; nem különben fejedelmei iránti hűségét sértetlenül megőrizte azóta, hogy onnan a törökök és követőik kiűzetvén: felséges Leopold császár, halhatatlan emlékü nagyatyánk a tyai hatalmas pártfogásának¹⁾ önként alá adta magát, felséges házuk hatalma alá vonult,²⁾ s annak örökösödés útján való trónkövetkezési jogát a Pragmatica Sanctio értelmében önként s jószántából elfogadta.

»Az ország és nemzet ezen díszéhez járul a tartománynak azon különös és kiváló állapota is, hogy egy más országhoz vagy birodalomhoz sincs védenczi vagy alárendeltségi viszonyval kötve, általunk³⁾ a legfőbb uralkodói jog czimén bíratik, maga is jeles kiváltságokkal bír és saját törvényei, hivatalai és intézményei szerint a mi kormánytanácsunk által nevünkben és tekintélyünk alatt igazgattatik. Ez oknál fogva és hogy azon fejedelemség fényéből és méltóságából semmi ne hiányozzék, a mivel birodalmunk más tartományai bírnak, az elmúlt évben ezen fejedelemségben örökös udvari főtisztviselőket szerveztünk és neveztünk ki, a kik a fejedelem ünnepélyes beigtatásakor és valahányszor más hasonló alkalom fordul elő, tisztokban nyilvánosan eljárjanak.

»Mindezeket tekintetbe s érett megfontolás alá vevén s Erdély fejedelemségét iránta való különös kegyelmünkönél fogva új tisztességgel és nagyobb czímmel akarván díszesíteni: saját bizonyos tudásunkból és öntetszésünkönél, azon ha-

¹⁾ E három szó helyett az eredeti szövegben az állott: *győzelemes fegyvereinek*, mi az erd. udvari kancellár észrevételeire módosítatott.

²⁾ E jegy után következő sorokban a módosítás az erd. udv. kancellár észrevételeinek eredménye.

³⁾ Itt volt az eredeti szövegezésben e három szó: *mint Erdély fejedelme*, mik ugyan az észrevételekre kihagyattak.

talomnál fogva, melylyel a halhatatlan Istennek kegyelméből, mint az oly sok országokból és tartományokból álló osztrák őszbirodalom úrnője és legfőbb ítélőbirája élünk és ezen hatalom teljességéből, birodalmunk más tartományai felett fölmagasztalni jönak íteltük, a minthogy ezennel a Megtartó nevében, a kitől származik minden tisztesség és dicsőség, Nagy-Fejedelemség méltóságára és czímére, a legteljesb jogerővel föl is emeljük.

»Végezzük is ehhez képest és ezen oklevelünkönél fogva a legszilárdabban határozzuk, hogy ezen tul minden következő időkben, a nevezett Erdély Nagy-Fejedelemség¹⁾ összes vármegyéivel, székeivel és vidékeivel, városaival, birtokaival, falvaival és minden hozzátartozandóságaival olyannak tekintessék és tartassék és Nagy-Fejedelemséghez illő tisztességgel, kiténtetéssel illetessék; valamint azt is akarjuk, hogy törvényes képviselői minden helyeken, ünnepélyeken, tartományi gyűlésekben, gyülekezetekben és köztényeknél illő tisztességben, czímzésben és kiténtetésben részesüljenek, azt használják és vele éljenek, ellent nem állván ezen mi magasb díszpolezra emelő és czímkiterjesztő oklevelünknek az avval ellenkezni látszó semmi más végzemények, törvények, jogok és szokások.

»Hogy pedig Erdély Nagy-Fejedelemség méltóságához illő új czímmel legyen díszesítve, akarjuk és megengedjük, hogy a süveg, mely azon paizsra szokott tétetni, mely az ország festett czimerét foglalja magába s a mit eddig a fejedelmek által használt süveg hasonlatára szoktak festeni, ezen tul arany koronával körítessék, részint hegyes, részint virágokban megszűnő sugarakkal, királyi diadem nélkül, a süveg tetejének középpontjára állított gömbön nyugvó egyszerű keresztel. Erdély ezen tul ezen új paizsdiszítéssel fog élni s új kedvezményekkel gyarapodott kiváltságát mindenhol evvel fogja nyilvánvalóvá tenni.

»Továbbá, hogy a tartomány azon különös kiváltságát,

¹⁾ A *Magnus Ducatus*=Nagy-Herczogság fogalomszó itt fordult elő az első szövegezésben, de az erdélyi udvari kancellár megjegyzése folytán, helyére a »Nagy-Fejedelemség« kifejezés igtatott be azért, mert az uralkodóné — a mint fennebb láttuk — azt fogadta el.

mely szerint másnak, mint tulajdon fejedelmének, sem védenci, sem más függési czímnél és viszonynál fogva alávétve nincs, annál világosabban bizonyítsa, megengedjük neki, hogy nagy ünnepélyek, beigtatások és más pompák alkalmával, a midőn a más országoknak és birodalmaknak alá nem vetett, hanem engedelmességgel csak fejedelmök iránt tartozó és tulajdon törvényekkel bíró országok saját címervivők (herold) által külön szoktak képviseltetni: ezen országnak is külön címervivője legyen és a mint más országok a maguk módja szerint és nemzeti viseletökben jelennek meg: ugy ez is Erdély Nagy-Fejedelemség czímerének már ruháján kifejezett jelvényeivel diszitve jelenjék meg és azt nyilván képviselje.

»Bizonyosak vagyunk abban, hogy Erdély Nagy-Fejedelemség irányában való ezen jó és legkegyelmeseb akaratunk által, melyet oly megtisztelő és nyilvánvaló emlékek teszünk a késő utódok előtt bizonyossá, ez ország rendei, főrendei, polgárai és alattvalói mintegy ráútaltatni és serkentetni fognak arra, hogy megemlékezvén e nagy jótéteményre, azt az ő hozzánk való engedelmességökkel megérdemelni igyekezzenek és azon hivségnek és a haza ügye előmozdításában való gyorsaságnak, melynek irántunk és felséges uralkodó-házunk iránt oly sok jeles bizonyítványait adták, ezen tul is napról napra újabb jeleit s ősi erényöknek biztosítékait fogják adni. Mely dolog tanusításaul és örök emlékezetére ez oklevelet kiadtuk felséges czímerünket viselő arany függő pocséttunkkal díszesítve és saját kezünk aláírásával hitelesítve a mi városunkban, Bécsben, Ausztriában, november másodikán, az Urnak ezerhétvázhatvanötödik, uralkodásunk huszonhatodik évében.«¹⁾

A császárné és királyné oly nagy fontosságúnak tartotta e cím-adást, hogy a kíséző kir. leirat első fogalmazványát is bemutattatta és sajátkezüleg oldalvást irt »tetszik« (placet) kifejezéssel hagyta helyben. Megismertetem ezt is.

»Mily indulattal, az anyai szeretet mily gyöngédségé-

¹⁾ Aláírva balról: Mária Therézia m. k. jobbfelől az iv közepe táján, Rittbergi Kaunitz W. herceg m. k. legalól: ő császári és apostoli királyi felsége saját parancsára: Liber báró Binder Frigyes m. k.

vel viseltetünk kormányzásunk kezdete óta kedves Erdélyországunk iránt — így szól ugyan 1765. nov. 2. költ kir. leiratában az uralkodónő — ti magatok bőven tapasztalhattátok. S mivel a ti hozzánk és felséges házunkhoz olykor nagyobb-szerű tettekben belbizonyított hűségtek is megérdemelte mindazt, hogy mi is irántatok kedvezéssel legyünk, mind pedig, hogy az a késő utódokra is átszálló tisztesség és dicsőség valamely jelével tüntetessék ki maradandólag, hogy kül nemzetek előtt se hiányozzék semmi, a mi a tietekre és a haza méltóságára és tisztességére szükséges: ez okból azt a Nagy-Fejedelemség méltóságával és címével földíszesíteni határoztuk, a minthogy azt két példányban kiállított arany pecsétetes oklevelünk erejénél fogva fel is diszítettük, mely példányok egyikét az erdélyi főkormányzések, a másikat az erd. udv. kancellária levéltárába küldöttük a végre, hogy abból kegyelmességünknek jelét lássátok s azon tisztességgel, a mi ebből rátok és hazátokra háromlott, élhessetek és hasznát vehessétek. A mit a Nagy-Fejedelemségben a közöttetek szokásos módon körlevélben hirdesetek ki.«¹⁾

Feltűnő, hogy az oklevél kiadása az udvarnál másfél évig késett, mint ez a kíséző kir. leirat eredeti fogalmazványán levő jegyzetekből s herceg Kaunitznak b. Bruckenthal kir. főkorm. tanácsoshoz és tartományi kancellárhoz 1767. július 31. intézett jegyzékkivonatából megtetszik — az arany pecsét mintáját készítő művész késése miatt; nagyobb kitüntetés kedvéért ugyanis a császárné arczképét is arra felmetszetni jónak látták, az többszöri javítást kívánván: az idő evvel tölt el; az 1765. költ kir. rendelet az erd. kir. főkormányzéknel csak 1767. oct. 6-án olvastatott föl, melyben az oklevél egyik példánya őrhelyeül a gr. Bethlemmel volt megállapodástól eltérőleg a fejérvári káptalan helyett az erd. udv. kancellária levéltára volt megállapítva. A kormányzék e tényt, mint közörmű híretét körlevélben tudatta az országgal.

»Századokig fog emlékezetben maradni — így hangzik a hízegő körlevél — hogy volt honunkban egy fejedelem, a ki-

¹⁾ Aláírva alól balra: Mária Therézia, m. k. középen: gr. Bethlen Gábor, m. k. legalól jobbra: Horváth Sándor m. k.

nek számos halhatlan műveit, de főleg hű népeihez való kegyelmessége nagyságát dicsőítő szavakban vagy irás emlékei által eléggé magasztalni nem lehet. Mert hogy a legjobb és leghatalmasabb királyné minő indulattal s az anyai szeretet mily gyöngédségével viseltetett mindig kedves Erdélyországához, bizonyítják a levéltárak, beszélnek az évkönyvek és mi, kiknek osztályrészébe az a szerencse jutott, hogy e boldog időszakban születünk, számtalan példából bőven tapasztalhattuk. Most különösen a felséges fejedelemnő cs. kir. nagy kegyelmének ércznel maradandóbb emlékét állította fel az által, hogy erdélyi összes hiveinek ő felsége és felséges háza iránti feddhetlen hűsége és alázatossága elismerésül önmaga — mi méltán tekintendő a legnagyobb kincs gyanánt — méltónak tartotta hazánkat Nagy-Fejedelemség czímével és méltóságával földiszécsíteni. Hogy tehát ezen Fejedelemség összes alattvalói a cs. k. kegyelemadta azon tisztesség- és dicsőségbeli gyarapodás által határtalan öröme gerjesztessenek, hogy az ő természetes alattvalói tartozásukból származó hűségüknek ő felsége előtt ily nagy becsben létéről s ily magasztaló szavakban és kitüntetésben részesüléséről örömmel értesüljenek és e fényes megjutalmazás ő felségét mint adót, hű alattvalói hódolat jeleivel dicsőítse, az elfogadók erényét pedig a hűség nagyobb bizonyítványai adására gyujtsa, felköltvén egyszersmind a külsők tiszteletét is: a főkormányszék mindezeket ezennel közhírré teszi s mindenkit a háládatosság örök hívségére buzdítani kötelelességének ismeri . . . »

Eddig a hivatalos tárgyalás. Én megjegyzéseimet a következőkre szorítom össze.

* * *

Ha a császárné és királyné a magyar alkotmány iránt több érzékkel bír s már ekkor igen meg nem kedvelte volna az autocratiai uralkodást, a választáskor két illetékes tanácsadója lehetett volna: egyik a császári-házi udvari és államkancellár, másik az erdélyi udvari kancellár. Az első indokolt lett volna közbirodalmi, az utolsó a magyar korona és alkotmányjog szempontjából; én azonban egészen helyesnek az utóbbit tartom. Azt, hogy az elsőt előzetesen megkérdezze, a

dolog önként hozza magával, de hogy az utolsót teljesen mellőzte, a tényekből látjuk. Gróf Bethlen Gábor helyett egy illetéktelen harmadik egyén, az udvarhoz hivatalból meghívott b. Bruckenthal lőn meghallgatva, a ki a már ismertetett előterjesztést tette e tárgyban.

Az alapgondolat, főszmék, indokolás és általános irány kétségtelenül mutatják, hogy ebből készült el a nagy-fejedelemségi oklevél, a császári házi és államministeri irodából költ a szöveg, de a szerkesztmény alkalmazott része b. Bruckenthalé. Hasonlítsa össze az olvasó azt a Bruckenthal-féle előterjesztéssel s bizonyára ezen meggyőződésre jutand. Kaunitz herczeg nem ismert Erdély multjából és közviszonyából annyit, a mennyi ennek megírására okvetlen kellett, gróf Bethlen nem folyt be s az irány nem is az övé. Ez csak egy, a császárné kegyét megnyerni minden áron törekvő férfinak, ez csak Bruckenthalnak műve lehet. A magyaroknak ártalmas sok ily eszme fogamzott meg 30 év alatt az ő fejében.

Bruckenthal előterjesztésének két alapiránya van; *elsőször* Erdély történetének azon részére fektetett súlyt, mely a monarchiai elvre nézve kedvező volt, de lézagokat hagyva előterjesztésében ott, hol a teljesség és történelmi hűség sem az ő feladatához képest nem volt ajánlatos, sem az uralkodónéra kívánatszerénti; *másodszer* a történelmi jogot úgy állította föl, hogy az a fejedelemnőre nézve az önelhatározást természetessé, látszólag jogossá és könnyüvé tegye. Bruckenthal a császárné szándékát és óhaját ismerte s annak eleget kívánt tenni, de magának is volt bizonyos kitűzött czélja s azt is el akarta érni. A monarchiai elvet illetőleg Daciát hozta föl és a császári Rómát, de Róma és a Habsburg-ház Erdély fölötti uralma közt egy nagy űrt hagyott, mit a magyar monarchiai állam tölt be; mert a mint ősi birtoklásnál fogva a dák királysághoz, később fegyverjogon Traján birodalmához; úgy tartozott Szent István monarchiájához és koronája felsősége alá hatodfélszáz éven át Erdély. Itt tehát báró Bruckenthal vagy jó- vagy rossz-hiszemmel a benne bizó felséges uralkodónénak történelmileg igaz és államkormányzati szempontból nézve helyes tanácsot nem adott.

A történelmi jogot illetőleg is ilyen báró Bruckenthal

eljárása; azt mondja előterjesztésében, hogy az 1538-ki váradi békeszerződés által Magyarország és a magyar korona joga Erdélyhez megszűnt s megszületett az erdélyi fejedelemségé, melyet I. Lipót a Habsburg-háznak megszerezvén: a mint a magyar királyok alatt a kis ország erdön-túli részeknek, a fejedelmek alatt Erdélyországnak, Erdély-Fejedelemségnek neveztetetett: a császárné is szintazon joggal nevezheti el 1765-en Nagy-Fejedelemségnek. De ez nem áll. A váradi békeszerződésben épen Magyarország történeti joga s adott körülmények közt a tőle akkor elvált részek viszontgyesülése a magyar királyi korona felsősége alatt biztosítatott. Erdély önállása elismerése akkor is, a későbbi Zápolya-, Báthory-, Bocskay- és Bethlen-féle szerződésekben is mindig involvált vagy hallgatólagos vagy nyilván kifejezett föltételeket, Szent István birodalmának monarchiai egysége s a koronának az egykor hozzátartozott országokhoz való történeti joga mindig fentartatott, sőt I. Lipót alatt is egyenesen a magyar korona alá tért vissza Erdély. Báró Bruckenthalnak Magyarország történeti jogát nem I. Zápolyán s a fia alatt létrejött erdélyi fejedelemségen, hanem Árpád fővezéren és Szent Istvánon kellett volna kezdeni, ekkor a magyar jogtörténelmet igazságosan fogván föl: nem tanácsolta volna Erdélynek Magyarországtól elszakítását, nem segítette volna elé annak az osztrák örökös tartományok közé soroztatását. De ő nem volt igazságos s épen azért tudva vagy nem tudva, a benne bizó felsőges uralkodónénak ismét rossz tanácsot adott s az alkotmányos úttól félrevezette. Ha ez tudva történt, hazafiatlanul járt el, Magyarország alkotmányát és saját homagialis hitét megsértette; ha nem tudta s kellő történelmi ismerettel nem bírt, nem kell vala a megbízatást elfogadni. De ő tudva tette ezt. Mint germán vérű s osztrák rokonszenvű szász, főként a császárnénak akart tetszeni, megmutatva, hogy ő nem oly merev constitutionalista, mint gróf Bethlen s más magyar főurak, hogy vele a császári összbirodalom érdekei valósíthatók. Második sorban Bruckenthal e cím és címer által a szászokat, mint erdélyi alkotmányrészes harmadik nemzetet kívánta emelni, mely a míg a kis országban hatalmas tényező, a nagy Magyarországnak politikai zerussá süllyed s így Erdélynek

Magyarországgal visszont egyesülését hosszú időre elhalasztani. Azt hiszem, Magyarország gyöngítése is egyenes céljai közé tartozott.

De a császárné még sem határozott egészen csak Bruckenthal szava alapján. Az oklevél-szöveg — mint láttuk — az erdélyi udvari kancellárhoz került s ez úton tetemesen módosult; de egy fő hibája, az oklevél szerkesztésnek és kiállításnak az államminiszterre bizása nem érintetett, diplomatiái kiméleltből, féltékenységből vagy mivel gr. Bethlen már lemondott volt, tudni nem lehet. Pedig evvel állásának tartozott s e mulasztás tett alkotmányos észrevételeinek s államférfiúi hitelének becsét csökkenti. Gróf Bethlennek e lépés alkotmányellenes voltára az uralkodónét figyelmessé kell vala tenni. E kötelesség háruult Bruckenthalra is, a ki ekkor a koronának a kancellár helyett vállalkozott tanácsadásra. Erdély külön állásának tovább fejlődésére, a két ország közötti politikai úr növelésére az uralkodó felsőget mintegy bátorítani, e végre tervet adni séreelmes volt a magyar koronára, Magyarország alkotmányos önállására és történeti jogára nézve. S ha az uralkodóné feltartóztatható nem volt, fel kellett volna világosítani arról, hogy megesküvén a törvényekre, azok ellen nem tehet s ez ügyet nem a császári államminiszter, de a magyarországi vagy erdélyi kancellár útján kell elintéznie. Helyes gróf Bethlen megjegyzése, hogy Erdély 1690-n nem az osztrák fegyvernek hódolt meg, de a magyar korona alá tért vissza. B. Bruckenthal jól tudta, hogy Erdély a magyar korona tagja, Magyarország kiegészítő része, nem Ausztriáé s nem osztrák örökös tartomány s mégis előterjesztésében ismételve irta, hogy semmi más országgal függési viszonyban nincs. Bruckenthal báró jól tudta, hogy Erdélynek saját közjoga szerint, önálló államszervezete, alkotmánya és kormánya van és hogy a fejedelem ezen alkotmány szerint s ezen kormány közgei által köteles minden közeselekvényt végrehajtani. Az osztrák államminiszternek az erdélyi és magyar udvari kancellária jogkörébe avatkozása, magyar közjog szerint meg nem engedhető. Itt Bethlen felelős azért, hogy észrevételeiben ezt a császárné előtt elhallgatta s hona és hivatali utóda részére e jogot megóvni nem igyekezett, Bruckenthal pedig

azért, hogy a fejedelemsőt alkotmányellenes cselekvényre tanácsolta.

Valóban b. Bruckenthal mint túlzó imperialistát s a magyar korona jogát és Magyarország alkotmányát nem tisztelőt tünteti föl ez a cím- és címeradási tény. A monarchiai elvnek téves alkalmazása mellett, hibás történeti alapon, illetéktelen udvari hatóság által állítatott ki ez oklevél, melyben Magyarország történeti joga szándékosan félremagyarázta-tott, melyen magyar koronatanácsos neve nem fordul elő s a régibb jogosultságu »hercegség« helyett »fejedelemség« használtatott, címeréből a kettős kereszt kihagyatott, az adott oklevél egyik példánya nem az ország káptalani levéltárába tétetett le, a mint ez előbb gróf Bethlen tanácsára el volt fogadva, hanem a Bruckenthal módosítása szerint az erdélyi udvari kanczelláriáéba. És a kormány az alkotmány annyi lényeges pontjának megszegésével létre jött ezen felségi tényt mégis mint dicsőítésre méltót s közörmő tárgyát tüntette föl s az országot felhívta, hogy ujjongjon a vívmánynak. A közvélemény ezen félrevezetése és ezen politikai képmutatás, megigazitásra és megrovásra méltó. Nem Erdély emelése, Magyarország megosztása volt itt a cél. Egy látszólag tetszetős és szemkápráztató formában a magyar királyság egysége támadtatott meg, örvendezést kívántak oly tárgy felett, a mire az alkotmány barátinak csak könnyei lehetnek. A történetíró nem osztozhatik ama kor kormányzati vezetői által érvényesített téves felfogás és ténymegbírálás hibájában. E cím- és címeradáshoz annyi uralkodói és kormányi botlás és törvénysértés tapad, hogy kezdeményezői és végrehajtói nem dicsőítést érdemelnek, de elég lesz, ha a nemzet az engesztelődés és feledés fátyolát borítja nevékre és tetteikre. A teljesen végrehajtott Unio ugyis egyszerű oklevél- és címertani tárgygyá tette ezen 1765-ki nagy-fejedelemségi egész cím- és címer kérdést.

LUDÁNYI TAMÁS

EGRI PÜSPÖK.

BALASSY FERENCZ

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1878.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)